

АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЋ • ДРАГАНА МИЛАНОВИЋ

СРПСКИ ЈЕЗИК И КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА

ГРАМАТИКА ЗА СТАРИЈИ УЗРАСТ УЧЕНИКА
7. И 8. РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПОСЕБАН ПРОГРАМ ОБРАЗОВАЊА
И ВАСПИТАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЋ • ДРАГАНА МИЛАНОВИЋ

СРПСКИ ЈЕЗИК И КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА

ГРАМАТИКА ЗА СТАРИЈИ УЗРАСТ УЧЕНИКА
7. И 8. РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПОСЕБАН ПРОГРАМ ОБРАЗОВАЊА
И ВАСПИТАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

ЗАВОД ЗА УЦБЕНИКЕ • БЕОГРАД

Рецензенти

Проф. др Павле Илић, редовни професор методике наставе српског језика и књижевности

Проф. др Љиљана Пејировачки, редовни професор методике наставе српског језика и књижевности
на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду

Биљана Букинац, просветни саветник, наставник у допунској настави на српском језику у иностранству

Уредник

Јелица Недић

Одговорни уредник

Слободанка Ружичић

За издавача

Милољуб Албијанић

главни уредник и директор Завода

Министар просвете Републике Србије, решењем број 650-02-00062/2011-06 од 28.04.2011. године, одобрио је овај електронски уџбеник за предмет српски језик за старији узраст ученика 7. и 8. разреда основне школе у образовно-васпитном раду у иностранству према Посебном програму основног образовања и васпитања у иностранству.

© ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ, Београд, 2011.

Ово дело се не сме умножавати, фотокопирати и на било који начин репродуковати, у целини нити у деловима, без писменог одобрења издавача.

Драги ученици,

Српски језик, ваш матерњи, учите у школи већ шест година и многа његова правила сте научили. Надамо се да сте открили и сву његову лепоту. Знате да је врло важно како говоримо и пишемо јер се по томе препознаје наша личност. По нашем језику се види ко смо и шта смо много више него по модерним фармеркама, патикама или фризури. Зато сопствени језик и стил треба неговати и развијати.

Српски језик, такође, представља за вас и мост са отаџбином, њега употребљавате у разговорима са родбином и пријатељима које имате и које ћете тек стећи. Он треба стално на најлепши начин да вас подсећа ко сте и где су вам корени.

Учење српског језика не мора бити досадно (или – како ви то у жаргону кажете – не мора „смарати“). Језик је свуда око нас и зато његове законитости можемо учити и из текстова омиљених певача и група, из омиљених филмова, навијачких песама и слогана, омладинских часописа, реклама... Наравно, пре свега ваља га учити из књижевних дела добрих писаца.

Због тога су многи примери у уџбенику узети управо из ваших читанки, али и из других књижевних дела. Ту су и многи примери из дневних новина, као и из научних дела, музичких текстова, популарних реклама...

Ако схватите да је у отаџбини скоро све око нас углавном изражено српским језиком, и сами ћете моћи да нађете велики број занимљивих примера у ономе што вас занима ван школе: у музици, филму, спорту, моди итд.

У жељи да што лакше користите уџбеник, даћемо вам неколико битних напомена.

1. Да не бисте грешили тамо где ученици најчешће греше, указали смо вам на њихове грешке. Кажу да се паметан учи на туђим грешкама.
2. Ситнијим слогом и двостубачно дато је оно градиво које не морате *обавезно* знати, али је корисно да га знају сви ученици који то желе.
3. На исти начин се треба односити и према обради градива које носи наслов „Занимљиво“.
4. Највише ћете знања стећи решавањем задатака које свако од вас треба да решава самостално. Знацима (♣) су означени задаци који су тежи и намењени су ученицима који желе да знају више. У стицању знања ће вам посебно помоћи решавање задатака којима се ваше знање тестира и проверава.
5. Вежбе у „Додатку“ у овом уџбенику заокружују и утврђују укупно знање језика и културе изражавања које сте стекли током основног школовања.

Много среће у савладавању језичких изазова желе вам аутори уџбеника.

Александар Милановић и Драјана Милановић

ВОДИЧ КРОЗ УЏБЕНИК

Уџбеник је организован према **тематским целинама**, а величина наслова усклађена је према њиховом међусобном значају и обиму.

У **Кључним речима** налазе се најзначајнији термини и појмови из лекције.

● **Кључне речи:** народни језик, књижевни језик, писменост, ћирилица, Повеља бана Кулина, Законик цара Душана

Основно градиво дато је **крупнијим словима**, док је захтевније градиво за оне који желе више, дато **ситнијим словима двостручно**.

Забави се и учи читајући **занимљивости** које су везане за српски језик и културну историју Срба.

● **ЗАНИМЉИВО!**

Византијски цар Лав VI (886–912) о словенским племенима је записао: „Словенска племена су слободна и никако не дозвољавају да буду поробљена. Многољудна су и издржљива јер Словени лако подносе студен и жегу, голотињу тела и оскудицу хране. Љубазни су према странцима и проводе их као госте од места до места, где год зажеле. Своје заробљенике не задржавају као други народи.“

У оквиру лекције или на њеном крају под насловом **Уради самостално!** налазе се задаци за самостално решавање. Задаци су различите тежине.

● **УРАДИ САМОСТАЛНО**

1. Заокружи слово испред писма које Срби нису користили у средњем веку:
а) глагољица, б) ћирилица, в) латиница.
2. Бирило и Методије су богослужбене књиге на старословенски језик превели са:
а) хебрејског,
б) грчког,
в) латинског језика.
Заокружи слово испред тачног одговора.

Тежи и захтевнији задаци означени су **знаком** ♣.

ИСТОРИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

СРПСКИ НАРОДНИ И КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Српски језик, као и сви други језици, мењао се временом, а мења се и данас. Довољно је да слушате језик својих баба и деда, својих родитеља и својих вршњака, па да уочите брзе промене у језику. Као засебан словенски језик српски језик постоји од 6–7. века. Тада су се Срби и други јужнословенски народи (Хрвати, Словенци, Бугари) из словенске прапостојбине доселили на Балкан.

Поједина дела написана су ипак и српским народним језиком. То су у средњем веку пре свега били **закони** и други текстови правног и пословног садржаја, као што су **повеље**. Најстарији сачувани рукопис на народном језику је *Повеља бана Кулина* из 1189. године, писана ћирилицом. Свакако најзначајнији српски средњовековни рукопис на на-

родном језику је *Законик цара Душана* из 14. века, такође писан ћирилицом. Језик у овим споменицима и данас се на појединим местима може разумети ако се познају тадашња ћирилица и правопис. Касније су на народном језику настала и књижевна дела, прво у Дубровнику (15–17. век), а у 19. веку и код српских писаца из јужне Угарске.

ФОНЕТИКА

Кључне речи: глас, вокал (самогласник), сугласник, гласовна промена

ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ

У говору се у многим речима врше **гласовне промене**: Шабач је леп град у Србији. Јеси ли био у Шапцу? Многи радници навијају за фудбалске клубове „Млади радник“ и „Раднички“.

У сваком граду је важно чувати старе грађанске обичаје. Видимо да се гласовне промене врше:

- у различитим облицима једне речи (Шабач : Шапцу, радник : радници),
- у новим речима добијеним од исте основе (радник : Раднички, град : грађански).

Кључне речи: гласовна промена, једначење по звучности, једначење по месту творбе, губљење сугласника, палатализација, сибиларизација, јотовање, промена л у о

Примери који илуструју језичке појаве узети су из свих домена употребе језика и свих стилова савременог српског језика.

Мање познате речи из лекција објашњене су у маргини.

СИБИЛАРИЗАЦИЈА

На месту задњонепчаних сугласника **к**, **г** и **х** налазе се у промени облика неких речи сугласници **ц**, **з** и **с**. То се дешава испред вокала **и**. Наведена гласовна промена назива се **сибиларизација**. Она се лепо види у множини именица мушког рода:

Кључне речи: сибиларизација, задњонепчани сугласник, сугласничка група

крчаи – суд из којег се пије, врч

Под насловом **Типична грешка!** указујемо ти на најчешће грешке које многи ученици праве. Не заборави да Срби кажу: „Паметан се учи на туђим грешкама!“

ђак – ђаци,
јунак – јунаци,
првак – прваци,
предак – преци,

крчаг – крчази,
бубрег – бубрези,
Чех – Чеси,
орах – ораси.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

У компаративу појединих придева често се чују неправилни облици. Тако компаратив придева *сирој* не гласи *сиројији* него *сирожи*, а компаратив придева *висок* не гласи ни *височији* ни *вишији*, већ само *виши*!

На правила писања упућујемо те у одељцима под насловом **Правопис**.

ПРАВОПИС

И у говору и у писању треба употребљавати речи страног порекла без извршеног јотовања: **инјекција** и **коњугација**. У писању се, међутим, често нађу правописне грешке: **инјекција**, **коњугација**.

ТЕСТ 3

- Наведи три безвучна гласа који немају звучне парњаке.

- Простор у којем се учи у школи, у којем се налазе ученици, назива се _____. У овој речи извршена је гласовна промена под називом _____.

На крају сваке веће тематске целине (нпр. Фонетике, Морфологије итд.) налази се **Тест** за самопроверу наученог градива.

5

ДОДАТАК

ГРАМАТИЧКЕ ВЕЖБЕ

На крају уџбеника наћи ћеш **Граматичке вежбе** које ће ти помоћи да провериш стечено знање из српског језика.

5

ИСТОРИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Кључне речи:
народни језик,
књижевни језик,
писменост, ћири-
лица, Повеља бана
Кулина, Законик
цара Душана

СРПСКИ НАРОДНИ И КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Српски језик, као и сви други језици, мењао се временом, а мења се и данас. Довољно је да слушате језик својих баба и деда, својих родитеља и својих вршњака, па да учите брзе промене у језику. Као засебан словенски језик српски језик постоји од 6–7. века. Тада су се Срби и други јужнословенски народи (Хрвати, Словенци, Бугари) из словенске прапостојбине доселили на Балкан.

Први сачувани писани трагови о српском народу и његовом језику налазе се у грчким и латинским рукописима. Тамо су, на пример, забележени начин живота и обичаји, али и поједина властита имена људи (Мутимир) или река (Цетина). Срби су, као и други Словени, у то време били пагани (многoboшци) и нису имали своје писмо.

ЗАНИМЉИВО!

Византијски цар Лав VI (886–912) о словенским племенима је записао: „Словенска племена су слободна и никако не дозвољавају да буду поробљена. Многољудна су и издржљива јер Словени лако подносе студен и жегу, голотињу тела и оскудицу хране. Љубазни су према странцима и проводе их као госте од места до места, где год зажеле. Своје заробљенике не задржавају као други народи.“

Почетак прихватања хришћанства у 9. веку означио је и почетак писмености код Срба и осталих словенских народа. Срби су наставили да разговарају **српским народним језиком**, али су у цркви, администрацији, књижевности и науци користили **књижевни језик**. Временом, књижевни језик је добијао и нове улоге: у школама, војсци, медијима и сл.

* * *

Поједина дела написана су ипак и српским народним језиком. То су у средњем веку пре свега били **закони** и други текстови правног и пословног садржаја, као што су **повеље**. Најстарији сачувани рукопис на народном језику је *Повеља бана Кулина* из 1189. године, писана ћирилицом. Свакако најзначајнији српски средњовековни рукопис на на-

родном језику је *Законик цара Душана* из 14. века, такође писан ћирилицом. Језик у овим споменицима и данас се на појединим местима може разумети ако се познају тадашња ћирилица и правопис.

Касније су на народном језику настајала и књижевна дела, прво у Дубровнику (15–17. век), а у 19. веку и код српских писаца из јужне Угарске.

* * *

Напоредо са променама у језику мењало се и српско писмо – **ћирилица**, као и српски правопис. Данашњу ћирилицу створио је Вук Стефановић Караџић 1818. године, а и савремени правопис у потпуности је на Вуковим основама.

Током своје историје Срби су употребљавали пет типова књижевног језика: старословенски, српскословенски, рускословенски, славеносрпски и вуковски језик.

СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

Ни после сеоба из прапостојбине (која је вероватно била на простору данашње Пољске) Словени нису створили сопствено писмо, тј. нису познавали писменост. По речима Црнорисца Храбра из трактата *О њисменима*, написаног крајем 9. или почетком 10. века, „пре тога Словени не имађаху књига [тј. писма], већ цртама и зарезима читаху и гатаху, будући [да су били] пагани“.

Старословенски језик створили су двојица Грка, браћа Ћирило и Методије, за потребе ширења хришћанства међу Словенима. Живели су у Солуну и добро познавали језик солунских Словена. Они су у 9. веку, 863. године, на словенски језик са грчког превели црквене књиге за хришћанску службу и са њима отишли у Велику Моравску, област данашње Чешке, да шире нову веру. Наиме, да би се заштитио од германизације (утицаја немачког језика), која је пратила прихватање хришћанства међу Западним Словенима, кнез Рагислав је из Велике Моравске (данашња Чешка) упутио молбу византијском цару.

У молби је навео жељу да се хришћанство шири на словенском језику.

Византијски цар је прихватио молбу и за одговорну мисију одредио Солунску браћу. Старословенски језик је био прихваћен у свим словенским народима, али је био само језик цркве. Њега нико није користио, нити би то могао, у разговору укућана, пријатеља, познаника. Њиме нису писана књижевна и научна дела, то није био ни језик администрације. Старословенски језик се, дакле, могао чути само у цркви и читати искључиво у богослужбеним књигама.

Да би преводе са грчког језика могли и записати, браћа су за словенски језик створили и прво писмо, **глагољицу**. Убрзо се појавило и друго, млађе писмо које су створили ученици Ћирила и Методија, настављачи њихове мисије, и које се данас назива **ћирилица**. Према називима почетних слова ћирилице (*аз* и *буки*), ово писмо добило је и назив **азбука**.

Кључне речи: старословенски језик, Ћирило и Методије, азбука, глагољица, ћирилица

ЗАНИМАЉИВО!

Старословенски језик је био трећи језик у свету на који је са хебрејског преведено *Светио њисмо*. Прва два били су грчки и латински језик!

ЗАНИМАЉИВО!

У старословенском језику речи се у писању нису одвајале белином, као у савременом правопису. Зато се такав начин писања назива **континуирано писање**.

Поред тога, нису коришћене ни арапске ни римске цифре за означавање бројева, већ су слова имала и бројну вредност. У тој функцији морала су бити написана на посебан начин. Вредност броја један, на пример, имало је прво слово азбуке (**а**), вредност броја два – друго слово у азбучном низу, и сл.

Књижевни језик, који данас називамо **старословенски**, Словени су употребљавали од 9. до 11. века. И Срби су с хришћанством прихватили старословенски језик у 9. веку, а употребљавали такође до 11. века. Претпоставља се да су Срби почели да примају писменост у периоду од 867. до 874. године. Србима је старословенски језик био у великој мери

разумљив, али нису могли разумети грчке речи које су Ђирило и Методије унели у преводе. То су биле углавном речи за појмове које Словени нису ни имали пре прихватања хришћанства: анђеол, икона, фреска, литургија, јеванђеље, манастир и сл. Као што је познато, ове према пореклу грчке речи очувале су се до данас у српском језику.

ЗАНИМАЉИВО!

Многи хришћански појмови означени су и словенским речима, које су у прасловенском језику, у време паганства, имале другачије значење него у старословенском и српском језику данас: *бої, ірех, вера, дух, душа, светии, светиац* итд.

Кључне речи:
српскословенски језик, ћирилица, Мирослављево јеванђеље, средњовековна књижевност, Свети Сава

СРПСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

Старословенске богослужбене књиге су умножаване преписивањем. За сваку нову цркву морале су се умножити и нове књиге. Временом су српски преписивачи старословенских књига у њих почели, случајно или намерно, уносити и понеку особину свог народног језика. Тако је у 12. веку настао **српскословенски језик**.

Српскословенски језик остао је веома сличан старословенском, али више у духу српског народног језика: многе речи прилагођене су гласовно или морфолошки, а неке грчке речи преведене су на српски језик.

Иако су ретки образовани Срби, тј. писари, свештеници и велможе, у почетку користили и глагољицу, убрзо су одабрали за своје писмо само ћирилицу. Тако је ћирилица још од 12. века постала српско **национално писмо** – и остала је то до данас. Употребом ћирилице, која је била ближа грчком писму од глагољице, Срби су се приближавали Византији, нашем културном и државном идеалу у средњем веку.

Ђирилицом су написани и најзначајнији српскословенски рукописи, међу којима посебно место има *Мирослављево јеванђеље* из 12. века. То је једна од

најлепших рукописних књига на свету. Чува се у Народном музеју у Београду и под посебном је заштитим светске организације Унеско (UNESCO).

Срби су писали српскословенским језиком све до 18. века. У том периоду он је био језик српске цркве,

књижевности и науке. Готово читава српска средњовековна књижевност створена је тим књижевним језиком. Њиме су своја дела написали Свети Сава, Стефан Првовенчани, Теодосије, Доментијан и други значајни писци који су живели у периоду од 12. до 18. века.

РУСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

Године 1690. огроман број Срба је у Великој сеоби пред Турцима напустио своје домове и населио се у другом царству – Хабзбуршкој монархији. На простору јужне Угарске (данашње Војводине и Мађарске) Србима су ускраћивана права на слободу православне вероисповести. Зато су они од Русије, моћне царевине, затражили помоћ уучитељима и црквеним књигама којима би била сачувана вера.

Кроз школе које су руски учитељи отворили у Сремским Карловцима, на тлу данашње Војводине, почиње да се шири **рускословенски језик**. Тако је 1726. Максим Суворов отворио *Славјанску школу*, а 1733. Емануил Козачински *Лайтинску*

школу. У школама су се, између осталог, учили рускословенски и латински језик.

Рускословенским језиком су Срби потиснули постојећи српскословенски језик. Разлике између ових књижевних језика нису биле превелике, ћирилица је остала готово иста, па се рускословенски језик брзо почео ширити из крајева северно од Саве и Дунава и на друге територије на којима су живели Срби. Осим у српској цркви, рускословенски се ускоро одомаћио и у књижевности. Најзначајнији писци који су њиме писали били су Јован Рајић и Захарија Орфелин. Рускословенски језик и данас се употребљава у Српској православној цркви.

Кључне речи: рускословенски језик, ћирилица, Јован Рајић, Захарија Орфелин

СЛАВЕНОСРПСКИ ЈЕЗИК

Српски писци су убрзо увидели да је рускословенски језик ипак доста неразумљив Србима и да је потребно писати јаснијим језиком. Почели су зато у рускословенски језик уносити особине српског народног језика из јужноугарских градова и варошица у којима су живели. Мешањем ових језика настао је **славеносрпски језик**. У њему је било и особина српскословенског и руског језика. Писмо је остало ћирилица, али је временом унета изме-

на: уместо црквене ћирилице почиње се употребљавати грађанска, сличнија данашњој.

Славеносрпским језиком први је почео писати Захарија Орфелин 1768. године. Од значајних српских књижевника, њиме су стварали и Доситеј Обрадовић, Јован Стерија Поповић, Милован Видаковић и др. Исто важи и за српске научнике и прве новинаре с краја 18. и почетка 19. века.

Кључне речи: славеносрпски језик, црквена ћирилица, грађанска ћирилица, Захарија Орфелин, Доситеј Обрадовић, Јован Стерија Поповић

Кључне речи: Вук Стефановић Караџић, Јернеј Копитар, Писменица српског језика, Српски рјечник, Бечки књижевни договор, Сава Мркаљ, Ђуро Даничић, Бранко Радичевић

ВУКОВА РЕФОРМА ЈЕЗИКА, ПИСМА И ПРАВОПИСА

Вук Стефановић Караџић рођен је 1787. године у Тршићу, у западној Србији. Уз Милоша Обреновића био је устаник против Турака у поробљеној Србији. После слома устанка, 1813. године избегао је у Беч. У овом центру науке и културе он упознаје Јернеја Копитара, који га охрабрује да:

- а) сакупља благо народне књижевности,
- б) реформише српски књижевни језик, писмо и правопис.

Уз Копитареву помоћ Вук убрзо почиње да објављује своја филолошка дела. Његова реформа касније добија и друге присталице, попут филолога Ђуре Даничића или песника Бранка Радичевића. Вукова идеја била је да основу српског књижевног језика мора чинити народни језик. Тако би најлакше било описменити српски народ, који под Турцима није имао ни школе ни штампарије. Вук такође жели да поједностави ћирилицу и правопис. Најзначајнији догађаји у његовој реформи књижевног језика, ћирилице и правописа јесу:

- 1814. објављивање *Писменице српског језика*, Вукове прве граматике,
- 1818. објављивање *Српског рјечника* са граматиком,
- 1836. увођење гласа и слова *x* у књижевни језик,
- 1839. одустајање од јотовања у групама **тј** и **дј**,
- 1847. незванична победа Вукове реформе,
- 1850. потписивање Бечког књижевног договора,
- 1852. објављивање другог издања *Српског рјечника*,
- 1868. званична и коначна победа Вукове реформе.

* * *

Прву граматику, *Писменицу српског језика* (1814), Вук је написао ћирилицом која је реформисао Сава Мркаљ. Године 1810. Мркаљ је у свом делу *Сало дебелога јера* из ћирилице одстранио непотребна слова, а оставио их је 29. У односу на савремену ћирилицу он није имао слово **џ**. Значај Вукове *Писменице* састоји се у томе што је то била граматика српског народног језика.

* * *

После граматике, Вук објављује и *Српски рјечник* (1818) у којем је сакупио више од 26.000 речи из народног језика. У речнику је извршио реформу ћирилице и правописа. Довршио је процес који је започео његов претходник, Мркаљ:

- а) уместо Мркаљевих слова **ѣ**, **ѡ**, **ѣ** и **ѡ** уводи слова **ѣ**, **ѡ**, **ѣ** и **ѡ**;
- б) уместо Мркаљевог слова **ѣ** уводи слово **ѣ**;
- в) уводи слово **џ** које Мркаљ није имао.

Тако је 1818. године Вук створио ћирилицу којом и данас пишемо. Осим ћирилице, он мења и правопис. До Вукове реформе Срби у писању нису бележили извршене гласовне промене. На пример, писали су *србски*, а не *срѣски*, *радосѣни* уместо *радосни* и сл. Вук почиње да примењује принцип „пиши као што говориш“. То правописно правило важи и данас.

Вук је створени књижевни језик двапут преправио, 1836. и 1839. године. Прво је увео глас и слово х и у домаћим речима тамо где му је према пореклу место. До тада, он је писао онако како је већина Срба у 19. веку углавном и говорила: *ајдук*, *аљина*, *лебац* и сл. Будући да је током путовања чуо и народне говоре с гласом х, Вук га због правилности уводи у књижевни језик, па сада пише: *хајдук*, *хаљина*, *хлебац*... и сл. Три године касније он, опет због правилности, престаје да пише *ђевојка*, *ћераџи* и сл. и уводи облике *гјевојка*, *џјераџи* и...

Годином незваничне победе Вукове борбе за народни језик обично се сматра 1847, када су објављена четири значајна дела:

- а) *Песме* Бранка Радичевића,
- б) *Раџи за срѣски језик и љравойис* Ђуре Даничића,
- в) *Горски вијенац* Петра Петровића Његоша и
- г) превод *Новој завјетја* Вука Карацића.

Бранко Радичевић је на примеру показао да се на чистом народном језику могу написати дивне лирске песме, а Његош – да исто важи и за филозофско-религиозни спев. Млади филолог Ђуро Даничић у својој научној расправи доказао је предности Вукових идеја и истакао грешке Вукових про-

тивника. Сам Вук Карацић показао је да се чак и *Светио љисмо*, односно *Нови завјетј*, могу превести на новостворени књижевни језик. После 1847. године све више младих књижевника и научника прихвата Вуков књижевни језик.

Идеја о заједничком књижевном језику Срба и Хрвата окупила је српске и хрватске лингвисте у Бечу 1850. године. Они су се договорили о стварању заједничког књижевног језика, утврдили одређена правила и потписали документ. Тај давни догађај данас се назива Бечки књижевни договор. Њему су са српске стране присуствовали Вук Карацић и Ђуро Даничић.

У сарадњи са Ђуром Даничићем Вук је 1852. године објавио друго издање *Српској рјечника*, заправо потпуно ново дело са више од 47.000 народних речи. Овај речник је у сваком смислу био бољи у односу на онај из 1818. године.

Вук Карацић није дочекао да сви резултати његове дуге борбе буду прихваћени у српском народу. Иако је у другој половини 19. века победа Вукових идеја била извесна, у тадашњој Србији је Милош Обреновић забрањивао примену Вукове ћирилице и правописа. Последња званична забрана употребе Вуковог правописа уклоњена је тек четири године после Вукове смрти (1868. године).

Кључне речи: вуковски језик, шумадијско-војвођански дијалекат, источно-херцеговачки дијалекат, екавски изговор, ијекавски изговор, позајмљеница

ВУКОВСКИ ЈЕЗИК

Данашњи књижевни језик остао је сасвим у духу Вукових идеја и решења, па га називамо **вуковским језиком**. Иако се временом мењао, и даље је то књижевни језик који је створио Вук Караџић. У његовој основи је народни језик, тј. два његова дијалекта: шумадијско-војвођански и источнохерцеговачки. Отуда су у књижевном језику равноправна два његова **изговора: екавски и ијекавски**. Правилно је, дакле, рећи и написати и *човек* и *човјек*, и *бележница* и *биљежница*, и *дјеца* и *деца*.

Српски књижевни језик и данас је, као и код самог Вука, отворен за прихватање **позајмљеница**, речи страног порекла. Вук је, наиме, у књижевном језику оставио и многе **турцизме**, тј. речи из турског и арапског језика, јер су постојали у народном говору. У књижевном језику још од 19. века постоје и бројне речи пореклом из немачког (**германизми**), француског (**галицизми**), италијанског (**италијанизми**), руског (**русизми**) и других језика. Данас у књижевни језик у највећој мери продиру **англицизми**, речи из енглеског језика.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Заокружи слово испред писма које Срби нису користили у средњем веку:

- а) глагољица, б) ћирилица, в) латиница.

2. Повеља бана Кулина је из:

- а) 11. века,
б) 12. века,
в) 13. века,
г) 14. века.

Заокружи слово испред тачног одговора.

3. Најпознатији српски средњовековни закон прописао је:

- а) Свети Сава,
б) Стефан Првовенчани,
в) цар Душан,
г) Милош Обреновић.

Заокружи слово испред тачног одговора.

4. Допуни следећу реченицу:

Старословенски језик настао је у _____ веку, а српско-словенски језик у _____ веку.

Одговор напиши речима. Пази на правопис!

5. Најзначајнији рукопис на српскословенском језику је _____.

6. Рускословенски језик прво се код Срба прихвата на простору данашње:

- а) Војводине,
- б) Шумадије,
- в) Црне Горе,
- г) Македоније.

Заокружи слово испред тачног одговора.

7. Подвучи име писца који је писао славеносрпским језиком: Лаза Лазаревић, Милош Црњански, Јован Стерија Поповић, Доментијан, Теодосије.

8. На почетку реформе, Вуков најзначајнији сарадник био је _____.

9. Вук је реформу српског књижевног језика, писма и правописа почео да врши у:

- а) Београду,
- б) Новом Саду,
- в) Нишу,
- г) Бечу,
- д) Будимпешти.

Заокружи слово испред тачног одговора.

10. Напиши године објављивања првог и другог издања *Српског рјечника*.

- а) Прво издање *Српског рјечника* објављено је _____ године.
- б) Друго издање *Српског рјечника* објављено је _____ године.

❖ 11. Ђирило и Методије су богослужбене књиге на старословенски језик превели са:

- а) хебрејског,
- б) грчког,
- в) латинског језика.

Заокружи слово испред тачног одговора.

❖ 12. Наведи три типа књижевног језика које су Срби употребљавали у 18. веку:

_____, _____, _____.

❖ 13. Допуни следећу реченицу:

Славеносрпски језик настао је мешањем особина _____
језика и српског _____ језика, а у њему је било још
и особина _____ језика и _____ језика.

❖ 14. Вук Караџић је у својој првој књизи користио ћирилицу коју је пре њега ре-
формисао _____.

❖ 15. Наведи сва нова слова Вукове азбуке у односу на азбуку његовог претходни-
ка у реформи: _____, _____, _____, _____, _____, _____.

❖ 16. Допуни следећу реченицу:

Научна расправа која је у великој мери допринела победи Вукових идеја
има наслов _____, а написао ју је
филолог по имену _____ и објавио
_____ године.

❖ 17. Поред Вука Караџића, са српске стране је Бечки књижевни договор потпи-
сао и _____.

❖ 18. Ако је до 1836. Вук писао *лаган* и *райав*, како је обе ове речи писао после те
године?

_____, _____.

❖ 19. Ако је до 1839. Вук писао *ћег* и *ћеца*, како је обе ове речи писао после те го-
дине с обзиром на то да је био ијекавац?

_____, _____.

❖ 20. Како речи из претходног питања гласе у књижевном језику код екаваца?

_____, _____.

ТЕСТ 1

1. Повеља бана Кулина писана је _____ језиком, а писмо у њој је _____.
2. Најзначајнији српски средњовековни закон на народном језику је _____ из _____ века.
3. Наведи име језика који су у 9. веку створили браћа Ћирило и Методије:
_____.
4. Заокружи слово испред назива најстаријег словенског писма:
а) ћирилица,
б) глаголица,
в) латиница.
5. Славјанску школу у Сремским Карловцима 1726. године отворио је _____.
6. Подвучи име књижевника који је први почео да пише славеносрпским језиком.
Јован Рајић, Захарија Орфелин, Доситеј Обрадовић, Милован Видаковић,
Сава Мркаљ, Вук Караџић
7. Српску ћирилицу је пре Вука Караџића, 1810. године, реформисао _____.
8. Упиши одговарајући наслов Вуковог дела објављеног:
а) 1814. године: _____,
б) 1818. године: _____.
9. Напиши тачан назив песничке збирке коју је Бранко Радичевић на народном језику објавио 1847. године.
_____.
10. Колико је речи имао Вуков *Српски рјечник* из 1852. године?
_____.

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТИ

Кључне речи:
народни језик,
дијалекат, народни
говор

ТЕРИТОРИЈАЛНА РАСЛОЈЕНОСТ НАРОДНОГ ЈЕЗИКА

Српски народни језик, као и сваки други **народни језик** који се употребљава на широј територији, није исти у свим срединама. По говору (изговору гласова, акценту, облицима речи и сл.) можемо понекад лако распознати из којег краја потиче говорник: да ли је из Шумадије, југоисточне Србије, Војводине, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Хрватске или са Косова и Метохије. Сви наведени српски говори имају неке специфичности. Када говорници, међутим, користе књижевни језик, те разлике везане за **дијалекат** се бришу. Једна од функција књижевног језика је управо да олакша комуникацију између говорника са различитих дијалекатских подручја.

Тако је и у другим језицима. На пример, ако се изражавају на дијалекту, Немци са севера и југа Немачке готово се не могу разумети. Осим тога, другачији је немачки народни језик у Аустрији или Швајцарској. Различите дијалекте имају и енглески, француски, шпански, руски и други језици.

И у оквиру једног дијалекта сви говорници не говоре потпуно исто јер постоје посебни **народни говори**. На пример, иако је у питању исти дијалекат, постоје разлике у говору Шумадинаца и Војвођана.

ПОДЕЛА СРПСКИХ ДИЈАЛЕКАТА

Кључне речи:
дијалекти: шумад
ијско-војвођански,
источнохерцеговачки,
косовско-ресавски,
призренско-тимочки
и зетско-јужносанцачки;
екавски изговор,
ијекавски изговор

Савремени српски народни језик има пет дијалеката, који се распостру и ван граница Републике Србије:

- а) шумадиско-војвођански,
- б) источнохерцеговачки,
- в) косовско-ресавски,
- г) призренско-тимочки,
- д) зетско-јужносанцачки.

* * *

Шумадијско-војвођанским дијалектом говори се у Шумадији, северо-западној Србији и Војводини (Срему, Банату и Бачкој). Источнохерцеговачки дијалекат је најраспрострањенији у источној Херцеговини, северозападној Црној Гори, западној Србији (где је и Вуков родни крај) и делу Санцака (Рашке), као и у српским говорима на тлу

Босне и Хрватске. Косовско-ресавски дијалекат захвата простор Косова, Метохије и североисточне Србије. Призренско-тимочким дијалектом говори се у југоисточној Србији – од реке Тимок и планине Ртањ на северу ка бугарској, македонској и албанској граници. Зетско-јужносанцачки дијалекат заступљен је у великом делу Црне Горе

на југозападу – све до мора и границе са Албанијом, као и у јужном Санцаку (Рашкој).

Прва два наведена дијалекта ушла су у основу књижевног језика јер су развијенији од осталих, имају седам падежа и четири акцента. Три дијалекта су **екавског изговора**: шумадијско-војвођански, косовско-ресавски и призренско-тимочки, а два су **ијекавска**: источнохерцеговачки и зетско-јужносанџачки.

Дијалекти се постепено повлаче пред књижевним језиком, чему нарочито доприносе школски систем и масовни медији (штампа, радио, телевизија). Данас се неизмењени дијалекти углавном могу чути код старијег необразованог становништва по селима. Ево записа речи Катарине Рине Продановић, рођене 1908. године у селу Петница код Ваљева: „Ја сам мога оца послушала, те сам се удала овде. Он је мени казо: иди, ту је лепо, и вако и нако и ја њега сам послушала. Знала сам га. Бијо је много леп, а бијо је и млад. Имо је двадесет и две године, а ја имала деветнес. Он се женио и имо дете, а ја треба да дођем за њега“ (прилагођен текст из књиге *Именослов ваљевске Петнице* Михаила Шћепановића). У питању је

пример колубарског говора шумадијско-војвођанског дијалекта.

Осим у свакодневном споразумевању, дијалекти се срећу и у књижевним делима, позоришним представама, филмовима, телевизијским серијама. Уметници желе да употребом дијалекта што боље дочарају говор својих ликова.

Погледајмо, на пример, дијалог ликова у роману *Зона Замфирова* Стевана Сремца:

„–Што, зар ћеш сал да гу глешаш? Да лижеш мед кроз шише?... Тој ли?

– Ама јок! За прошење ич не беше разговор. Како да гу просим?! Који су они, а који па ми! Чорбацијска кућа – и наша кућа!... Памет си бери, Доке!...

– Иха! Ласно за тој! Ја ћу ти изработим; ти сал седи си, па жмиј!...”

И у роману *Петријин венац* Драгослава Михаиловића главна јунакиња Петрија говори локалним дијалектом:

„Негде почетком четрес осме, ел крајем четрес седме, не знам баш како беше, почео у Љубишину кафану да навраћа један смешан млад рудар што понекад с неки музиканти свира по кафане у ћемане. Гуди тај у оно ћемане, а видиш – не уме. Не иде му, одма видиш.“

* * *

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Допуни следећу реченицу одговарајућим бројем написаним словима:
У српском језику постоји _____ дијалеката.
2. Напиши назив дијалекта који се не пише са цртицом, тј. као полусложеница: _____
3. Нови Сад се налази на простору _____ дијалекта.
У одговору на ово питање може ти помоћи географска карта Србије.
4. У дијалекатском тексту старице из села Петница подвуци све речи чији гласовни састав није правилан у књижевном језику.

- ✿ 5. У одломку из Михаиловићевог романа подвучи све речи чији гласовни састав или падежни облик није правилан у књижевном језику.
- ✿ 6. Дијалекатску реченицу *С неки музиканџии свира ѿо кафане* из Михаиловићевог романа препиши тако да постане реченица књижевног језика.
- _____
- _____
- ✿ 7. Уместо подвучених дијалекатских облика напиши облике из књижевног језика.
- а) Именице: Упала му сикира у мед. _____;
Скинуо је маовину са стабла дрвета. _____.
- б) Глаголи: Он је први дошо. _____;
И ја би дошао. _____;
Знаду они где смо ми. _____.
- в) Прилози: Ди си био досад? _____;
Саде ће и он стићи. _____;
Данаске је диван дан. _____.
- ✿ 8. Погледајте филм *Зона Замфирова* или *Ивкова слава* и покушајте да забележите што више дијалекатских речи које не постоје у књижевном језику.
-

ТЕСТ 2

1. Пошто у књижевном језику дијалекти не постоје, они су одлика _____ језика.
2. У оквиру дијалеката постоје мање целине које се називају *народни* _____.
3. Наведи бар још три језика, осим српског, који имају дијалекте.

4. Напиши тачан број српских дијалеката. _____
5. У Шумадији, северозападној Србији и Војводини говори се _____ дијалектом.
6. Вук Караџић је рођен на простору где се говори _____ дијалектом.
7. У Косовској Митровици, једном од највећих градова на Косову и Метохији, Срби говоре _____ дијалектом.
8. Наведи дијалекте који су ушли у основу српског књижевног језика.
_____ и _____
9. Напиши називе дијалеката екавског изговора.
_____, _____, _____
10. Напиши дијалекте ијекавског изговора.
_____, _____.

ФОНЕТИКА

Кључне речи: глас,
вокал (самогла-
сник), сугласник,
гласовна промена

Кључне речи: гласовна промена, једначење по звучности, једначење по месту творбе, губљење сугласника, палатализација, сибиларизација, јотовање, промена л у о

Кључне речи: једначење по звучности, звучни сугласник, безвучни сугласник, звучни парњак, безвучни парњак, правопис

ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ

У говору се у многим речима врше **гласовне промене**:

Шабач је леп град у Србији. Јеси ли био у Шапцу?

Многи радници навијају за фудбалске клубове „Млади радник“ и „Раднички“.

У сваком граду је важно чувати старе грађанске обичаје.

Видимо да се гласовне промене врше:

а) у различитим облицима једне речи (Шабач : Шапцу, радник : радници),

б) у новим речима добијеним од исте основе (радник : Раднички, град : грађански).

У српском правопису скоро све гласовне промене извршене у говору бележе се и у писању. Изузетака од овог правила је мало јер важи принцип „пиши као што говориш“.

ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ

Сугласници у српском језику могу бити **звучни** и **безвучни**. Они образују седам парова по звучности. Три безвучна сугласника немају свог звучног парњака:

Звучни	б	г	д	з	ж	џ	ћ	–	–	–
Безвучни	п	к	т	с	ш	ч	ћ	ф	х	ц

Када се један до другог нађу два сугласника различита по звучности, они се међусобно једначе. Ова промена назива се **једначење по звучности**. То значи да оба сугласника у додиру постају или звучни или безвучни, што одређује други глас у групи. Ако је први сугласник звучан а други безвучан, оба ће постати безвучни. Звучни глас ће, дакле, прећи у безвучног парњака, на пример:

б > п: роб + ски > робски > ропски,
г > к: бег + ство > бегство > бекство,
д > т: од + купити > одкупити > откупити,
з > с: раз + палити > разпалити > распалити.

И безвучни гласови **ф**, **х**, **ц** утичу на једначење звучног сугласника испред њих:

из + форсирати > изффорсирати > исффорсирати,
од + хранити > одхранити > отхранити,
раз + цепити > разцепити > расцепити.

И обрнуто, када се безвучни глас нађе испред звучног, опет ће доћи до њиховог једначења. Тако ће безвучни глас прећи у безвучног парњака, на пример:

п > б: топ + ција > топција > тобција,
к > г: бурек + ција > бурекција > бурегија,
т > д: сват + ба > сватба > свадба,
с > з: с + дробити > сдробити > здробити.

Правопис

Једначење по звучности у говору се врши увек. У писању, међутим, постоје ретки изузеци, па ту не пишемо оно што заправо изговарамо. То се увек односи на три сугласничке групе са сугласницима различитим по звучности:

ДС – људски, председник, одсвирати, подстаћи,
ДШ – одшетати, одшкринути, подшишати, предшколски,
ЂС – вођство.

И у неким сложеницама једначење се не обележава у писању. Разлог за то је што би дошло до стварања два иста сугласника, па затим до губљења једног од њих: предтурски, предтакмичење, подтип, подтекст. Уколико би се извршиле гласовне промене, те речи могле би да промене значење. На пример, *йрейтурско време* би могло значити и „превише турско време“, а не „време пре доласка Турака на Балкан“.

Конечно, и у речима страног порекла понекад не долази до једначења по звучности: драгстор, нокдаун, брејкденс, гангстер. Исто важи и за стране властите именице, тј. имена људи, градова итд.: Мекдоналд, Вашингтон, Тбилиси.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Ако се од глагола *држајџи* одузме основа *држ-*, како ће гласити именица добијена од те основе?
држ + ка > _____
2. Од именице *Србија* изведи присвојни придев.

3. Наведи генитив јединице (одговор на питања од кога, од чега) именица жабац – _____ и врабац – _____.
4. Наведи женски род придева редак – _____ и љубак – _____.
5. Допуни следећу реченицу именом града Голубац:
Били смо у _____ на екскурзији.

Кључне речи:

једначење по месту творбе, струјни сугласник, зубни сугласник, предњонепчани сугласник, сонант, двоуснени сугласник

ѡашче – мали пас, псић

ражцилиѡаѡи се – размахати се рукама

ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО МЕСТУ ТВОРБЕ

Струјни зубни сугласници **с** и **з** испред предњонепчаних **ђ, ћ, џ, ч, ж, ш, љ** и **њ** прелазе у струјне предњонепчане **ш** и **ж**. Та промена се назива **једначење по месту творбе**. Ево примера у грађењу нових речи:

а) **с > ш**

с + ћућурити се > **сћућурити се** > **шћућурити се**,
с + чепати > **счепати** > **шчепати**,
пас + че > **пасче** > **пашче**;

б) **з > ж**

воз + ња > **возња** > **вожња**,
раз + џилитати се > **разџилитати се** > **ражџилитати се**

У појединим речима истовремено се врши и једначење по звучности и једначење по месту творбе:

образ + чић > **образчић** > **образчић** > **обрашчић**,
из + чупати > **изчупати** > **исчупати** > **ишчупати**.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Наведи како ће гласити добијене нове речи:
без + часни: _____,
раз + чинити _____.
2. Ако од глагола *ѡодносиѡи* придев гласи *ѡодношљив* (нпр. *ѡодношљив ѡо-раз*), како ће гласити придев добијен од глагола *сносиѡи*?

Испред ког гласа се нашао глас **с** у новим речима? Испред гласа _____.
У који глас се променио глас **с**? У глас _____.
3. За некога можемо да кажемо: *Сналази се* (нпр. у новој игри, у школи и сл.). Одговарајућим придевом допуни реченицу са истим значењем:
Он је _____.
Како је од глагола *сналазиѡи* добијен придев?
сналаз + _____ > _____.
4. На исти начин за некога ко пази на своје пријатеље кажемо да је _____.
Основи *ѡаз* опет је додат наставак _____.
5. Од којег је глагола добијена именица *ношња* у примеру:
То фолклорно друшѡво насѡуѡило је у народним ношњама?
У питању је глагол _____.

У једначење по месту творбе спада и промена сонанта **н** у сонант **м** испред двоуснених сугласника **б** и **п**:

н > **м**

стан + бени > стан**н**бени > стам**б**ени,

(прехрана) – прехран + бени > прехран**н**бени > прехра**м**бени,

(одбрана) – одбран + бени > одбран**н**бени > одра**м**бени,

зелен + баћ > зелен**н**баћ > зеле**м**баћ.

ПРАВОПИС

Једначење по месту творбе изостаје и у говору и у писању у сложеницама: *разљушћиии, изљубиии, сљушћиии; сћранјуицица, црвениерка, једанјуи.*

сћамбени – *сћамбени*

јросћор значи „простор за становање“, *сћамбени кредити* значи „кредит за куповину стана“

јрехрамбени – *јрехрамбени*

јроизвод значи „производ за прехрану“, *јрехрамбена индустрија* значи „индустрија производа за прехрану“

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Реч *бомбона* у српском правопису не може се писати као *бонбона*! У писању се често греша и кад су у питању речи које правилно написане гласе *имјресија* и *имјорј*.

ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА

Када се два иста сугласника нађу у додиру, један од њих се губи:

без + звучни > беззвучни > беззвучни,

од + дужити > оддужити > одужити,

рус + ски > русски > руски.

У многим примерима губљењу сугласника претходи друга гласовна промена, на пример једначење по звучности:

раз + створити > разстворити > расстворити > растворити,

француз + ски > французски > француски > француски,

пет + десет > петдесет > педдесет > педесет.

До губљења истог сугласника долази и после једначења по месту творбе:

без + жични > безжични > бежжични > бежжични,

без + животан > безживотан > бежживотан > беживотан,

раз + жалостити > разжалостити > ражжалостити > ражалостити.

Кључне речи:

губљење сугласника, једначење по звучности, једначење по месту творбе, упрошћавање сугласничке групе

*одбра**м**бени* –

*одбра**м**бени ијрач* значи „играч у одбрани“, *одбра**м**бени сисћем* значи „систем за одбрану“

*зеле**м**баћ* – гуштер зелене боје

црвениерка – риба црвених пераја и птица са црвеним перима

Сугласници **т** и **д** губе се испред сугласника **ц, ц, ч** и **ћ**:
(отац) – отца > оца, отче > оче,
(задатак) – задатци > задаци,
(домородац) – домородци > доморотци > домороци,
сладолед + ција > сладоледција > сладолеција,
слушат + ћемо > слушаћемо > слушаћемо.

ПРАВОПИС

Када је реч о губљењу сугласника изузетак представљају следећи примери:

а) суперлатив придева и прилога који почињу гласом и словом **ј** – најјефтнији, најјачи, најјаднији, најједноставније;

б) сложенице у којима би губљење сугласника могло замутило значење – преддржавни, ваннаставни, противвредност.

Да се не би замаглило значење, без губљења сугласника пишу се сложенице: отцепити (лист), потчинити (непријатеља), отчепити (флашу).

До губљења сугласника долази у сугласничким групама које се тешко изговарају. Такве су на пример групе **стн** и **штн**:

(жалостан) – жалостна > жалосна,
болест + ник > болестник > болесник,
(позориште) – позоришт + ни > позориштни > позоришни
(двориште) – дворишт + ни > двориштни > дворишни.

Наставак (суфикс) **-ски** губи почетни сугласник када му претходе речи или основе које се завршавају на **ћ, ч, ш** и **ж**:

а) **ћс**

Пећ + ска > пећска > пећка (Пећка патријаршија),
Никшић + ски > никшићски > никшићки,
младић + ски > младићски > младићки;

б) **чс**

дечач + ски > дечачски > дечачки,
(ђач) – ђач + ски > ђачски > ђачки,
(јунак) – јунач + ски > јуначски > јуначки;

в) **шс**

Ниш + ски > нишски > нишки,
(Влах) – Влаш + ски > влашки > влашки,
(витез) – витеш + ски > витешки > витешки.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Када већу новчаницу заменимо за више мањих, кажемо да смо *расијнили новац*. Како је добијен тај глагол?
раз + _____ > _____ > _____.
2. Напиши присвојни придев добијен од именице Енглеz. _____.
Наведи све гласовне промене које се у њему врше. _____
_____.
3. Наведи женски род следећих придева:
радосџан – _____,
масџан – _____.
4. Наведи средњи род придева *болесџан* – _____.

ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА

На месту задњонепчаних сугласника **к**, **г** и **х** налазе се у промени и грађењу неких речи предњонепчани сугласници **ч**, **ж** и **ш**. То се дешава испред вокала **и** и **е**. Наведена гласовна промена назива се **палатализација**. Њени резултати јасно се виде у вокативу јединице:

песник – песнице,
друг – друже,
дух – душе.

Номинатив множине именица *око* и *ухо* такође потврђује палатализацију:

око – очи,
ухо – уши.

Резултати палатализације уочавају се и у глаголским облицима:

пекох – печем,
вукох – вучем,
секох – сечем.

Палатализацију препознајемо и у грађењу нових речи додавањем наставка (суфикса):

вук + ица > вучица,
(рука) – рук + ица > ручица,

Кључне речи:
палатализација,
задњонепчани
сугласник,
предњонепчани
сугласник,
непостојано *а*

ковчежић – сандучић

(мајка) – мајк + ин > мајчин,
(нога) – ног + ица > ножица,
ковчег + ић > ковчежић,
друг + ина > дружина,
туга – растужити,
дуг – дужити,
прах – прашити,
прах – прашина,
тих – тишина.

Осим испред самогласника (вокала) **и** и **е**, резултати палатализације су видљиви и испред непостојаног **а**:

зрак + ак > зрачак – зрачка (генитив), зрачку (датив);
мрак + ан > мрачан – мрачна (ж. род), мрачно (с. род);
дуг + ан > дужан – дужна (ж. род), дужно (с. род);
дах + ак > дашак – дашка (генитив), дашку (датив).

Тамо где се на месту гласова **ц** и **з** налазе сугласници **ч** и **ж**, такође се уочавају резултати палатализације:

стричевина – имање
наслеђено од стри-
чева
зечјина – зечје месо
или зечја кожа

месец – месече, месечев, месечина,
стриц – стриче, стричев, стричевина,
зец – зечић, зечетина,
клицати – кличем,
мицати – мичем,
кнез – кнеже, кнежев, кнежевина,
витез – витеже, витежев.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Палатализација је извршена и у мушким и женским властитим именима која се завршавају на *-ица*:

Новица – Новичин,
Драгица – Драгичин.

Исто важи и за заједничке именице:

краљица – краљичин,
царица – царичин,
куварица – куваричин.

У говору се, међутим, често чују неправилни облици без палатализације:
Новицин, Драјицин, краљицин и сл.

С друге стране, палатализација није извршена у присвојним придевима добијеним од властитих имена која се завршавају на *-ка*:

Бранка – Бранкин,
Анка – Анкин,
Јованка – Јованкин.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Од које именице је добијен назив великог хришћанског празника *Божића*?
Од именице _____.
2. Речи у следећој реченици допуни одговарајућим словима:
Именица *мушица* добијена је од именице *му* _____ а, а не од именице *му* _____ а.
3. Одреди присвојне придеве изведене од следећих властитих имена:
Перица – _____,
Грујица – _____,
Анкица – _____,
Зденка – _____,
Миланка – _____.
4. Како гласи 1. лице једнине презента глагола *доћицајти*? _____
5. Једном речју искажи значење „мали рак“ – _____
и „мали вук“ – _____.

СИБИЛАРИЗАЦИЈА

На месту задњонепчаних сугласника **к**, **г** и **х** налазе се у промени облика неких речи сугласници **ц**, **з** и **с**. То се дешава испред вокала **и**. Наведена гласовна промена назива се **сибиларизација**. Она се лепо види у множини именица мушког рода:

ђак – ђаци,
јунак – јунаци,
првак – прваци,
метак – меци,
предак – преци,
подвиг – подвизи,

крчаг – крчази,
бубрег – бубрези,
Чех – Чеси,
орак – ораси,
грех – греси.

Такође, сибиларизацију запажамо и у дативу и локативу једнине именица које се завршавају на **-а**:

рука – руци,
мука – муци,
слога – слози,
брига – бризи.

Кључне речи:
сибиларизација,
задњонепчани
сугласник,
сугласничка група

крчај – суд из којег се пије, врч

Сибиларизација није извршена код именица са сугласничким групама **тк, цк, чк, ћк** и **зг**:

рецка – засечена
црта, урез

мотка – мотки,
патка – патки,
рецка – рецки,
ручка – ручки,
звечка – звечки,

воћка – воћки,
срећка – срећки,
праћка – праћки,
мазга – мазги,
тезга – тезги.

Код многих именица допуштена су два облика у дативу и локативу једнине: унуки и унуци, слуги и слузи, маски и масци, фрески и фресци, битки и бици, приповетки и приповеци.

Именице од миља (хипокористици) често се завршавају на *-ка*: баба – бака, сестра – сека, зец – зека, кокошка – кока. Код њих није извршена сибиларизација:

бака – баки,
сека – секи,
зека – зеки,
кока – коки.

Резултата сибиларизације нема ни код именица које значе женска лица:

сељанка – сељанки,
црнка – црнки,
лепојка – лепојки.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Сибиларизација се не врши у властитим именима: Луки, Бранки, Анки, Србијанки, Ваљевки и сл. У говору се, међутим, могу чути и погрешни облици, на пример: Рекао сам Луци да дође.

У писању су чести и неправилни облици: битци, приповетци. У њима увек долази до губљења сугласника, па ове именице, већ смо рекли, гласе: бици, приповеци.

Осим код именица, сибиларизација се вршила и код глагола, на пример у императиву:

3. л. мн. презента
вуку

Аорист
вукох

Императив
вуци

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Наведи следеће падежне облике именице *наставак*:

а) вокатив једнине – _____,

б) вокатив множине – _____.

2. Прву реченицу допуни именицом *лука*, а другу именицом *Лука*.

а) На мору сам био у једној великој _____ да гледам бродове.

б) Видео сам да Јован иде ка Сави и _____.

3. Одреди датив једнине следећих именица:

чика – _____,

професорка – _____.

4. Напиши друго лице императива следећих глагола:

рећи – _____,

сећи – _____,

шећи – _____,

ићи – _____.

ЈОТОВАЊЕ

Кључне речи:
јотовање, сонант ј,
ијекавски изговор

До **јотовања** је долазило када се одмах иза сугласника **з, с, д, т, л, н, б, п, м, в, к, г** и **х** налазио сугласник **ј**. Тада су се на месту наведених гласова добијали нови гласове или нове групе гласова:

з с д т л н

б п м в

к г х

ж ш ђ ћ љ њ

бљ пљ мљ вљ

ч ж ш

Јотовање је извршено у компаративу придева са наставком *-ји*:

брз – бржи,

висок – виши,

блед – блеђи,

крут – крући,

бео (бела) – бељи,

црн – црњи,

глуп – глупљи,

јак – јачи,

драг – дражи,

тих – тиши.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

У компаративу појединих придева често се чују неправилни облици. Тако компаратив придева *сирој* не гласи *сирожији* него *сирожи*, а компаратив придева *висок* не гласи ни *височији* ни *вишљи*, већ само *виши*!

Примери за извршено јотовање налазе се и у следећим облицима глагола и именица:

- а) презенту: резати – режем, писати – пишем, храмати – храмљем;
- б) трпном придеву: урадити – урађен, купити – купљен, славити – слављен;
- в) имперфекту: радити – рађах, носити – ношах, бринути – брињах;
- г) инструменталу једнине именица женског рода: радост – радошћу, кап – капљу, крв – крвљу.

Када је реч о творби речи, јотовање се запажа код:

- а) збирних именица: трн – трње, лист – лишће, грозд – грозђе;
- б) придева: теле (телета) – телећи, пиле (пилета) – пилећи, говедо – говеђи;
- в) несвршених глагола: израдити – израђивати, прехранити – прехрањивати, повисити – повишавати.

У ијекавском изговору српског језика правилни су облици са извршеним јотовањем сугласника **љ** и **њ**: лето, љетовати, биљжити, биљжница, љепота, њжан, њговати, сњжан, Сњжана. Код других сугласника јотовање се не врши: дјевојка, дјед, дјеца, видјети, медвјед, тјерати, сјекира, изјести, изјелица итд.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

У ијекавским дијалектима често се чују речи са извршеним јотовањем које нису правилне у књижевном језику: ђевојка, ђед, ђеца, виђети, међед, ћерати и сл.

ПРАВОПИС

И у говору и у писању треба употребљавати речи страног порекла без извршеног јотовања: **инјекција** и **конјугација**. У писању се, међутим, често нађу правописне грешке: **ињекција**, **коњугација**.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Одреди компаратив следећих придева:
сув – _____,
гуї – _____.
2. Напиши прво лице множине презента глагола *мазати*. _____
3. Допуни следећу реченицу користећи глагол *родити* и властиту именицу:
Мој отац је _____ у месту које се назива _____.
4. Следећу реченицу допуни одговарајућим обликом падежа именице *Бугућнос* са извршеним јотовањем:
„Црвена звезда“ је играла са „_____“ из Подгорице.

ПРОМЕНА Л У О

Када се у прошлости српског језика сугласник **л** нашао на крају слога и крају речи, прешао је у вокал **о**. На пример, некада је радни глаголски придев у сва три рода гласио: писал, писала, писало. Пошто је глас **л** био на крају речи само у мушком роду радног глаголског придева, дошло је до **промене л у о**: писао, читао, гледао, слушао итд.

Исту гласовну промену запажамо и код именица добијених од радног глаголског придева. У њима се **л** нашло на крају слога, испред наставка (суфикса) *-ница*: учионица, слушаоница, читаоница, радионица, спаваоница.

Радном глаголском придеву додаван је и наставак (суфикс) *-ац*: читалац, слушалац, гледалац, ронилац. У номинативу једнине ових именица **л** није било на крају слога, па се очувало. Али већ у генитиву, дативу итд. уочавамо промену:

читалац → читаоца, читаоцу,

слушалац → слушаоца, слушаоцу.

Кључне речи:

промена л у о, крај слога, крај речи, сажимање вокала

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Често се у говору чују неправилни облици номинатива јединине: читаоц, слушаоц, гледаоц, рониоц. Дакле, у српском језику не постоји наставак (суфикс) *-оц* и не треба га употребљавати ни у једној именици!

До промене **л** у **о** дошло је и у неким именицама са наставком (суфиксом) *-ба*:

(селити) – сел + ба > селба > сеоба,

(делити) – дел + ба > делба > деоба.

То се, међутим, није десило увек:

(жалити се) – жал + ба > жалба,

(молити) – мол + ба > молба.

У именицама које су се завршавале на *-ол* по завршеној промени **л** у **о**, после сажимања истих вокала, остао је само један вокал **о**:

сокол > сокоо > соко,

стол > стоо > сто.

У промени по падежима, ипак, појављује се и сугласник **л**:

соко – сокола, соколу итд.;

сто – стола, столу итд.

До промене **л** у **о** није дошло у речима страног порекла које су у српски језик ушле после 14. века: бокал, метал, генерал, кардинал, модел, дуел, фаул, фудбал, пенал, гол и др.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Одреди номинатив множине следећих именица:

мислилац – _____,

раноранилац – _____.

❖ 2. Одреди номинатив јединине подвучене речи у следећој реченици:

Рониоци су тога дана харпуном уловили много рибе.

Номинатив гласи _____, а у њему препознајемо суфикс _____.

3. Како гласи генитив јединине именица *со*, *део* и *биво*?

_____, _____, _____.

❖ 4. Како се назива простор у којем се вежба? _____

Ова изведеници има суфикс _____.

5. Напиши у своју свеску што више речи страног порекла које се завршавају сонантом **л**.

ТЕСТ 3

1. Наведи три безвучна гласа који немају звучне парњаке.
_____ , _____ , _____
2. Именицама *ћој* и *сладолед* додај суфикс *-џија*, па напиши изведене речи и одреди гласовне промене у њима:
а) топ + џија > _____ . Гласовна промена је _____ ;
б) сладолед + џија > _____ . Гласовна промена је _____ .
3. Глаголу *чистѝиѝи* додај префикс *-раз* па напиши добијену реч.

У добијеној речи су извршене две гласовне промене: _____
и _____ .
4. У придеву *очев* извршена је гласовна промена која се назива:
_____ .
5. Одреди гласовне промене у првом лицу презента:
а) *вичем* – _____ ,
б) *вучем* – _____ .
Треће лице множине презента првог глагола гласи _____ ,
а другог _____ .
6. Присвојни придев изведен од властите именице *Милица* гласи
_____ .
7. У номинативу множине именице *радник* извршена је гласовна промена која се назива _____ .
8. Подвуци гласовну промену која је извршена у компаративу придева *дужи*:
палатализација, сибиларизација, јотовање, једначење по месту творбе.
9. Простор у којем се учи у школи, у којем се налазе ученици, назива се _____ .
У овој речи извршена је гласовна промена под називом _____ .
10. Наведи три речи које се у српском језику завршавају сугласником *л*, а нису наведене у лекцији.
_____ , _____ , _____

МОРФОЛОГИЈА

Кључне речи:

врсте речи, именице,
заменице, придеви,
бројеви, глаголи, при-
лози, предлози, везни-
ци, узвици, речце

Кључне речи:

врсте именица по значењу – властите, заједничке, збирне, градивне, апстрактне; дефлекција, наставак за облик, граматичке категорије именица, граматички и природни род именица, именице мушког, женског и средњег рода

Кључне речи: именице – властите, заједничке, збирне, градивне, апстрактне

гломазан – врло велик, огроман

лелујаши – благо повијати час у једном час у другом правцу

подножје – доњи део

ПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

Променљиве речи имају више различитих облика. На пример, именица **Србија** има још и облике **Србије, Србији, Србију, Србијо, Србијом**, а глагол **волети** има још и облике **волим, волимо, волећу** и сл. У променљиве речи спадају: именице, придеви, заменице, променљиви бројеви, глаголи и прилози који имају компарацију.

ИМЕНИЦЕ

ВРСТЕ ИМЕНИЦА ПО ЗНАЧЕЊУ

Именице се у српском језику према значењу деле у пет група: властите, заједничке, збирне, градивне и апстрактне.

ВЛАСТИТЕ, ЗАЈЕДНИЧКЕ И ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ

Пажљиво прочитај одломак из *Пошере за њејажима* Пеђе Милосављевића:

„Прошли смо тихи Милановац. Чачак је мирисао на свеже малине и локомотиве. Јуримо уз мутну Моравицу између Каблара и Овчара. Пењемо се, с напором, уз голу гломазну планину. Ево нас најзад на самом врху међу птицама и облацима, између два ветра, у високој трави и цвећу које лелуја. Летимо над црним шинама. Под нама, у подножју, велика зелена равница, прошарана белим мрљама за које још не знамо да ли су куће или рубље.“

Из наведеног текста препиши **властите** именице које означавају посебна имена географских појмова што немају множину.

_____, _____, _____,
_____, _____

Које од њих именују српске градове? _____, _____

Којима се именују планине у Србији? _____, _____

Која од њих именује једну мању реку? _____

Прве две именице у тексту које нису властите су _____ и _____. Оне су у облику множине. Како гласи једнина ових именица? _____, _____

Шта означавају овакве именице које се називају **заједничке**? Означавају бића, предмете и појаве са заједничким особинама, узете појединачно или у групи. Подвуци у наведеном одломку именице *иланина*, *подножје* и *равница*. Да ли су оне властите или заједничке? Речју *иланина* именујемо било које веће узвишење које се истиче изнад околног земљишта. Свака планина понаособ има своје властито име (*Койаоник, Златибор, Тара*).

У тексту заокружи именицу *цвеће*. Она означава мноштво (и то тешко избројиво) цветова узетих заједно, у целини. Такве именице називају се

збирне. Пошто је *цвеће* збирна именица, а *цвети* једнина заједничке именице, како онда гласи множина те именице? _____

Према датом моделу попуни следећу табелу.

заједничка именица – једнина	заједничка именица – множина	збирна именица
цвет	цветови	цвеће
грм	грмови	
трн		трње
прут	прутови	

Збирне именице су увек у облику једнине иако означавају мноштво у целини. Када је збирна именица у функцији субјекта, то се види из облика предиката који је, такође, у једнини: *Цвеће је увенуло*. Облик предиката исти је као и у реченици: *Дрво је увенуло*.

Осим збирних именица типа *лишће*, *корење*, *трање*, које су добијене наставком *-је*, постоји још један тип збирних именица. Прочитај кратак одломак из народне приче *Свети Сава и сељак без среће*:

„Кућа му је пропевала. Чељад му је била весела, стока напредна, имање родно, он задовољан и срећан.“

Према облику предиката одреди број именице *чељад*?

Она је у _____.

Наведи још збирних именица са наставком *-ад*: _____

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Пажљиво прочитај текст из *Биологије* Дмитра Лакушића:

„Шуме су најсложенији копнени екосистеми. У њима поред дрвећа живи много других врста биљака, животиња, гљива и микроорганизама. Сложеност шума се огледа у њиховој израженој спратовности. (...) У нижим деловима шума многи жбунови изграђују густ склоп који насељавају многе друге врсте биљака и животиња.“

Издвој збирну именицу. _____

Подвуци заједничке именице.

Требало је да као збирну именицу издвојиш именицу *дрвеће*.

Како гласи множина именице *дрво*? _____

Уколико си написао/написала реч *шума*, завела те је чињеница да се овај појам састоји од неизбројивог мноштва дрвета. *Шума* је, међутим, заједничка именица. Зашто? У чему је разлика између речи *шума* и *дрвеће*? Која реч је у директној вези са именицом *дрво*? Друга типична грешка је одговор да је збирна именица *жбунови*. Како гласи збирна именица са истом основом?

ГРАДИВНЕ ИМЕНИЦЕ

Прочитај пажљиво још један текст из *Биологије* Дмитра Лакушића:

„Изузетно велики салинитет, који потиче од велике количине растворене кухињске соли, основна је карактеристика морске воде.“

Обрати пажњу на именице *со* и *вода*. У тексту је посебно истакнуто да је у питању *велика количина* соли. Да ли је истакнуто која количина морске воде је у питању? Да ли се то може односити и на кап морске воде и на океан? Одговор је потврдан. Да ли се у реченици *Со је најзначајнији зачин* може одредити количина соли? Грам или тона? Да закључимо: **градивне именице** истим обликом означавају сваку – најмању или највећу – количину неке материје. У њих спадају именице *земља, њесак, шљунак, сребро, бронза, уље, млеко* и сл.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Напиши три градивне именице које нису наведене у тексту.

2. Својевремено је велики хит забавне музике била песма *Мрамор, камен и жељезо*. Две од три градивне именице у називу те песме у савременом српском језику чешће гласе другачије. Наведи те именице са истим значењем. _____

АПСТРАКТНЕ ИМЕНИЦЕ

Вратимо се народној причи *Свети Сава и сељак без среће*. Прочитај одломак:

„Кад је дошао кући, он је у њу увео рад, ред, поштење, добро здравље, миран, леп и задовољан живот и умереност и чистоту.“

Каква је, према значењу, прва именица у одломку? _____
Остале именице означавају нешто што се не може опипати, него само замислити или осетити: *рад, ред, њоштење, здравље, животи, умерености, чистиота*. Такве именице називају се **апстрактне**.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Разврстај следеће апстрактне именице према ужем значењу: *одушевљење, њлакање, ружноћа, дубина, њливање, бес*.
 - а) Радња, процес: _____
 - б) Особина: _____
 - в) Расположење, осећање или психичко стање: _____

❖ 2. Прочитај одломак из приче *Ливада, у јесен* Данила Киша:

„Ово је последњи замах трава, последњи срк корења. Боквице су истуриле своје потамнеле стабљике окићене гроздовима, лишће корова почело је по ивицама да тамни и да се набира, претварајући се при врху у канце које продиру једна у другу.“

Издвој:

а) заједничке именице у множини – _____;

б) збирне именице – _____.

Именице су врста речи којима се именују бића, предмети, материје и апстрактни појмови. Према значењу, могу се поделити у пет врста:

а) **властите именице** – означавају „уникатне“ (јединствене) појмове, тј. именују људе (*Предрај, Сава, Драјана, Гордана*), животиње (*Жућко, Шарац, Зеленко, Цеки, Шароња*), реке (*Дунав, Сава, Дрина, Морава*), планине (*Рудник, Гоч, Авала, Којаоник*), градове (*Нови Сад, Ниш, Крајјевац, Приштина*), државе (*Србија, Русија, Шпанија, Јапан*), небеска тела (*Марс, Јупитер, Сатурн, Венера*) и сл.;

б) **заједничке именице** – именују бића, предмете и појаве са заједничким особинама, узете појединачно или у множини (*човек, дејте, комјутер, аутомобил, село, њоље, киша* итд.);

в) **збирне именице** – означавају мноштво бића или предмета узетих у целини (*камење, јрожђе, дрвље, шелаг, њилаг, унучад*);

ЗАНИМЉИВО!

Многа српска властита имена људи више не постоје у живом језику. Понекад се зачудимо када чујемо нека од њих, на пример када негде прочитамо да су Срби примили писменост у време способног српског кнеза Мутимира. У најстаријем сачуваном споменику писаном српским народним језиком (*Повеља Кулина бана* из 12. века) помињу се три властита имена људи: Кулин, Крваш и Радоје. Које од њих постоји и данас? Потражи још застарелих српских властитих имена у уџбеницима из историје!

Напоменули смо да и животиње, углавном домаће, често добијају властита имена. Погледајмо имена која је пчелама дао свештеник у роману Горана Петровића *Ојсада цркве Свејої Сјаса*:

„– Цвето, Тихосава, Малена! – зазивао је пчеле отац Пајсије.

– Гроздо, Радана и ти Љубуша! – сваку из својег блага знао је по имену.

– Амо, Дружана, Лејка и Миљана! Косара, Озрице и Мрђице! Самка, Ковиљка и Горјана! Амо, Десача, Ивка и Бујка – медара и воскара жичког одликовало је памћење широко као уцветала ливада.

– Лет, лет, Добра, Маро и Раткула! Лет, моје вреднице! – загледао је он међу стабљике, под росне листове, у мирисаве крунице.

– Јелице, Крилатице, Борика! Склањајте се пред Куманцима, лепотице! – брижно је Пајсије по порти растресао сваку крошњу дрвета.“

г) **градивне именице** – именују било коју количину неке материје (*сирће, бензин, маси, ѓас, ѓлаштина*);

д) **апстрактне именице** – означавају неописљиве, замишљене појмове, тј. осећања, стања, расположења, духовне и физичке особине, радње и процесе (*љубав, стирах, ѓожривованоси, лейоша, чишање, свишање*).

ГРАМАТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ ИМЕНИЦА

Кључне речи: граматичка категорија, обличка категорија, падеж, број

Већ сте учили да именице могу бити у различитим **падежима** (номинатив, генитив итд.) и да могу имати различит **број** (једнину или множину). Знате и да свака именица има један од три **рода** (мушки, женски или средњи), који се не може променити. На пример, именица *човек* увек је мушког рода, *жена* – увек женског, а *дете* – увек средњег рода. То значи да су међу граматичким категоријама само падеж и број **обличке категорије** именица. Именице могу бити у различитом падежу (*човек, човека, човеку...*) и броју (*жена, жене*), али не и у другом роду.

Прочитај одломак из Нушићевих *Хајдука*:

„Матамута је од рођења нем, али кажу да је чудо од снаге. Био нам је вршњак по годинама и ко зна, да је могао учити школу, био би можда и наш школски друг, а овако, нико га од нас и не зна. Он живи у другом крају града и мало се дружи с децом, јер не уме да говори па избегава друштво.

Из одломка издвој именице:

а) мушког рода – _____;

б) женског рода – _____;

в) средњег рода – _____.

Како одређујемо род именица? Како си одредио/одредила род именице *чудо* или *школа*?

Сада издвој именице:

а) у једнини – _____;

б) у множини – _____.

Одреди падеж и синтаксичку службу (функцију) именица у реченицама *Матамуша је од рођења нем...* и *...не уме да говори па избегава друштво*.

Матамуша: а) падеж – _____, б) функција – _____;

друштво: а) падеж – _____; б) функција – _____.

ГРАМАТИЧКИ И ПРИРОДНИ РОД ИМЕНИЦА

Кључне речи:
граматички род,
природни род,
деклинација, грама-
тички облик

Именице које означавају жива бића имају **природни род**. Према природном роду, бића се разврставају на мушка и женска. А према тој њиховој особини, и именице које их означавају разврставају се на именице природног мушког и природног женског рода. Бића мушког пола означена су именицама у природном мушком роду: *оџац, браћ, њријаџељ, балетџан, џевац, ован* и сл. Природног женског рода су именице којима су означена бића женског рода: *мајка, сестџра, њријаџељџица, балерџина, кокошка, овца* итд. Облик именица средњег рода имају бића која су младунчад, па им пол није толико изражен: *деџе, деџенеџе, чеџо, џеле, џиле, маче, џрасе* итд.

Код свих именица **граматички род** одређује се према њиховим наставцима за облик, односно према врсти деκлинације. Граматички род именица лако се проверава према облику придева или придевске заменице која их ближе одређује: *мој оџац, џвоја мајка, леџо деџе*. Исто важи и за именице које не означавају бића, већ нешто неживо: *мој ранац, џвоја књџа, леџо одеџо*.

Граматички род именице у функцији субјекта види се и на основу рода глагола у функцији предиката (ако је он у перфекту): *Јован је усџао. На сџавџица је чиџала. Пиле је кљџало*.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Допуни следеће реченице одговарајућим обликом радног глаголског придева као дела предиката и одреди граматички род именица.

а) Жива бића

Војник је _____ (марширати).

Граматички род именице је: _____.

Болничарка ју је _____ (лечити).

Граматички род именице је: _____.

Ждребе је _____ (прићи).

Граматички род именице је: _____.

б) Неживо

Град је _____ (плакати).

Граматички род именице је: _____.

Река се _____ (излити се)

Граматички род именице је: _____.

Писмо је _____ (стићи).

Граматички род именице је: _____.

❖ 2. Код именице *биље* одреди:

а) граматички број – _____;

б) граматички род – _____.

Неслагање граматичког и природног рода

Кључне речи: граматички род, природни род

Грамматички и природни род именица већином се поклапају (*учишћелъ, радник* – мушки; *учишћелица, радница* – женски). Грамматички род именица, међутим, понекад није једнак природном. Тако многе именице које се завршавају на *-а* у номинативу јединине означавају искључиво мушкарце, а имају промену као именице женског рода, са којима се подударају у облику: *џаџа, деда, владика, слуџа, џазда, џаша, комшија, Илија, Сава* итд.

Упиши родове следећих именица:

а) ујка – природни _____; граматички _____;

б) војвода – природни _____; граматички _____;

в) Синиша – природни _____; граматички _____.

ЗАНИМАЈИВО!

Да ли постоје *војводе* и *владике* женског пола? Да ли су жене могле бити *џаше*? Ако не знаш, провери у речнику, па напиши како се називала пашина жена. _____. Ко је *војвођкиња*? _____

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА

Именице мушког, средњег и женског рода мењају се по падежима (деklinирају се) на три различита начина. Већина именица мушког рода се завршава на сугласник и има следећу деклинацију:

	Једнина		Множина	
Ном.	ковач	град	ковач-и	град- ов -и
Ген.	ковач-а	град-а	ковач-а	град- ов -а
Дат.	ковач-у	град-у	ковач-има	град- ов -има
Акуз.	ковач-а	град	ковач-е	град- ов -е
Вок.	ковач-у/-е	град-е	ковач-и	град- ов -и
Инс.	ковач-ем/-ом	град-ом	ковач-има	град- ов -има
Лок.	ковач-у	град-у	ковач-има	град- ов -има

Исту промену (деклинацију) као *ковач* или *ѝраг* и сл. имају и именице које означавају мушка властита имена и завршавају се на *-е* (*Павле, Ђорђе, Радоје, Милоје*) или на *-о* (*Марко, Јанко, Славко, Мирко, Вељко*). То значи да се на њихову граматичку основу (*Павл-* или *Марк-*) додају исти наставци.

ПОДСЕЋАЊЕ

Граматичка основа се добија тако што се од генитива једнине неке именице одбије наставак за облик.

Када именице мушког рода означавају жива бића (*гечак, лекар, Блајоје*), њихов акузатив једнак је генитиву једнине (*гечака, лекара, Блајоја*). Међутим, уколико именице мушког рода означавају нешто неживо (*новчаник, радијатѝор, раг*), њихов акузатив једнак је номинативу једнине (*новчаник, радијатѝор, раг*). То важи и за биљке (*јаблан, јасен, цер, маслачак, јорѝован*).

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Допуни следећу реченицу именицом *орак*.

Мој деда посадио је _____ у дворишту.

2. Допуни следећу реченицу именицом *Александар*.

Позвао сам _____ да нам дође у госте.

Проширење основе именица мушког рода у множини

Обрати пажњу на номинатив множине именица *ковач* и *ѝраг*! Чему је додат наставак за облик *-и* код прве, а чему код друге именице? У којој је именици основа остала иста као у једнини? _____
Колико слогова има та именица? _____ Која именица је проширила основу? _____ Колико слогова има та именица? _____ Како гласи **проширење основе**? _____
Како ће гласити проширења именица *краљ, ѝањ, смуђ, крај, мач, миш*? _____

смуж – врста речне рибе

Скоро све једносложне именице у савременом језику проширују основу проширењима *-ов-* и *-ев-*. Изузеци су врло ретки: *дан, љак, зуб, коњ, мрав, ѝрсѝ, црв* и сл.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Како гласи номинатив множине именица *дан, ђак, зуб, коњ, мрав, ѿрси* и *црв*: _____

- ✿ 2. Одреди имена два словенска народа која, такође, представљају изузетак од правила о проширењу основе, па је облик њихове множине без проширења (као на пример, у именицама *Французи, Румуни* и сл.).
 - а) Источнословенски народ – _____
 - б) Западнословенски народ – _____

Окрњена основа именица мушког рода у множини

Одреди множину именица које означавају припаднике јужнословенских народа:

Србин – _____,

Бугарин – _____.

Како гласи граматичка основа ових именица у једнини?

А како гласи **окрњена основа** ових именица у множини?

Исто важи и за множину именица које означавају становнике неких српских градова. Допиши два примера: Београђанин, _____,
_____.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Напиши једну заједничку именицу која има окрњену основу у множини.

Знатно ређе та проширења имају и двосложне именице (*виѿез – виѿезо-ви, ѿлуб – ѿлубови, соко – соколови, лишај – лишајев*). То се нарочито уочава код именица које су двосложне у номинативу једнине и са непостојаним а у промени (*вешар – вешарови, чешаљ – чешљеви*).

Како гласи граматичка основа тих именица? _____,

Колико слогова имају те основе? _____

Поједине именице имају **дублетне облике** множине, тј. два равноправна облика. Одреди дублетне облике множине следећих именица по узору на именицу *вук* – *вуци*, *вукови*:

знак – _____, _____;

зрак – _____, _____;

крик – _____, _____;

паук – _____, _____.

УРАДИ САМОСТАЛНО

- ❖ 1. Краћи облици, без проширења основе, чести су у поезији и кад нису уобичајени у свакодневном језику. Тако се у поезији српског песника Јована Дучића могу срести следећи облици множине: *ветри*, *ћући*, *хуми*, *ћласи*, *врћи*, *ћори*, *краји*, *ћлоди*, *ножи*, *жбири*, *мосћи*, *часи*, *ћеји*, *краљи*, *ћари*, *бани*... Зашто је Дучић у своје стихове уносио ове **поетизме**?
- ❖ 2. Како гласи номинатив множине именице *дух* у преводу чувеног романа Ф. М. Достојевског? *Зли* _____.
- ❖ 3. Које значење има множина именице *оћац* са проширењем – *очеви*? Како гласи облик множине ове именице без проширења? _____
Који од тих облика множине је употребљен у пренесеном, метафоричном значењу? _____.
4. Шта значи облик *саћи*, а шта облик *саћови*? Наведи њихове синониме.
саћи = _____, *саћови* = _____.
5. Напиши множину нових речи страног порекла из компјутерске терминологије. *Фонћ* – _____, *фајл* – _____,
фолдер – _____.

Врло ретко и именице које су тросложне у номинативу једине проширују своју основу (*орао* – *орлови*, *ућао* – *ућлови*).

Сети се још једне тросложне именице која означава живину и завршава се гласовима -ао: _____.

Како гласи њена множина? _____

Које гласовне промене запажаш у деклинацији ових именица?

_____, _____.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

Именице средњег рода се у номинативу јединине завршавају на *-о* и *-е* и имају следећу деклинацију:

	Једнина		Множина	
Ном.	сел-о	пољ-е	сел-а	пољ-а
Ген.	сел-а	пољ-а	сел-а	пољ-а
Дат.	сел-у	пољ-у	сел-има	пољ-има
Акуз.	сел-о	пољ-е	сел-а	пољ-а
Вок.	сел-о	пољ-е	сел-а	пољ-а
Инс.	сел-ом	пољ-ем	сел-има	пољ-има
Лок.	сел-у	пољ-у	сел-има	пољ-има

Проширење основе именица средњег рода

Упореди деклинације именица *село* и *поље* са деклинацијама именица *време* и *дуџме* које су, такође, средњег рода:

	Једнина		Множина	
Ном.	време	дугме	време-н-а	дугме-т-а
Ген.	време-н-а	дугме-т-а	време-н-а	дугме-т-а
Дат.	време-н-у	дугме-т-у	време-н-има	дугме-т-има
Акуз.	време	дугме	време-н-а	дугме-т-а
Вок.	време	дугме	време-н-а	дугме-т-а
Инс.	време-н-ом	дугме-т-ом	време-н-има	дугме-т-има
Лок.	време-н-у	дугме-т-у	време-н-има	дугме-т-има

У чему је разлика између деклинација именица *време* и *дуџме*? А у чему се деклинација ове две именице разликује у односу на промену именица *село* и *поље*?

Именице средњег рода могу имати проширену граматичку основу. **Проширење** облика номинатива као основе може гласити **-н-** (код именица *име*, *раме*, *шеме* и сл.) или **-т-** (код именица *буре*, *уже* и сл.).

ЗАНИМЉИВО!

Уобичајена множина именице *чудо* гласи _____.
Осим овог облика, у номинативу множине те именице може се појавити и проширење основе *-ес-*, па тада множина са нарочитим значењем гласи: _____.
Овакве, необичне облике множине са проширењем основе и мало измењеним значењем могу имати још две именице средњег рода. Одреди их.
небо – _____, *шело* – _____.

Допунска множина именица средњег рода

Деклинирај (мењај по падежима) именицу *геџе*!

Које проширење основе се појављује у једнини? _____

Значење множине ове именице преузима збирна именица _____.

Такву допунску множину имају многе именице које означавају млада бића. У функцији допунских облика множине појављују се и збирне именице са наставком *-аг*:

шеле – _____, *јаїње* – _____, *ишле* – _____.

УРАДИ САМОСТАЛНО

- Одреди уобичајен облик номинатива множине именица *небо* и *шело*.
_____ и _____
- Одреди датив једнине именице *име*: _____.
Проширење гласи _____.
- Напиши номинатив множине именице *унуче*.

Наставак гласи _____.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Према правилним облицима генитива множине *месџа*, *їнезда* и сл. често се граде и у говору чују и неправилни облици у овом падежу, и то код именица које морају имати непостојано *а*. Такви су, на пример, неправилни облици *ребра*, *сїабла* и сл. уместо правилних облика *ребара*, *сїабала* и др.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА

Већина именица женског рода у номинативу једнине се завршава вокалом *-а*, а мањи број сугласником. Од тога зависи и њихова деклинација. Погледајмо прво деклинацију именица ж. рода које имају наставак *-а* у номинативу једнине:

	Једнина	Множина
Ном.	род-а	род-е
Ген.	род-е	род-а
Дат.	род-и	род-ама
Акуз.	род-у	род-е
Вок.	род-о	род-е
Инс.	род-ом	род-ама
Лок.	род-и	род-ама

чавка – птица из породице врана
слушња – осећање да се нешто може догодити, могућност

Код овог типа именица наставак у генитиву множине не мора бити само *-а*. Одреди генитив множине следећих именица:

борба – _____, *чавка* – _____,
слушња – _____.

Наставак за облик у генитиву множине је _____.

Упореди сада деклинацију именице *рода* са деклинацијом именице *ствар*.

Обрати пажњу на то који падежи имају исти облик и код једне и код друге именице:

	Једнина	Множина
Ном.	ствар	ствар-и
Ген.	ствар-и	ствар-и
Дат.	ствар-и	ствар-има
Акуз.	ствар	ствар-и
Вок.	ствар-и	ствар-и
Инс.	ствар-ју/-и	ствар-има
Лок.	ствар-и	ствар-има

У промени свих именица женског рода датив и локатив једнине имају исти наставак *-и* (*роди*, *ствари*), а и у множини датив, инструментал и локатив су облички исти (*родама*, *стварима*).

ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ У ДЕКЛИНАЦИЈИ ИМЕНИЦА

У деклинацији именица извршене су бројне гласовне промене које смо већ научили. Подсетимо се!

а) Гласовне промене у деклинацији именица мушког рода

Промена именица *орао* и *йейџао* указала нам је на две извршене гласовне промене: промену *л* у *о* и непостојано *а*. Промена именице *ковач* показала је да у инструменталу наставци могу бити и *-ом* и *-ем*.

Наведи именице које у инструменталу једине могу имати само наставак *-ом*. _____

Наведи именице које у инструменталу једине могу имати само наставак *-ем*. _____.

Које две извршене гласовне промене запажаш у деклинацији именице *радник*? _____ и _____.

б) Гласовне промене у деклинацији именица средњег рода

Поједине именице средњег рода са сугласничком групом на крају основе имају непостојано *а* у генитиву множине.

Одреди тај облик следећих именица:

йисмо – _____,

койље – _____,

једро – _____,

сџакло – _____.

в) Гласовне промене у деклинацији именица женског рода

Попуни примере одговарајућим облицима именица *жена* и *сестра*:

жена	сестра	жена	сестра
једна _____,	_____;	много _____,	_____

Коју гласовну промену запажаш у деклинацији именице *сестра*? Наведи још две такве именице женског рода.

_____ , _____

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. У изразу *Рука руци* запажа се да је у промени именице извршена једна гласовна промена. Која? _____.
2. Падеж у којем је извршена та гласовна промена је _____.
3. Одреди два правилна облика инструментала једине именице *жалосџ*.
_____ и _____
У којем од њих су извршене гласовне промене?

Кључне речи: врсте придева према значењу, деклинација, наставак за облик, синтаксичка функција, слагање придева, компарација придева, неодређени и одређени вид, покретни вокали

кашарка – део брода, јарбол

ПРИДЕВИ

Прочитај одломак из дела *У царстџу јусара* Михаила Петровића Аласа и подвучи придеве:

Каг су се овоме довољно љриближили, љако да ће се ускоро и судариљи, они су одједном са кашарке свлачили шљанску, а дизали своју јусарску засљаву. Ова се сасљојала из црноја љлајина са белом мрљивачком љлавом и укрљиљним косљима, Chesљо још са каквом симболичком сликом.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

У наведеном тексту многи су и речи *своју* или *каквом* подвукли као придеве. Оне, међутим, нису придеви, него _____. На придеве личе зато што и та врста речи може ближе одређивати именицу. Провери да ниси подвучао/подвукла и реч *довољно*! Ова реч није придев, него _____, и не одређује ближе именицу него _____. Одреди врсте речи у називу филма *Леја села лејо јоре*: лепа – _____; лепо – _____.

Кључне речи: придеви – описни, присвојни, градивни, месни, временски

уздржан – који се нерадо изјашњава, опрезан

ВРСТЕ ПРИДЕВА ПРЕМА ЊИХОВОМ ЗНАЧЕЊУ

Већ сте научили шта су придеви: речи које одређују именицу уз коју стоје по некој њеној особини. Научили сте, такође, поделу придева по значењу.

Поделите следеће придеве према значењу: *Петровићев, уздржан, овдашњи, ондашњи, ојшљински, љијсани, доњи, северни, јуљирошњи, леви, црн, мекан, брајтовљев, асфалљни, љешчани, љлајинасљи, данашњи, овојодишњи, љлашљив, Марин*:

а) Описују појмове изражене именицама, тј. означавају какви су:

б) Означавају припадност некоме или нечему појмова означених именицама: _____

в) Означавају грађу појмова означених именицама, тј. од чега су:

г) Означавају место на које се односе појмови означени именицом:

д) Означавају време на које се односе појмови означени именицом:

Уз термине упиши слова која одговарају датом опису и примерима:
 временски _____, описни _____, месни
 (просторног односа) _____, присвојни _____;
 градивни _____. Од којих су именица изведени градивни
 придеви? _____

СИНТАКСИЧКА ФУНКЦИЈА ПРИДЕВА

Подсетимо се да придеви ближе одређују именицу, али да то чине кроз две синтаксичке функције (службе): **атрибута** и **именског дела предиката**. Одреди те функције у следећем одломку из *Кашике* Антонија Исаковића:

„Ивица бакрача је искрзана. По њој се ломи сенка и живе тачке падају у кајмак. Да ли је то сенка уског листа боровнице или нека буба? Опет Станко напрегнуто гледа. Лула је поново пуна, чврсто стегнута зубима.“

бакрач – котао од
бакра

Атрибути: _____,

Именски делови предиката: _____,

СЛАГАЊЕ (КОНГРУЕНЦИЈА) ПРИДЕВА СА ИМЕНИЦОМ

Научили сте већ да придеви имају исти **облик** као именице које ближе одређују. То значи да се они са именицама слажу (конгруирају) у **роду**, **броју** и **падежу**. Облик придева, дакле, зависи од именице коју одређује. То одређивање може бити исказано атрибутом или именским делом предиката.

Погледај и провери све то на једној строфи песме *На Газиместџану* Милана Ракића:

„Косовски јунаци, заслуга је ваша
 Што последњи бесте. У крвавој страви,
 Када труло царство оружја се маша,
 Сваки леш је свесна жртва, јунак прави.“

Који придеви одређују именицу *јунаци*? Да ли су ти придеви у истој функцији (служби)? Одреди следеће граматичке категорије:

Кључне речи: гра-
матички облик; гра-
матичке категорије
– род, број, падеж

косовски јунаци последњи крвавој страви

Падеж: _____

Број: _____

Род: _____

	труло	царство	свесна	жртва	јунак	прави
Падеж:	_____	_____	_____	_____	_____	_____
Број:	_____	_____	_____	_____	_____	_____
Род:	_____	_____	_____	_____	_____	_____

ЗАНИМЉИВО!

Постоје и непроменљиви придеви. У наредном одломку из описа једне хиландарске иконе подвучи све придеве и заокружи један који је непроменљив:

„На белој основи сликан је Рај, у чијем центру дијагонално лежи Христос, отворених очију. Рај је сугерисан рајским биљем и цвећем, док је испод симбол Земље приказан као сура планина с једним бусеном траве и фантастичним цветом. Христов лежај је јаркоцрвене боје, хаљина је окер, вишеструко драпирана и прекривена златном мрежом.“

Непроменљиви придеви у српском језику спадају међу описне и углавном означавају боје: *браон*, *беж*, *окер*. Наведи још један непроменљиви придев који означава боју. _____

лежај – кревет, постеља, простирка
окер – црвенкастожу-те боје
драйиран – украшен наборима
беж – светлосмеђ

Кључне речи: позитив, компаратив, суперлатив, крња основа

ПОРЕЂЕЊЕ (КОМПАРАЦИЈА) ПРИДЕВА

Компарација (поређење) придева је промена углавном описних придева према степену особине именичког појма који се пореди.

Подсети се термина везаних за компарацију придева тако што ћеш их повезати са одговарајућим објашњењем.

- позитив** облик придева са израженијом особином (*новији*);
- компаратив** основни облик придева (*нов*);
- суперлатив** облик придева са особином израженом у највишем степену (*најновији*).

У којем од облика се особина неког појма не пореди с другим појмовима? Који се облик, према томе, може назвати још и **први степен поређења**? _____ . Преостаје да је суперлатив _____ степен поређења.

Одреди којим се наставцима граде компаративи следећих придева:

- а) издржљив, племенит, чист, храбар, мио – _____,
б) брз, црн, груб, млад, сув – _____,
в) лак, леп, мек – _____.

Да се подсетимо: компаратив придева гради се помоћу три различита наставка: *-ји*, *-ији* и *-иш*. Најређи је наставак _____, који се у књижевном језику појављује само код три наведена придева.

Поједини придеви компаратив граде додавањем наставка за облик на краћу (крњу) основу. Одреди облик компаратива и краћу основу у следећим примерима:

	Компаратив	Крња основа
сладак	_____	_____
кратак	_____	_____
дубок	_____	_____
далек	_____	_____

Пажљиво прочитај три народне пословице и обрати пажњу на придеве у њима:

*Боља је шћедња него и добра радња.
Најјоре ѝрасе најбољу крушку добије.
Зао јореі ѝобрајшо.*

Напиши придеве:

- а) у позитиву – _____, _____;
б) у компаративу – _____, _____;
в) у суперлативу – _____, _____.

Видимо да поједини придеви имају **неправилну компарацију**, јер се наставци додају другачијим граматичким основама у односу на позитив.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Наведи компаратив следећих придева:

- а) слан – _____,
б) сладак – _____,
в) кисео – _____,
г) љут – _____.

2. Одреди врсту речи и степен поређења у народној пословици *Добар ілас далеко иде, а зао још даље*:

- а) Придеви – _____, _____; степен поређења – _____.
б) Прилози – _____, _____; степен поређења – _____.

ЗАНИМАЉИВО!

Градивни и присвојни придеви могу имати компарацију само у пренесеном, метафоричном значењу. Проверимо то у три следећа примера: *Челичнија воља од Милине рејко се среће*, *Мара има најзлајније руке* или *Михаило је йоказао најљудскији однос йрема нама*. Шта значе придеви у наведеним примерима? Одреди им синонине и провери којој врсти придева припадају! О пренесеној употреби градивних именица и придева писао је и Душко Радовић: „У језику нашег народа, ЧЕЛИК и ГВОЖЂЕ постоје, пре свега, као јединице мере за неке људске, физичке и моралне вредности. ЈАК КАО ГВОЖЂЕ, ТВРЂИ ОД ЧЕЛИКА, ПОСТОЈАН КАО ЧЕЛИК, ЧЕЛИЧНИ ПОГЛЕД, ГВОЗДЕ-НА ВОЉА... и слично.“

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

а) Подвуци придеве који у компаративу имају наставак *-ши*: *мек*, *йих*, *лак*, *лей*, *нов*. Типична грешка у овом питању тиче се облика *йиши*, који није добијен наставком *-ши*, већ наставком _____, а онда је извршена гласовна промена која се назива _____. У дијалекту се чује и компаратив *новиши*, али то не важи за књижевни језик.

б) Одреди компаратив придева *лош*: _____. Да ли овај придев има правилну или неправилну компарацију? Упореди компаратив тог придева с компаративом придева *зао*. Зашто се ови компаративи често мешају?

Кључне речи: неодређени вид, одређени вид, наставак за облик, именски део предиката

НЕОДРЕЂЕНИ И ОДРЕЂЕНИ ВИД ПРИДЕВА

Подсетимо се **неодређеног** и **одређеног вида** придева на основу две реченице из дневника једног ученика седмог разреда:

„Те године доселио се у наш крај неки добар човек. Касније смо сазнали да се тај добри човек звао Игор.“

У ком је виду придев *добар* у првој реченици? Упореди га са обликом истог придева у другој реченици. Провери у ком су виду наведени придеви у речницима!

Док је човек био непознат (неодређен), коришћен је придев у неодређеном виду, а затим је употребљен одређени вид за ближе одређење познатог лица. Међутим, када је придев у функцији **именског дела предиката**, он мора бити у неодређеном виду. Доврши реченицу којом ћемо препричати део дневника:

Игор, човек који се доселио у њејов крај, био је _____.

Данас се разлика у промени, тј. у употреби придева неодређеног и одређеног вида све више губи. Чува се, међутим, разлика у облику номинатива једнине придева када су у мушком роду.

Придеви у неодређеном виду и мушком роду у номинативу једнине завршавају се на сугласник (*врућ, њамеџан, љућ*) или на *о* добијено променом *л* у *о* (*бео, мио, цео*). Одређени вид придева у мушком роду је обично дужи од неодређеног због вокала *-и*, који је обавезан на крају (*леј* : *леји*, *брз* : *брзи*, *бео* : *бели*, *мио* : *мили*, *цео* : *цели*). Он по броју гласова, међутим, не мора обавезно бити дужи, као код придева са непостојаним *а* (*њамеџан* : *њамеџини*, *храбар* : *храбри*, *добар* : *добри*). У номинативу придева женског и средњег рода нема гласовне разлике између неодређеног и одређеног вида, али се они разликују у акценту.

Данас се у промени придева различитог вида све више губи обличка разлика и у осталим падежима придева мушког рода, па се придеви оба вида (*бео* – *бели*) деклинирају на исти начин као да су одређеног вида (ном. *бео/бели*, ген. *белој*, дат. *белом* итд.).

Ипак, у многим књижевним делима наћи ћеш и друге падежне облике из деклинације придева неодређеног вида. Пажљиво прочитај следеће народне пословице и одреди:

а) у ком су падежу придеви у мушком роду;

б) како би гласили да је уместо одређеног у пословицама неодређени вид придева.

Од вјешџа ловца њлаши се лисица.

а) _____, б) _____.

Пијану чоџу не мејну ласно локоџа на усџа.

а) _____, б) _____.

Мудра је џо звјерка!, каже се за мудра или лукава чоџа.

а) _____, б) _____, _____.

локоџ – катанац

чоџ – човек

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Напиши правилно следеће речи:

- тамно зелени _____,
- зелено плава _____,
- сиво маслинаст _____,
- црвено бели _____,
- црно бели _____.

Од чега зависи да ли ће придев бити написан састављено (као сложеница) или са цртицом (као полусложеница)?

2. У примерима *Нови Беоџрад*, *Нови Саџ* и *Сџари џрад* придеви су _____ вида. Да ли се у овим властитим именима придевски вид може променити?

ПОЈАВА ПОКРЕТНИХ ВОКАЛА КОД ПРИДЕВА

Приликом промене придева у појединим падежима срећу се два облика:

а) краћи, без вокала иза крајњег сугласника (лепог, добром),

б) дужи, са вокалом на крају речи (лепога, доброме).

Погледајмо примере: *Срео сам њој лейој момка* и *Срео сам њоја лейоја момка*. Иако и заменица и придев имају различите облике, значење им је потпуно исто. То важи и за заменицу и придев у примерима: *Однео сам оном лейом девојчеју цвети* и *Однео сам онеме лейоме девојчеју цвети*. Да ли се променило значење броја у примерима *Дошли смо њрећеј маја* и *Дошли смо њрећеја маја*?

Вокали **а** и **е** који се појављују у промени придева, заменица и бројева на крају речи и не мењају им значење називају се **покретни вокали**. „Покретни“ су зато што се могу, али и не морају додати: *великој(а), њлавом(е)*.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Однос између облика придева без покретних вокала и са њима (*жу-њој* : *жуњоја*, *жуњом* : *жуњоме*) лако се меша са односом између придева неодређеног и одређеног вида (*жуји* : *жуји*). Иако ове појаве личе једна на другу, оне су потпуно различите! Као што смо рекли, промена придевског вида делимично мења и значење придева!

ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ У ДЕКЛИНАЦИЈИ ПРИДЕВА

При деклинацији придева извршене су поједине гласовне промене које сте учили у претходним разредима. Које гласовне промене запажаш у односу између облика следећих придева:

а) *добар* (м. род) и *добра, добро* (ж. и с. род) – _____ ;

б) *храбар* (ном. јд.) и *храброј* (ген. јд.) – _____ ;

в) *бео* (неодређени вид) и *бели* (одређени вид) – _____ ;

г) *цео* (м. род) и *цела* (ж. род) – _____
_____;

д) *мио* (ном. јд.) и *милої* (ген. јд.) – _____
_____;

ђ) *црн* (позитив) и *црњи* (компаратив) – _____
_____.

УРАДИ САМОСТАЛНО

❖ 1. Која гласовна промена је извршена у компаративу *бељи*? _____

Ако женски род гласи *бела*, а средњи *бело*, како је некад гласио тај придев у мушком роду? _____

Иста гласовна промена извршена је и у свим осталим компаративима придева са наставком *-ји*. Подсети се како гласе компаративи придева:

јак _____, *драї* _____, *їиш* _____.

2. Која гласовна промена је извршена у компаративима *сїрожи* и *дужи*:

а) палатализација,

б) јотовање,

в) једначење по месту творбе.

Заокружи слово испред тачног одговора

Кључне речи: заменице – именичке, придевске (присвојне, показне, упитно-односне, неодређене, одричне, опште); дефлекција, наставак за облик

ЗАМЕНИЦЕ

Заменице су врста речи чија је главна служба **упућивање** на лица, ствари, појаве или особине. У претходна два разреда научили сте да се, према синтаксичким функцијама које имају, заменице деле на:

- именичке и
- придевске.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

Познато вам је да постоје **личне заменице** (*ја, ти, он/она/оно, ми, ви, они/оне/она*), међу које спада и **повратна лична заменица**, тј. **лична заменица сваког лица** (*себе*). Научили сте њихове дефлекције, у којима се могу јавити **наглашени** и **ненаглашени облици** (*мене – ме, њему – му, себе – се*).

Знате да постоје и **неличне заменице**, које могу бити **упитно-односне** (*ко, шта/шта*), **одричне** (*нико, ништа*), **неодређене** (*неко, нешто*) и **опште** (*свако, ико, свашта, ишта*). Учили сте и њихове дефлекције.

Будући да личне и неличне заменице у реченици имају синтаксичку функцију као именица, називају се **именичке заменице**.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Одреди типове заменица у следећим пословицама:
Ко бесједи шта хоће, мора слушати шта неће. _____, _____
Ко се од људи крије, боље да ја није. _____, _____
2. Одреди падеже заменица у пословици:
Ко друјому јаму која, сам ће у њу иасти. _____, _____
3. Подвуци заменицу у функцији субјекта у пословици:
Ко друјоја вара, и њеја ће друји.
4. Подвуци ненаглашене облике личних заменица у следећим пословицама:
Ко ја не зна, скујо би ја илајио.
Ко с врајом иикве сади, о илаву му се разбијају.
Ко мени добро јујро, ја њему добра ти срећа!
5. Одреди падеж подвучене ненаглашене личне заменице:
Видео ме је. _____

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ _____

Неке заменице сте учили у претходним разредима. За разлику од именичких, које имају функцију именица (субјекта или објекта), **придевске заменице** врше синтаксичку службу коју имају и придеви. Које функције у реченици придеви најчешће имају? _____, _____.

Као и придеви, и придевске заменице ће се слагати (конгруирати) са именицом уз коју стоје у _____, _____ и _____.

Време је да научимо и све остале заменице које спадају у придевске.

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ _____

По значењу и граматичким особинама присвојне заменице су веома блиске присвојним придевима. Прочитај реченицу из приче Данила Киша *Ливада, у јесен*.

„Ту на Малом пољу или на Грофовом запећку, како га још зову, остали су још само трагови њиховог боравка.“

Две речи исказују **припадање** појмова означених именицама. То су речи _____ и _____. Прва од њих означава припадност одређеној личности и зато је по врсти _____, а друга упућује на припадање трећем лицу множине и зато је по врсти _____.

Присвојне заменице означавају припадање једном од три лица једнине и множине или сваком лицу: **мој, твој, његов, њен, наш, ваш, њихов и свој**.

Прочитај пажљиво Шантићеву песму *Моја отаџбина* и подвучи све присвојне заменице које приметиш у њој.

Моја отаџбина

Не плачем само с болом свога срца
Рад' земље ове убоге и голе;
Мене све ране мога рода боле,
И моја душа с њим пати и грца...

Овдје у болу срца истрзана
Ја носим клетве свих патња и мука,
И крв што капа са душманских рука,
То је крв моја из мојијех рана...

У мени цвиле душе милиона...
Мој сваки уздах, свака суза бона,
Њиховим болом вапије и иште...

И свуда гдје је српска душа која,
Тамо је мени отаџбина моја –
Мој дом и моје рођено огњиште...

рад' – ради, због
душмански – који при-
пада душманину,
непријатељу
мојијех – мојих
бона – болна
вапије – преклиње, моли
иште – тражи
оњиште – завичај, до-
мовина

Препиши све облике присвојне заменице за прво лице једнине *мој*:

Напиши облик присвојне заменице за треће лице множине *њихов*
– _____ и присвојне заменице за свако лице
свој – _____.

Из примера можеш видети да се присвојна заменица за прво лице једнине *мој* јавља у сва три рода, слажући се са именицом (*мој дом* : *моја оџаџбина* : *моје оџишије*). Запазићеш, такође, да се присвојне заменице слажу са именицом и у падежу – на пример у номинативу (*моја душа*) или у генитиву (*моја рода*). У песми су бројнији облици ове заменице у једнини, али и један песнички облик у генитиву множине. У Шантићевуј песми тај облик гласи _____, а у савременом говору гласи _____.

ЗАНИМЉИВО!

Из примера у песми *Моја оџаџбина* може се закључити да присвојне заменице, попут придева и других придевских заменица, могу стајати испред и иза именице. Наведи примере за присвојну заменицу *мој* у положају:

а) испред именице – _____
_____;

б) иза именице – _____
_____.

Који је положај чешћи у савременом језику? _____
_____.

ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ

Показним заменицама упућује се на лица и предмете који су у одређеној **близини** лица у комуникацији. Њима се лицима и предметима упоређивањем одређује **квалитет** (који су) или **количина** (колики су). У показне заменице спадају: **овај, тај, онај; овакав, такав, онакав; оволики, толики и онолики.**

И показне заменице разликују родове. Одреди женски и средњи род показних заменица: овај _____, _____; толики _____, _____. Пронађи показне заменице у Шантићевуј песми *Моја оџаџбина* и одреди им род, број и падеж!

УПИТНО-ОДНОСНЕ ЗАМЕНИЦЕ

Заменице које се јављају у упитним и зависним односним реченицама називају се **упитно-односне заменице**. То су заменице: **који, чији, какав и колики**. У упитним реченицама најчешће се налазе на почетку: *Који је данас дан? Какав укус има њај сладолед?* У односним реченицама ове заменице преузимају службу везника. Подвучи упитно-односне заменице у функцији везника у следећим примерима:

а) *Ту иста девојку, којој није усевао ни боју очију да види, он је сада могао дагледа изблиза.* (Иво Андрић)

б) *Беше њо њако чудљива и самовољна нарав, каква се и међу људима рејко налази.* (Светолик Ранковић)

НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ

Неодређене заменице упућују на неодређена лица, предмете и особине. Граде се од упитно-односних заменица и гласе: **неки, нечији, некакав и неколик**.

ОДРИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

Одричним заменицама одриче се присуство лица, особине или се одриче припадање. То одрицање исказује се заменицама **никоји, ничији и никакав**. Оне се, такође, граде од упитно-односних заменица.

ОПШТЕ ЗАМЕНИЦЕ

Опште заменице упућују на одређена лица или предмете уопште и тичу се или више њих или једног од њих. У опште заменице спадају **сваки и свакакав**, као и заменице састављене од две речи: **ма који, ма какав, који год, какав год, било који, било какав...**

Из Шантићеве песме *Моја оцабина* издвој опште заменице, па им одреди род, број и падеж:

	Род	Број	Падеж
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____

Наведи све облике заменица из наведених пословица.

Која Бої куцне, ономе ништа друго не ваља.

Ко је јачи, њај и њлачи.

Коме Бої среће није дао, ономе је ковач не може сковати.
Ко о чему мисли, о ономе и сања.

- а) Личне заменице за 1. л. јд. – _____ ;
_____ ;
- б) Личне заменице за 3. л. јд. – _____ ;
_____ ;
- в) Упитно-односне заменице *што* – _____ ;
_____ ;
- г) Упитно-односне заменице *који* – _____ ;
_____ ;
- д) Показна заменица *то* – _____ ;
_____ ;
- ђ) Опште заменице *сваки* – _____ ;
_____ ;
- е) Заменице *сав* – _____ ;
_____ .

ЗАНИМАЉИВО!

Личне заменице за 1. и 2. лице ни у једнини ни у множини не разликују род. Погледајмо, на пример, реченицу: *Ја знам да ти бринеш за мој пријемни испис.* Ову реченицу могао је написати дечак дечаку, дечак девојчици, девојчица дечаку или девојчица девојчици. Зашто род не разликују заменице за 1. и 2. лице, а разликују га облици за 3. лице? Сети се дефиниција ових заменица, а уколико си их заборавио/заборавила, провери у уџбенику за 5. разред. Провери, такође, да ли је исто стање и у страним језицима које учиш (енглеском, француском, руском, немачком). Има, међутим, и нама удаљених језика у којима се разликује „ја“ или „ти“ које изговарају мушкарац и жена!

БРОЈЕВИ

ПОДЕЛА БРОЈЕВА: ОСНОВНИ, РЕДНИ, ЗБИРНИ

Кључне речи: подела бројева – основни, редни, збирни; речи са значењем бројева, деклинација, наставак за облик

Бројеви су речи које показују колико тачно има појмова (лица, предмета итд.) или који је по реду неки појам. Научили сте да се бројеви деле на **основне, збирне и редне**. Основни бројеви означавају тачан број појединачно узетих лица или предмета: *један, тџри, седамнаесџи, двадесетџ два, тџрисиџа* и сл. Збирни бројеви означавају број лица узетих у збиру: *двоје, тџроје, четџворо, џеџџоро, џедесетџ двоје...* Употребљавају се да означе скуп особа различитог пола (*тџроје младџх*) и уз збирне именице које значе млада жива биџа (*џеџџоро унучади, тџроје јаџњади*). За редне бројеве битан је одређени ред и место које појам заузима у њему: *џрви, друџи, тџреџи, четџврџи, џедесетџ друџи...*

Допиши одговарајућу реч – број или бројну именицу везану за број четири:

Уколико музичку групу чине два мушкарца и две жене, у њој је укупно _____ певача/музичара.

Ако је у питању женска група, онда су у њој _____ певачице.

Уколико су жуте картоне добила оба бека и оба нападача, опомену та су у тиму укупно _____ фудбалера.

Обрати пажњу на писање бројева *џедесетџ двоје* и *џедесетџ друџи*. Како ћеш број који се цифрама обележава као 253. написати словима?

Погледај какав је састав таквих бројних израза. Који део у њима је заправо једини редни број? _____

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Од броја *шесџи* изведи:

- а) редни број – _____,
б) збирни број – _____.

✿ 2. Прочитај народну загонетку:

Два се близанца родише, џо свијеџу ходише, један друџиџ не виде.

Препиши основне бројеве из загонетке. _____

У ком се падежу налазе? _____

Трећи употребљени број спада међу _____ бројеве.

Напиши падеж у којем се налази. _____.

ДРУГЕ ВРСТЕ РЕЧИ СА ЗНАЧЕЊЕМ БРОЈЕВА

За означавање бројне вредности у српском језику употребљавају се још и одређене именице и придеви. Због свога значења називају се:

бројне именице и

бројни придеви.

Бројне именице врло су честе у савременом језику, док су бројни придеви веома ретки. Научимо нешто о њима!

Бројне именице

Бројне именице учили сте у петом разреду. Оне су настале од бројева додавањем суфикса. Одреди суфикс у следећим изведеним бројним именицама:

а) у *двојица* и *шесторица* суфикс је _____;

б) у *йејнаесџак* и *двадесџак* суфикс је _____;

в) у *йејорка* и *једанаесџорка* суфикс је _____;

г) у *йејина* и *десџина* суфикс је _____;

д) у *йејица* и *седмица* суфикс је _____.

Погледајте опет примере и обновите знање: бројне именице граде се од _____ и _____ бројева.

Бројним именицама са суфиксом *-ица* увек се означава скуп (група) особа _____ пола. Приближна вредност, обично за скуп већи од десет лица или предмета, означава се бројним именицама са суфиксом _____. У телевизијској серији *Блејкова седморка* у питању је група људи. Да ли се из ове бројне именице види пол људи у групи? Шта у спортском жаргону значи *йрва йејорка* у кошарци? _____

Које значење у свакодневном језику има бројна именица *хиљадарка*? _____

Бројним именицама у школском и студентском жаргону често се означавају оцене. Одреди званично и незванично (ђачко) именоване оцена из школског дневника:

5 – званично именоване оцене _____ (словима);
незванично _____;

4 – званично именоване оцене _____ (словима);
незванично _____;

3 – званично именоване оцене _____ (словима);
незванично _____;

- 2 – званично именување оцне _____ (словима);
незванично _____;
1 – званично именување оцне _____ (словима);
незванично _____;

Уколико не знаш, распитај се како се незванично (међу студентима) називају позитивне оцне на факултету: 6 _____;
7 _____; 8 _____; 9 _____;
10 _____.

Бројни придеви

Бројни придеви се употребљавају само у множини као атрибути уз именице:

*Возио је **шест**ора кола **пре** јуја.*

*Прошао си **дво**ја **вра**ћа до Милановој кабинета.*

*Пробала сам **три**роје рукавица у радњи.*

Прве две реченице стварају проблеме говорницима српског језика, па се често, због недоумице, бројни придев замењује основним бројем (нпр. *Возио је **шест** аутомобила **пре** јуја; Прошао си*

*два **вра**ћа до Милановој кабинета*). Да ли је могуће трећу реченицу заменити реченицом *Пробала сам **три** рукавице у радњи*? Зашто?

Трећа реченица у савременом језику много је чешћа у облику са речју *пар* (*Пробала сам **три** пара рукавица у радњи*) него у облику с бројним придевом. У овој реченици реч *рукавице* замени речју *фармерке* (*фармерице*). Зашто реч *пар* није могуће употребити уз речи *кола* или *мердевине*, а могуће је употребити уз речи *чарапе* или *панталоне*?

Кључне речи: време, начин, глаголски вид, глаголски род, активно и пасивно стање глагола, лични и нелични глаголски облик, лични и безлични глаголи

ГЛАГОЛИ

Научили сте да су глаголи речи које означавају **радњу**, **стање** или **збивање**, као и да могу бити у **потврдном** и **одричном облику**. Најчешће имају функцију предиката у реченици. Ту синтаксичку функцију глаголи имају увек када су у личном глаголском облику. Ако су у неличном глаголском облику, они самостално не могу бити у улози предиката. Учили сте, такође, да **глаголски облици** могу бити:

- **лични** (разликују прво, друго и треће лице) – презент, аорист, имперфекат, перфекат, плусквамперфекат, футур I, императив, потенцијал, футур II); и

- **нелични** (не разликују лица) – инфинитив, радни глаголски придев, трпни глаголски придев, глаголски прилог садашњи и глаголски прилог прошли.

Глаголе са појединим именским речима повезују следеће глаголске категорије:

- **лице** (прво, друго и треће),
- **број** (једнина и множина),
- **граматички род** (мушки, женски и средњи).

Треба знати и то да само глаголи имају следеће граматичке категорије:

- **глаголски вид** (подела на свршене и несвршене глаголе) и
- **глаголски род** (подела на прелазне, непрелазне и повратне глаголе).

ВРЕМЕНА И НАЧИНИ

Лични глаголски облици се разврставају на:

- **глаголска времена** и
- **глаголске начине**.

Глаголским временима се означавају временски одређене радње, стања или збивања. То време може бити у прошлости (аорист, имперфекат, перфекат, плусквамперфекат), садашњости (презент) и будућности (футур I).

Глаголским начинима означен је став говорника према неизвршеној радњи. Међу глаголске начине спадају следећи лични глаголски облици: императив, потенцијал и футур II.

ГЛАГОЛСКИ ВИД

(Подела глагола према трајању радње) _____

У одломку из приповетке *Шума и сџеџа* Ивана С. Тургенјева подвуци све глаголе:

„...Или наредиш да ти упрегну лаке дрошке и пођеш у шуму на дивље коке. Пријатно је провлачити се уском стазом, између два зида високе ражи. Класје вас тихо бије по лицу, различак вам се хвата за ноге, препелице пућпуричу око вас, коњ лењо каса.“

дрошка – руска ниска кочија

различак – биљка са тамноплавим цветом

Сада препиши свршене и несвршене глаголе у облику у којем се налазе у одломку:

а) свршени глаголи: _____, _____, _____;

б) несвршени глаголи: _____, _____, _____,
_____, _____.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Напиши инфинитиве свршених глагола из одломка: _____, _____, _____. Често се инфинитивима несвршених глагола „додељују“ презенте свршених, и обрнуто! Стрелицама повежи презенте са одговарајућим инфинитивима:

седим *сесџи*
седнем *седџи*

Грађење несвршених глагола од свршених

Од свршених глагола несвршени глаголи се најчешће граде додавањем **суфикса**. Одреди на тај начин добијене глаголе и њихове суфиксе према урађеном примеру:

годаџи : *годаваџи*; суфикс *-ава*;

куџи : _____; суфикс _____;

џреџи : _____; суфикс _____.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Реченицу *Кликнуо је име цара, снажно њодиџао засџаву и издахнуо сав ваздух из њлуђа* препиши замењујући свршене глаголе одговарајућим несвршеним глаголима.
- _____

2. Која је гласовна промена извршена у несвршеним глаголима (*клицао, њодизао, издисао*) изграђеним према свршеним? _____
На месту задњонепчаних гласова *к, ѓ и х* у несвршеним глаголима налазе се гласови _____, _____ и _____.

3. Према свршеним глаголима одреди одговарајуће несвршене глаголе:

снизити (цене) – _____;
украсити (собу) – _____;
наградити (аутора) – _____;
доплатити (износ) – _____;
спалити (папир) – _____;
сахранити (наду) – _____.

4. Која гласовна промена је извршена у свим несвршеним глаголима?
- _____

Одреди гласове који се после извршене промене налазе на месту гласова из свршених глагола.

з : _____, с : _____, д : _____, т : _____, л : _____, н : _____

Грађење свршених глагола од несвршених

Свршени глаголи се од несвршених глагола граде најчешће додавањем **префикса**. Прочитај одломак из Сремчевог романа *Пој Ђира и њој Сџира* и подвуци све глаголе:

„Донесу пред госте сатљик вина и холбу воде, па онај меша вино с водом, фртаљ чаше вина и три фртаља воде, па мало пијуцне а мало чита новине, пијуцне опет па опет чита даље новине. Док прочита новине и попије тако сатљик вина и холбу воде, прође по два сахата, а затим се дигне, плати и поклони се кафецији, и овај њему, и изиђе из кафане трезан као што је и ушао.“

У тексту су само два несвршена глагола, и то _____ и _____ . Према једном од њих направљен је глагол свршене

сатљик – стаклена боца

холба – стара мера за течност (око четвртине литра)

фрџаљ – четвртина, четврти део

ног вида. То је глагол _____, а добијен је додавањем префикса _____. Којим би се префиксом добио свршени глагол од другог несвршеног глагола из текста? _____ Одреди инфинитиве осталих свршених глагола. _____

Према несвршеном глаголу *йийи*, којег нема у одломку, у тексту су два свршена глагола са истим кореном. То су _____ и _____. Који глагол је добијен додавањем префикса? _____ Који је префикс додат? _____.

ГЛАГОЛСКИ РОД _____ (Подела глагола према прелазности радње)

У одломку из Сремчевог романа *Пој Ђира и њој Сиџира* подвучи све глаголе:

„Чим се умио и очеткао, запита путник бирташа Швабу где је поп-Спирина кућа. Шваба га обавести и зовне једно дете са улице да одведе господина и да му покаже. Умивен, ишчеткан и очешљан, крене се путник, али се на путу предомисли, па не оде поп-Спириној кући.“

бирташ – гостионичар, крчмар

Подвучене глаголе разврстај према њиховом глаголском роду:

- а) прелазни – _____;
- б) непрелазни – _____;
- в) повратни – _____.

Наведи редом праве објекте уз прелазне глаголе: _____

Који прелазни глагол нема уза себе прави објекат, али би га по значењу могао имати? _____ Један од повратних глагола из одломка више се данас не користи са речцом *се*. То је глагол _____. Један повратни глагол као да нема уза себе речцу *се* зато што се та реч понавља на малом растојању у реченици. То је глагол _____.

Подела повратних глагола

Прочитај повратне глаголе из Сремчевог одломка. Да ли у прва два примера из прве реченице речца *се* може бити замењена повратном заменицом *себе*? Да ли то значење има глагол *йредомислийи се*? Проверимо и ставимо знак једнакости тамо где треба:

Кључне речи:

прави повратни глаголи, узајамно-повратни глаголи, неправи повратни глаголи

умиџи се умиџи себе;
очейкаџи се очейкаџи себе;
џредомислиџи се џредомислиџи себе.

Повратни глаголи, који обавезно у свом саставу имају повратну реч се, деле се у три групе:

- прави повратни глаголи,
- узајамно-повратни глаголи и
- неправи повратни глаголи.

Прави повратни глаголи означавају радњу коју субјекат врши на себи. У њима се речца се може заменити повратном заменицом себе: *доџериваџи се, џушираџи се, шминкаџи се, џриџремаџи се, умиваџи се* итд.

Узајамно-повратни глаголи означавају радњу коју вршиоци обављају узајамно, међусобно, један с другим: *руковаџи се, заџрлиџи се, браџимииџи се, џоздравииџи се, рваџи се* итд.

Неправи повратни глаголи такође имају речцу се, али се она не односи ни на заменицу себе, ни на узајамну радњу: *бринуџи се, џрибојаваџи се, веселиџи се, надаџи се, чудииџи се, џренемаџаџи се* итд.

АКТИВНО И ПАСИВНО СТАЊЕ ГЛАГОЛА

Кључне речи:

активни глагол,
пасивни глагол,
трпни глаголски
придев, речца се

џевница – место у
цркви где стоје
они који читају и
певају (поју)

лецедег – занатлија
који прави медене
колаче, колачар

Према улози субјекта у радњи, глаголи се деле на **активне** и **пасивне**. У реченицама са активним глаголима субјекат својом вољом врши радњу, као у примеру из Сремчевог романа *Поџ Бира и џоџ Сџира*:

„Кад пусти глас па запева, сви се окренуше левој певници да виде ко то пева. И стари учитељ диже наочаре на чело па погледа боље преко пута, а стари Лекса лецедег остави сто па приђе ближе певници да боље чује и изближе види тога слаткогласнога, како сам рече.“

Сви глаголи у одломку су у активном стању. Да ли активни глаголи могу бити и прелазни и непрелазни и повратни?

Сви активни прелазни глаголи могу бити у реченици и у пасивном стању, тј. употребљени као пасивни глаголи. Пасивним стањем се означава да субјекат трпи радњу од стране неке спољашње силе. Тако је у пасивним реченицама граматички субјекат по значењу заправо објекат, тј. реченични члан који трпи радњу:

Обожаваоци џраже нови Бајаџин диск – активна реченица

Нови Бајаџин диск је џражен (од сџирани обожавалаца) – пасивна реченица

Обрати пажњу на граматички субјекат и прави објекат у активној реченици. Шта из ње постаје граматички субјекат у пасивној реченици? Да ли је прави вршилац радње обавезно исказан у пасивној реченици? Врши-

лац радње у пасивним реченицама обично није исказан. Обрати пажњу на конструкцију којом је вршилац радње ипак именован: *од сѝране обожава-лаца*. Која реч се у тој конструкцији датој у примеру у загради може изоставити, а да значење остане исто? _____

Пасивно стање се обележава на два начина:

- трпним глаголским придевом и
- активним обликом глагола с повратном речцом *се*.

Обележавање помоћу трпног глаголског придева видели сте у првом примеру. Погледајте сада једно од упутстава из приручника за коришћење програма Word Windows: *Рачунар се подешава тако да сваки њуџ када ја укључиће аутоматски покрећеће Word*.

Које реченице у овој сложеној речници имају активне глаголе?

Они гласе _____ и _____.

Како гласи пасивна реченица?

Да ли граматички субјекат врши радњу?

Зашто вршилац радње није именован?

УРАДИ САМОСТАЛНО

- ❖ 1. Подвуци глаголе у делу рецепта за спремање воћне послатице који је узет из књиге *Мој кувар*:

„У већу стаклену чинију сложи један ред пишкота, а онда насечене банане. Када су сложене пишкоте и банане, прелиј их припремљеним кремом.“

Који глаголи су у активном стању? _____

Како је исказано пасивно стање у трећем глаголу? _____

- ❖ 2. Реченицу са глаголом у пасивном стању из примера из претходног задатка преобликуј у реченицу с активним глаголом: _____

У ком лицу је сада предикат? _____

Зашто субјекат није био исказан у пасивној реченици? _____

3. Подвуци глаголе у завршној реченици спортског извештаја са кошаркашке утакмице:

У финишу је виђена права кошаркашка драма у којој су се боље снашли кошаркаши црвено-белих и заслужено победили.

Како је исказано пасивно стање у првом глаголу? _____

Како би могао гласити субјекат у реченици са глаголом у активном стању која би имала исто значење? _____

Кључне речи:
пасивни глаголски
облик, трпни
глаголски
придев, пасивни
перфекат, пасивни
плусквамперфекат,
пасивни футур I,
пасивни футур II

Пасивни глаголски облици са трпним глаголским придевом

Упореди глаголске облике у следећој реченици из Сеоба М. Црњанског:
Певачи, шћо беху истћерани на чело йука, умукоше.

У овој сложеној реченици постоје две реченице са истим субјектом:
Певачи умукоше.

Певачи беху истћерани на чело йука.

У којој реченици су *йевачи* заиста извршили радњу исказану предикатом? Да ли су и у другој реченици радњу извршили *йевачи*?

Да лакше одговориш на постављена питања, ево још неких примера:

а) *Навијачи су разйрабили карйе за вечерашњи дерби.* (из *Вечерњих новосйи*)

Људи радо йледају нови Драйјевийев филм. (разговорно)

б) *Карйе за вечерашњи дерби су разйрабљене.*

Нови Драйјевийев филм је радо йледан.

Примери под а) показују да се радње у предикатима приписују субјектима. Предикати су у личним активним глаголским облицима – перфекту и презенту. Они се у одговарајућим граматичким категоријама слажу са субјектима. Којим?

Навијачи и *људи* су вршиоци радњи, субјекти. Поменуте радње они су извршили над правим објектима: *карйе за вечерашњи дерби* и *нови Драйјевийев филм*. Главне речи ових објеката (*карйе* и *филм*) стоје у акузативу без предлога.

Примери под б) имају врло слично значење, али другачију структуру. Субјекти у њима сада су синтагме *карйе за вечерашњи дерби* и *нови Драйјевийев филм*. Коју су синтаксичку службу оне вршиле у малопређашњим примерима? Субјекти сада више не врше радњу, него им се она дешава. Они, дакле, трпе радње које над њима врше други. Зато они нису **активни** (радни), већ **пасивни** (трпни). То се најбоље види из предиката, који у свом саставу има трпни глаголски придев.

Због тога кажемо да су такви сложени глаголски облици у **пасиву** или **трпном стању** и називамо их **пасивни глаголски облици**.

Будући да прави објекат активне реченице постаје субјекат пасивне реченице, пасивни глаголски облици се могу градити само од прелазних глагола.

Пасивни глаголски облици граде се од:

- личних глаголских облика помоћних глагола *биййи* и *јесам* и
- трпног глаголског придева.

Као и сâм трпни глаголски придев, сви трпни глаголски облици имају различите облике за мушки, женски и средњи род:

Тај диск је ӣражен.

Та књӣа је ӣражена.

То дело је ӣражено.

Ево примера за неке пасивне глаголске облике:

• **пасивни перфекат** – *снимљен сам, снимљен си, снимљен је; снимљени смо, снимљени с̄ӣе, снимљени су;*

• **пасивни плусквамперфекат** – *био сам / бејах (бех) снимљен, био си / бејаше (беше) снимљен, био је / бејаше (беше) снимљен; били смо / бејасмо (бесмо) снимљени, били с̄ӣе / бејас̄ӣе (бес̄ӣе) снимљени, били су / бејасу (беху) снимљени;*

• **пасивни футур I** – *бићу снимљен, бићеш снимљен, биће снимљен; бићемо снимљени, биће̄ӣе снимљени, биће снимљени;*

• **пасивни футур II** – *будем снимљен, будеш снимљен, буде снимљен; будемо снимљени, буде̄ӣе снимљени, буду снимљени.*

Пасивни глаголски облици са рефлексивном речцом *се*

Пошто је пасивни презент са трпним глаголским придевом редак, трпно стање се у садашњем времену гради помоћу:

- 3. лица једнине или множине презента и
- повратне (рефлексивне) речце *се*.

Упореди облике:

а) пасивни перфекат – *Нови Драјојевићев филм је радо ӣледан.*

б) рефлексивни пасив – *Нови Драјојевићев филм се радо ӣледа.*

И код реченице са рефлексивним пасивом треба кренути од активне реченице која гласи *Људи радо ӣледају нови Драјојевићев филм:*

Људи радо ӣледају нови Драјојевићев филм. > Нови Драјојевићев филм се радо ӣледа.

Шта се десило са предикатом? Прелазни глагол (*ӣледају*) из активне реченице сада бива замењен обликом прелазног глагола са речцом *се* (*ӣледа се*):

гледају (прелазни глагол у 3. л. множине презента) > **гледа се** (прелазни глагол у 3. лицу једнине презента).

Кључне речи:

пасивни глаголски облик, речца *се*, рефлексивни пасивни презент, рефлексивни пасивни перфекат, рефлексивни пасивни футур I, рефлексивни пасивни футур II

Сви лични глаголски облици имају облике рефлексивног пасива. Ево примера:

- рефлексивни пасивни презент: *Филм се њледа.*
- рефлексивни пасивни перфекат: *Филм се њледао.*
- рефлексивни пасивни футур I: *Филм ће се њледаџи.*
- рефлексивни пасивни футур II: *Ако се филм буде њледао, биће и џрећеџ дела.*

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Подсетимо се: у претходним разредима сте научили да се лични глаголски облици деле на глаголска времена и начине.

а) Глаголска времена су:

1. _____,
2. _____,
3. _____,
4. _____,
5. _____,
6. _____.

б) Глаголски начини су:

1. _____,
2. _____,
3. _____.

2. Од далеке према ближој прошлости поређај глаголске облике којима се обележава прошлост:

Далека прошлост _____ → _____ → _____ : садашњост

3. Нелични глаголски облици су:

1. _____,
2. _____,
3. _____,
4. _____,
5. _____.

4. У следећем одломку из *Сеоба* М. Црњанског налазе се и лични и нелични глаголски облици:

„Застајкујући сред непознатих села, тискајући се преко необичних му мостова, заноћивши више пута крај бунара, невидљивих у мраку, пук никако није могао да схвати како је тако, лудо, уопште могао и поћи.“

Попуни текст.

А. Нелични глаголски облици у одломку су:

а) _____;

примери: _____;

б) _____;

пример: _____;

в) _____;

пример: _____;

Б. Лични глаголски облици у одломку су:

а) _____;

примери: _____;

б) _____;

пример: _____.

В. Предикати у одломку су:

а) _____;

б) _____.

Г. Овакви предикати се називају _____

_____.

ЛИЧНИ И БЕЗЛИЧНИ ГЛАГОЛИ

Подвуци глаголе у новинском тексту преузетом из часописа „Риболов“.

„Од 15. до 22. маја свитало је између 05:11 и 05:05, а смркавало се између 19:59 и 20:07. Иако је у Голупцу дувало као и обично, ми смо искористили повећану активност рибе у време док се раздањивало и смрачивало. Нарочито су се истакле колеге које су ловиле грабљивице.“

Које радње су приписане одређеном субјекту у примерима? Оне су исказане глаголима _____ и _____.

Кључне речи:
лични глагол,
безлични глагол,
безлични
(неутрални) облик

грабљивица – риба
која се храни дру-
гим рибама

Којим глаголима су означени природни процеси који се одвијају без вршиоца радње? _____, _____, _____, _____, _____.

Личним глаголима означавају се радње које се могу приписати субјекту. Они се са субјектом слажу (конгруирају) у лицу и броју, као и роду ако га глаголски облик разликује (*ми смо искористи́ли, коле́ће су ловиле*).

Безлични глаголи означавају дешавања у природи. Будући да у реченицама са овим глаголима нема субјекта, безлични глаголи су у **безличном (неутралном) облику**: у трећем лицу једнине, и у средњем роду уколико га глаголски облик разликује (*сви́шало је, смркавало се, је дувало, се раздањивало, се смрачивало*).

У следећем метеоролошком извештају из телевизијског дневника подвуци безлични глагол:

„Наоблачило се изнад већег дела континента. У северним и централним крајевима континента било је грмљавина, местимично праћених кишом и снегом. На Балканском полуострву дувао је слаб до умерен северозападни ветар.“

Зашто глагол *дувајти* сада није безличан? Како гласи субјекат у реченици у којој је овај глагол предикат: _____

Одреди како би гласила та реченица да је у њој:

а) исти субјекат, али предикат са личним глаголом у футуру I:

б) безлични глагол у перфекту:

Који безлични глагол је могао бити употребљен уместо конструкције *било је грмљавина*? _____

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

Непроменљиве речи (прилози, предлози, везници, узвици и речце) у реченици могу бити пунозначне, помоћне, али и без синтаксичке функције. Пунозначне речи су прилози и они самостално обављају синтаксичке функције (нпр. прилошке одредбе). Помоћне речи су предлози, везници и речце, који имају специфичне синтаксичке функције, а без синтаксичке функције су узвици.

Кључне речи: прилози, предлози, везници, речце, узвици, пунозначне речи, помоћне речи, синтаксичка функција

ПРИЛОЗИ

Прочитај следећи одломак из текста Растка Петровића *Преко Чакора* и из њега издвој **прилоге** и **прилошке одредбе**.

„Затим се насмешио лагано, очима само жмирећи, и истурајући доњу усну напред, покушавао је да дува у врх носа. Измишљао је непрестано нешто чиме би себи угодило.“

Прилози: _____

Прилошке одредбе: _____

Чега је више у одломку – прилога или прилошких одредби?

Кључне речи: подела прилога – за место, време, начин, узрок, меру и количину; прилошка одредба, компарација

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Ђаци термине **прилог** и **прилошка одредба** често мешају. На примеру две реченице уочићемо разлику.

а) У реченици *Покушавао је да дува у врх носа* немамо ниједан прилог, али имамо једну прилошку одредбу, која гласи *у врх носа*. Прилошка одредба овде је предлошко-падежна конструкција.

б) У реченици *Измишљао је нећресћано нешто чиме би себи угодило* имамо прилог *нећресћано* који врши функцију прилошке одредбе.

Да закључимо: **прилог** је врста речи, а **прилошка одредба** је реченични члан који ближе одређује глагол (предикат) у реченици. Прилошка одредба може – али не мора бити прилог.

Прилози се према значењу деле на прилоге:

- **за место** – *овамо, онамо, овде, онде, где, куда, камо, близу, далеко, најпре, назад, горе, доле, десно, лево;*
- **за време** – *кад(а), сад(а), некад(а), никад(а), пре, после, данас, јуче, сујера, ујутру, увече, зимус, летос, касно, тек, већ;*

- **за начин** – како, *и*ако, овако, онако, некако, никако, невероватно, изванредно, јако, брзо, људски, филмски, светски;

- **за узрок** – *з*ащо, *с*иога;

- **за меру и количину** – мало, *д*оста, *н*ешто, неколико, још.

Прилози најчешће одређују глаголе, али се као одредбе јављају и уз друге врсте речи. Тако прилози одређују:

- глаголе: **Убрзано** решава*ти* *и*иша*ње* *К*осмет*а*. (Поли*т*ика)

- именице: После **неколико** дана, већ, беше сасвим *з*а*ш*у*й*ео моз*г*ом. (Милош Црњански)

- придеве: Из *л*е*й*о*ј*, **ви*ј*у*ј*аво** ушорено*ј* села. (Борислав Михајловић Михиз)

- друге прилоге: *Ш*умахер је **и**р*е*ви*ш*е брзо ушао у кривину. (Поли*т*ика)

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

У два од четири наведена примера (*убрзано*, *ви*ј*у*ј*аво*) видимо да су прилози по облику једнаки описним придевима средњег рода. То није случајно – многи прилози су управо настали од оваквих придева. Али, данас су то две различите врсте речи. Погледајмо следећи пример:

То **брзо** момче је у свему **брзо**: **брзо** мисли, **брзо** говори, **брзо** трчи.

У синтагми *брзо момче* реч *брзо* је придев који се слаже у роду, броју и падежу са именицом средњег рода *момче*. Тај придев врши функцију атрибута.

У синтагми *брзо мисли* реч *брзо* је прилог који ближе одређује глагол *мисли*ти**. Тај прилог врши функцију прилошке одредбе (за начин). Предикат прве реченице гласи *је брзо*. Уз глаголски део предиката, у њему имамо и именски део, тј. придев *брзо*. Такав предикат назива се

Подсећамо да су већина прилога **непроменљиве речи**, али граматичку категорију **компарације (степенa поређења)** поједини прилози имају, на пример:

- за начин: брзо – брже – најбрже;

- за количину: мало – мање – најмање;

- за место: близу – ближе – најближе.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

У суперлативу прилога који почињу словом *ј* често се не пише удвојено (*јј*), као и код придева! Разлог томе лежи у изговору појединих прилога (и придева) у суперлативу (*нај*ј*аче*), у којем се често чује само један глас *ј*. Такође, ђаци нису навикнути да пишу удвојена слова, јер је то ређе у нашем правопису (нпр. *и*л*авоока*, *зоолошки* и сл.).

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Одреди врсту прилога у навијачком слогану *Мноіо смо јаки*.
2. Да ли је у наслову филма *Умри мушки* друга реч придев или прилог? Објасни зашто.
3. Ако не знаш, питај наставника како гласи компаратив прилога *мноіо*.
- ❖ 4. Подвуци придев у реченици *То брзо деіе све је брзо чинило: брзо је тірчало, брзо је мислило, брзо је сваки дан живело*.

Кључне речи:
помоћна реч,
предлошко-падежна
конструкција,
односи – просторни,
временски, узрочни,
циља, заједнице и
намене

шљивик – воћњак са
шљивама
сарач – занатлија који
прави седла и другу
коњску опрему,
седлар
јосве – сасвим,
потпуно

ПРЕДЛОЗИ

Прочитај следећи одломак из дела Иве Андрића *На вековном мејдану* и извој предлошко-падежне конструкције:

„Први дани септембра. Сунчано јутро. У шљивику на трави лежи Симан, руке затурио под главу, над њим се модре и савијају гране пуне рода. Не мисли ништа, само се смешка, јер га од главе до пете испуњава једно једино осећање: да је све ово његово. Као кроза сан чује доле шкрипу вратница и гласове. Погледа једним оком само, и одмах види што је. Његов ага Ибрага, сарач, дошао са четири коња и једним момком да обере своју половину шљива. Симан га је пустио да му приђе посве близу, правећи се да га не чује и не види.“

Одреди у ком падежу се налазе именице у предлошко-падежним конструкцијама. Да ли је реч *близу* у реченици *Симан га је пустио да му приђе јосве близу* прилог или предлог? Објасни зашто.

Предлози су непроменљиве помоћне речи. Стоје испред именичких речи и одређују њихове односе према другим речима у реченици. Предлози могу означити:

- просторни однос – *од, до, над, ѿод, ѿред, исѿред, иза, низ(а), уз(а), кроз(а)*;
- временски однос – *на ѿролеће, у јесен, од сумрака до свиѿања*;
- узрочни однос – *збој тебе сам био сѿреман на велика дела*;
- однос циља, тј. намере – *заметинула се кавѿа ради ѿревласѿи у разреду*;
- однос заједнице – *онда јође чобан са змијом кроз шуму*;
- однос намене – *чувај беле ѿаре за црне дане*.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Поједини предлози постали су од прилога или именица, али их не треба мешати са тим врстама речи.

УРАДИ САМОСТАЛНО

❁ 1. Одреди врсту истакнутих речи у следећим примерима:

- а) *близу* циља, *више* куће, *ниже* друма, *јре* кише, *јосле* рата, *јреко* плота;
- б) Јели смо *дуж* пута. Кренуо је *јуѿи* Ниша. Пасу *врх* ливаде.

Погрешни одговори: а) прилози; б) именице.

Тачни одговори: а) предлози; б) предлози.

- ❖ 2. Да ли на основу примера *кроза сан* можеш закључити када се предлози *кроз*, *низ* и *уз* изговарају (и пишу) са гласом *a* на крају? Можеш ли лако изговорити: к кући, к храму, к граду, с сином, с зетом, с шураком? Како је то лакше изговорити? Зашто?
3. Одреди врсту речи *близу* у примерима.
- а) Стајао је близу _____;
- б) Стајао је близу Маје _____.
4. Одреди врсту речи *йуїї* у примерима:
- а) Кренуо је на пут _____;
- б) Кренуо је пут Беча _____.

Кључне речи:

подела везника: напоредни (саставни, закључни, раставни, супротни, искључни и градациони) и зависни (месни, намерни, временски, начински, узрочни, последични, условни, допусни, односни и изрични); синтагма, реченица

дивљи броћ – вишегодишња зељаста биљка

врљаји – ићи без циља, лутати

међед – медвед

ВЕЗНИЦИ

Прочитај уводни одломак народне приповетке *Међедовић*

„У некакоме селу пођу жене у планину да траже дивљега броћа, и тако, врљајући по планини, једна од њих зађе пред једну пећину, из које изађе међед те је ухвати и одведе унутра; и онђе живећи с њоме, жена затрудни и роди мушко дијете. Пошто дијете мало поодрасте, жена се некако украде и утече у село кући својој. Међед је једнако којешта доносио и дијете хранио, као му прије и матер.“

Издвој из текста везнике који повезују:

а) независне (напоредне) реченице: _____

б) зависне реченице: _____

Везници су непроменљиве помоћне речи које означавају везе између речи и синтагми у реченици, као и између реченица. Они те везе и прецизно одређују, па тако разликујемо:

- напоредне (независне) везнике и
- зависне везнике.

Напоредним везницима обележавају се напоредни односи међу језичким јединицама. То су следећи везници:

- саставни: *и, ња, ње, ни, нији*;
- закључни: *дакле, сигурно*;
- раставни: *или, било*;
- супротни: *а, али, нећо, већ*;
- искључни: *само, једино, већ, већ шћо, њек*;

Зависни везници разврставају се на:

- месне: *јде, јде јод, куд(а)*;
- намерне: *да, како*;
- временске: *док, кад, јошћо, њек, чим*;
- начинске: *како, колико, као*;
- узрочне: *јер, јошћо, шћо, зајћо шћо, како*;
- последичне: *да, ње, како*;
- условне: *да, ако, кад*;
- допусне: *иако, да, ма, мада, макар, јремда*;
- односне: *који, чији, какав, ко, шћо, јде, како*;
- изричне: *да, како, шћа, јде*.

Као што видимо, један исти везник може обележити различите односе. То важи и за напоредне везнике (нпр. *али*) и за зависне везнике (нпр. *да*).

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Одреди најчешћи везник у наведеном одломку из народне приповетке *Међеговић* и размисли зашто је тако. Нека ти наставник помогне у томе!
 2. Коју функцију има подвучена реч и у реченици *Међег је једнако којешта доносио и дијете хранио, као му њрије и мајер?* У ком примеру је реч *и* везник?
 3. Подвучи везник у примеру: *Добио си лошу оцену зашто и ниси учио.* Подвучени везник замени другим са истим значењем.
-

РЕЧЦЕ

Погледај следеће примере из књижевних дела и обрати пажњу на подвучене речи. У петом разреду већ си учио да су то речце:

А реке, међуџим, више не теку мирно. (Пеђа Милосављевић)

Само баш кад се свежа рана обнажи, процеди се сјајна кайља смолице.
(Вељко Петровић)

Име сам, засијурно, добио од кума. (Јован Радуловић)

Боже сачувај; ваљда сам њао на теме. (Радоје Домановић)

Девојко, ти ваљда ниси сасвим изубила мозак. (Јован Стерија Поповић)

Ено прада у камену у коме се крију разбојници и зайлашена река. (Пеђа Милосављевић)

Забоја, мајсторице, имаће ли душе? (Јован Стерија Поповић)

Зайиџао их је да ли имају деце. (Борислав Михајловић Михиз)

Речцама изражавамо лични став према ономе што је изречено у реченици. Оне се, дакле, односе на целу реченицу или неки њен део.

Речце се у реченицама користе за:

- истицање супротности: *међуџим, њак;*
- посебно истицање: *баш, бар, и;*
- изузимање: *једино, само;*
- истицање личног става: *можда, ваљда, веровајно, дакако, уистиину, заистиа, ниџоштио, неосиорно;*
- показивање: *ево, ено, еџо;*
- питање: *зар, ли, да ли;*
- потврђивање и одрицање: *да, не.*

Не треба заборавити ни повратну речцу *се*, која се појављује код повратних глагола и код пасивних глаголских облика.

Говор јунака писци понекад дочаравају баш употребом разговорних речци:

Ево овђе ме нештио уједе. (народна приповетка *Међеговић*)

Еџо џи, истии оџац! (Јован Стерија Поповић)

Еџо џи саг: наука! (Радоје Домановић)

Понекад писац употреби и више речци у једној реченици:

Ваљда баш џо шџо је џу однекуд осџала сама, од расада каквоџ некадашњеџ џурскоџ вакуфа, џа, уџућена сама на себе, ваљда је баш џо и џо-моџо њој да удвосџручи своје живоџне снаџе. (Вељко Петровић)

Какав ефекат је Вељко Петровић постигао понављањем речци *ваљда* и *баш*?

Будући да се употребом понеких речци приближавамо разговорном стилу, оне су честе у дијалозима у филмовима, позоришним представама или текстовима рок музике. Тако наслов чувене плоче Бијелог дугмета гласи **Ето, баш** хоћу!

расад – млада биљка која служи за пре-сађивање, овде метафорично: особа
вакуф – муслиманско задужбинско и црквено имање

УЗВИЦИ

Кључне речи: узвик, стање, осећање и расположење говорника

У примерима из *Покондирене њикве* Јована Стерије Поповића издвој узвике:

ЕВИЦА: О, мајко, сад је доцкан.

ЕВИЦА: Ах, боже, шта ће још од мене бити?

ФЕМА: Ах, саме даске морају од жалости плакати!

ФЕМА: Ух! Ух! Усмрадила сам руку!

Њима је верно дочаран говор књижевних јунакиња – Евице и Феме. Зашто оне користе узвике у говору, и у којим тренуцима? Који се узвик јавља највише пута у наведеним реченицама? Који се узвик јавља више од једном? Који узвик се јавља само једном?

Повежи линијама узвике и јунакињу која их користи.

О	Фема
Ах	Евица
Ух	

Узвици су гласови или скупови гласова којима означавамо стања, осећања и расположења: срећу, тугу, бол, страх, дивљење, изненађење... Настају спонтано као група гласова и чине реакцију говорника на неки догађај. Временом се у језику добијају устаљени узвици, у које спадају:

мање-више устаљени узвици за набројана стања – *ах, ох, ух, јао, јој, о, е, охо*;

узвици за мамљење или терање животиња – *шиц, њис, иш, њиц, ајс*;

ономатопеје – *фију, бум, њрас, шљис, бућ, кври, ав-ав, мијау*.

Врло занимљиве узвике и ономатопеје можемо наћи, на пример, у стриповима. Чести су у текстовима рок музике, па се могу наћи и у насловима таквих плоча: *Ох, шћо ње волим, јој* (рок група „Ватрени пољубац“) или *О, је* (рок група „У шкрипцу“).

ТЕСТ 4

1. Одреди врсту следећих именица по значењу:

Немачка – _____;
камење – _____;
оловка – _____;
мржња – _____.

2. Наведи номинатив множине следећих именица:

рад – _____; мач – _____;
зуб – _____; коњ – _____;
једро – _____; име – _____;
жена – _____; ноћ – _____.

3. Подвуци придеве у одломку дела Данила Киша (*Ливада, у јесен*):

„Отишли су циркусанти, „атлете“ и мечкари, јесен је на измаку. Ту на Малом пољу или на Грофовом запећку, како га још зову, остали су још само трагови њиховог боравка, утабано поље и згажене траве. Насред ливаде налази се јама, дубока скоро метар и јасно видљива међу разгаженим кртичњацама.“

4. Из претходног текста препиши предлоге из предлошко-падежних конструкција: _____

5. У наведеном низу подвуци именичке заменице: ја, мој, ко, који, свашта, онакав.

6. Прецизно одреди врсту и подврсту речи:

први – _____;
седам – _____.

7. Према следећим несвршеним глаголима наведи одговарајући свршени:

причати _____;
трчати _____;
радити _____;
учити _____;
певати _____.

8. Подвуци узајамно-повратни глагол: изљубити се, чешљати се, надати се, радовати се

9. Разврстај према врстама речи следеће примере: без, јуче, над, десно, можда, свакако, или, а.

10. Напиши неки узвик који није наведен у лекцији. _____

Творба речи

Кључне речи:
творба речи, проста
реч, изведеница,
сложеница

Кључне речи:
творбена основа,
суфикс, генитив
једине, наставак
за облик

ТВОРБА РЕЧИ

Многе речи у српском језику не могу се поделити на **творбене морфеме**, мање делове са посебним значењем. Такве речи називају се **просте речи**. Све променљиве речи могу бити просте по свом саставу:

- а) просте именице: миш, пас, лет, сан, град, ноћ;
- б) просте заменице: ја, ти, наш, тај, то;
- в) прости придеви: леп, бос, мек, лак;
- г) прости бројеви: два, три, пет;
- д) прости глаголи: ићи, рећи, доћи, сећи, поћи, моћи.

Осим простих речи, у нашем језику постоје и речи које су настале неким типом творбе (грађења). Два основна типа творбе нових речи јесу:

- а) извођење и
- б) слагање.

Речи које настају извођењем називају се **изведенице**, а оне које се добијају слагањем – **сложенице**.

ИЗВЕДЕНИЦЕ

Изведенице настају тако што се **творбеној основи** речи додају **суфикси** (творбени наставци):

стан + чић > станчић,	фудбал + ски > фудбалски,
топ + ција > тобција,	лов + и + ти > ловити,
рат + ни > ратни,	пев + а + ти > певати.

Понекад се творбена основа поклапа са номинативом једине именица. Погледајте како су од наведених простих именица настале изведенице: миш + ић > мишић, пас + ји > пасји, лет + е + ти > летети, сан + ја + ти > сањати, град + ски > градски, ноћ + ни > ноћни. И творбена основа простих придева једнака је номинативу: леп + ота > лепота, мек + оћа > мекоћа.

Када се творбена основа не поклапа са номинативом једине, одређујемо је тако што од генитива једине одбијемо наставак за облик.

Одреди генитив једине следећих именица:

- ветар _____,
- орао _____,
- соба _____,

- глава _____, – пиле _____,
 – Мара _____, – језеро _____,
 – поље _____, – Мирко _____.

Ако од именица у генитиву одбијемо наставак за облик, добили смо творбене основе на које се додаје суфикс:

ветр + овит > ветровит,	пољ + ски > пољски,
орл + ов > орлов,	пилет + ји > пилећи,
соб + ни > собни,	језер + це > језерце,
глав + ица > главица,	Мирк + ов > Мирков.
Мар + ин > Марин,	

Именице које означавају особу

Мушки становници градова у српском језику именују се изведеницама:

- Београд + јанин > _____,
 Кикинд + јанин > _____,
 Ниш + лија > _____,
 Пирот + јанац > _____,
 Врањ + анац > _____,
 Зајечар + ац > _____,
 Ариљ + ац > _____.

То важи и за становнице градова:

- Београђанин – Београђанка,
 Нишлија – Нишлијка,
 Пироћанац – Пироћанка,
 Вршчанин – Вршчанка.

Вероватно сте приметили да се на споју основе и суфикса често врше гласовне промене, на пример јотовање (Београђанин, Кикиндјанин, Пироћанац и сл.).

Одреди која је гласовна промена извршена у изведеницама *Субојићанин*, *Крајујевчанин*, *Лозничанин*, *Ужичанин*, *Вршчанин*, *Милановчанин*:

_____.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Док се становник Краљева назива Краљевчанин, становник Ваљева је Ваљевац. У говору се често чује погрешно име Ваљевчанин.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Наведи одговарајућу изведеницу и издвој суфикс.
„Особа која пева“ – изведеница: _____, суфикс: _____;
„Особа која оре“ – изведеница: _____, суфикс: _____;
„Особа која рони“ – изведеница: _____, суфикс: _____;
„Особа која пише књижевна дела“ – изведеница: _____, суфикс: _____;
„Особа која пише за новине“ – изведеница: _____, суфикс: _____.
2. Према занимању мушкараца наведи назив истог занимања када га обавља жена:
учитељ – _____,
наставник – _____,
кувар – _____,
продавац – _____,
директор – _____.
3. Од творбене основе **срб-** направи изведенице са следећим значењем:
а) назив државе (именица): _____,
б) мушки припадник народа (именица м. рода): _____,
в) женски припадник народа (именица ж. рода): _____,
г) „који припада Србима“ (присвојни придев): _____.
4. Којим суфиксом су изведене именице:
– Војвођанин, Новосађанин: а) анин; б) јанин; в) ђанин;
– Панчевац, Ваљевац: а) ац; б) вац; в) евац;
Заокружи слово испред тачног одговора.
5. У примеру *Косовац* (становник Србије са Косова и Метохије) одреди:
а) творбену основу: _____;
б) суфикс: _____.
6. Шта је суфикс у подвученој речи у синтагми *Косовка девојка*?

7. Становник Крушевца је *Крушевљанин*, а ова изведеница добијена је суфиксом *-јанин*. До које гласовне промене је дошло? _____

8. Заокружи слово испред тачног именованја становника:

- Беча а) Бечлија; б) Бечанац; в) Бечанин;
- Париза а) Паризлија; б) Паризанин; в) Парижанин;
- Цириха а) Циришанин; б) Цириханин; в) Цирихлија;
- Берлина а) Берлињанац; б) Берлинац; в) Берлинчанин;
- Њујорка а) Њујорчанин; б) Њујорканац; в) Њујорканин.

9. Становница Париза је _____, а становница Њујорка је _____.

10. Становник Америке је _____, док је становница _____.
Ове изведенице добијене су суфиксима _____ и _____.

Именице које означавају предмет

И називи многих предмета добијени су извођењем, тј. додавањем основи суфикса:

- ач: штампач, оштрач, држач, отирач;
- лица: грејалица, прскалица, косилица;
- ло: појачало, цедило, страшило.

Понекад изведеница може имати два значења. Тако именица *носач* може означавати и особу (носач кофера у хотелу), али и предмет (носач авиона тј. брод, носач звука тј. CD или DVD).

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. У следећим реченицама допиши одговарајући суфикс.

Уређај којим укључујемо и искључујемо светло у соби назива се *йрекид* _____.

Предмет којим оштримо графитне оловке је *рез* _____.

Машина која уситњава камен назива се *дроби* _____.

2. Заокружи слово испред тачног одговора.

Окидач је део: а) пушке; б) буздована; в) лука; г) копља.

3. Заокружи слово испред тачног одговора.

Прскалица је

- а) жена која прска водом башту;
- б) новогодишњи украс који прска на јелци;
- в) женско властито име.

ѿрејѿана – простор у којем се вежба са теговима

електрѿана – простор у којем се производи електрична енергија (термоелектрана, хидроелектрана и сл.)

шећерана – фабрика за прераду шећерне репе, тј. производњу шећера

Именице које означавају простор

Одређени простор тј. место такође се често именују изведеницама са суфиксима:

- иште: ловиште, пристаниште, позориште;
- лиште: градилиште, шеталиште, клизалиште;
- оница: учионица, спаваоница, слушаоница;
- ара: месара, фарбара, пекара;
- ана: теретана, електрана, шећерана.

ЗАНИМЉИВО!

Додавањем различитих суфикса истој основи просторно значење може се променити. Тако је *ѿивница* простор у којем се пије пиво, док се у *ѿивари* пиво производи. Одреди суфиксе у ове две изведенице. _____ и _____

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Ако се простор у којем се летује назива *летѿовалишѿиѿе*, онда се зимује у простору који се назива _____.
- ✿ 2. Шта значи именица *бувара*? _____
_____. Добијена је од именице _____, тј. од њене творбене основе _____, додавањем суфикса _____.
3. *Баруѿана* је простор у којем се у прошлости чувао _____.
- ✿ 4. Хокеј на леду се игра у простору који се једном речју назива _____
_____. Добијен је од глагола _____ и суфикса _____.

Апстрактне именице

Глаголске и апстрактне именице добијају се додавањем следећих суфикса:

- је: читање, певање, поринуће;
- ње: трчање, куглање, пливање;
- ба: борба, тужба, берба;
- ак: долазак, почетак, добитак;
- ња: возња, градња;
- ство: братство, јединство, јунаштво;

- ост: младост, храброст, удаљеност;
- ота: лепота, дивота, доброта;
- оћа: хладноћа, чврстоћа, скупоћа.

ЗАНИМАЉИВО!

Додавањем различитих суфикса истој основи мења се и значење апстрактних именица. Леп пример представљају именице *чистоћа* и *чистоћа*. Прва реч се односи на нешто духовно (чистоћа душе, морална чистоћа и сл.), док се друга односи на хигијену (чистоћа руку, чистоћа стола и сл.). Како се у Србији назива предузеће која одржава град чистим? Градска _____

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Од којег глаголског облика су добијене именице са суфиксом *-је* (нпр. *чишћење, њоринуће*)? _____
Да ли су од њега добијене и именице са суфиксом *-ње*?
- ✿ 2. Наведи две именице које су добијене суфиксом *-ство*, али се због гласовне промене завршавају на *-штво* (попут именице *јунаштво*):

3. Да ли постоји, поред именице *лејоћа*, и именица *лејоћа*?

Деминутиви и аугментативи

Деминутиви су речи које имају значење умањеног појма, а **аугментативима** се тај појам увећава. Тако је у односу на неутралну реч *нос*, реч *носић* деминутив (умањеница), а реч *носина* аугментатив (увећаница). Деминутиви често постају и речи од миља – хипокористици, док аугментативи често постају погрдне речи – пејоративи. То важи за два наведена примера.

Деминутивни суфикси у српском језику су бројни:

- ић: зубић, носић, зидић;
- чић: синчић, аутомобилчић, прозорчић;
- ак: цветак, синак, облачак;
- ац: хлебац, братац;
- ица: речица, мрвица, рупица;
- це: перце, острвце;
- че: сомче, бокалче, авионче;
- ашце: сунашце;
- енце: детенце, дугменце, јаренце.

Често се истој основи могу додати различити деминутивни суфикси, а да се при томе не промени значење: дугмић/дугменце, синак/синчић, хлебац/хлепчић, сомче/сомчић итд.

Аугментативни суфикси у нашем језику су ређи у односу на деминутивне:

- ина: јуначина, комадина, људина;
- чина: лажовчина, будалчина, фудбалерчина;
- етина: рупетина, главетина, ножетина;
- урина: ножурина, ручурина;
- уштина: баруштина, маглуштина.

Такође, различити аугментативни суфикси долазе уз исте основе без промене значења: ножетина/ножурда, ручурина/ручурда, гласина/глашчина итд.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. За малу руку детета може се рећи и *рукица* и *ручица*. За део неке машине који личи на малу руку каже се искључиво _____.
2. За мали цвет можемо рећи *цветић* и _____.
3. За малу боцу кажемо да је *бочица*. У тој изведеници извршена је гласовна промена по имену _____.
4. Уз именицу *књиџа* наведи:
а) деминутив: _____;
б) аугментатив: _____.
У обе речи је извршена гласовна промена по имену _____.
5. Да ли је реч *фудбалерчић* хипокористик или пејоратив? _____

Изведени придеви

Извођењем се граде и многи придеви. Присвојни придеви граде се помоћу следећих суфикса:

- ов: Јованов, директоров, суседов;
- ин: Савин, судијин, комшијин;
- овљев: братовљев, синовљев;
- ски: школски, општински, градски;
- ји: мачји, жабљи, лављи.

ЗАНИМЉИВО!

Понекад изведени присвојни придеви са истом основном и различитим суфиксима имају исто значење: братов/братовљев, мужев/мужевљев, мачји/мачији, дечји/дечији, човечји/човечији и сл.

Описни придеви граде се помоћу различитих суфикса:

- ан: гладан, болестан, металан;
- ав: клизав, ћелав, блистав;
- ат: зубат, брадат, ногат;
- ен: дрвен, стаклен, воден;
- ит: каменит, поносит;
- љив: болешљив, брбљив, плачљив;
- нат: папирнат, меснат.

Међу изведеним придевима такође постоје деминутиви и аугментативи. Додавањем деминутивних суфикса умањује се особина исказана придевом који се налази у основи:

- аст: округласт, риђаст;
- каст: зеленкаст, сивкаст, црвенкаст;
- ичаст: беличаст, плавичаст.
- уњав: бледуњав, слабуњав;
- ушкаст: лепушкаст.

Аугментативи међу придевима граде се додавањем два суфикса:

- цат: новцат, голцат, целцат;
- цит: новцит, самцит.

Најчешће се овакви придеви наглашавају у говору навођењем у пару: нов новцат, го голцат, сам самцит и сл.

УРАДИ САМОСТАЛНО

✿ 1. Издвој суфиксе у следећим изведеницама:

уморан _____;

лиснати _____;

црвљив _____.

2. Уз творбену основу *јонос*, поред суфикса *-ији*, може се при грађењу придева додати и суфикс _____.

3. Човек са великим брковима је _____ човек.
- ✿ 4. Творбена основа у придеву *болешиљив* гласи _____.
5. Када неко каже *Обукла сам ону зеленкастиу мајицу*, разумемо да је мајица:
а) изразито зелена,
б) делимично зелена, тј. да јој је боја између зелене и неке друге боје,
в) зелена са шљокицама.
Заокружи слово испред тачног одговора.
6. Када кажемо *Уйройасистио сам ново новцайио одело*, мислимо да је оно било:
а) сасвим ново,
б) скоро као ново,
в) старо.
Заокружи слово испред тачног одговора.

Изведени глаголи

Већина глагола у српском језику је изведена. На основу се додаје суфикс, иза којег долази наставак за облик (нпр. *-ији* у инфинитиву, *-м* у 1. л. презенте итд.):

град + и + ти > градити,

град + и + м > градим,

град + и + ћу > градићу.

У свим наведеним примерима, дакле, суфикс је исти: *-и*. Осим њега, постоје и други суфикси:

-а: плесати, викати, зевати;

-ова: робовати, школовати, летовати;

-ира: студирати, туширати се, телефонирати;

-иса: маневрисати, фотографисати, парфемисати;

-е: белети, живети.

Додавањем суфикса *-ну* од несвршеног глагола добијамо свршени:

трепрати – трепнути,

кљуцати – кљуцнути,

лизати – лизнути.

ЗАНИМЉИВО!

Понекад два различита суфикса долазе из исте основе, а изведенице имају исто значење: лаковати/лакирати, моделовати/моделирати, адресирати/адресовати и сл.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Која гласовна промена је извршена у изведеним глаголима *бежати* и *јачати*?

2. Издвој суфикс у глаголима *каналисати* и *телеграфисати*: _____.
3. Издвој творбену основу у глаголу *лудовати*: _____.
4. Према несвршеним глаголима изведи свршене:
капати – _____,
клизати – _____,
лајати – _____.
5. Према свршеном глаголу *викнути* стоји несвршени глагол
_____.
6. Подвуци глаголе са деминутивним (умањивачким) значењем:
лупнути, лупати, куцати, куцкати, пијуцкати, пити, дремати, дремуцкати.

Кључне речи:
творбена основа,
префикс

СЛОЖЕНИЦЕ

Сложенице у српском језику настају на два начина:

а) спајањем две творбене основе

мир + о + творац,

благ + о + глагољив,

добр + о + вољно,

дан + губити;

б) додавањем префикса постојећој речи

не + пријатељ,

пре + паметан,

до + живети,

раз + мислити.

У српском језику речи добијене слагањем имају само један акценат:

бео гра̑д > Беодград.

Сложене именице

Други део сложене именице је именица, док се у првом делу могу наћи и друге врсте речи (именица, придев, глагол). Између два дела сложене се могу, али не морају, појавити **спојни вокали о** или **е**. Они, дакле, спајају два дела сложене:

а) Са спојним вокалом:

вер + о + учитељ > вероучитељ,

југ + о + запад > југозапад,

мор + е + пловац > морепловац.

б) Без спојног вокала:

буба + мара > бубамара,

све + знање > свезнање,

бео + град > Београд.

Уколико се у споју два дела чувају и два посебна акцента, настају **полусложенице**, које се пишу са цртицом: спомен-плоча, ремек-дело. При деklinацији полусложеница први део остаје непроменљив: *На сѝомен-ѝлочи су имена ѝоѝинулих*. „Сеобе“ и „На Дрини љуѝирија“ су ремек-дела срѝске књижевности.

Кључне речи:
сложеница, творбена
основа, префикс,
спојни вокал,
полусложеница,
цртица

Сложене именице настају и додавањем префикса на постојеће именице:

- не + човек > нечовек,
- без + смисао > бесмисао,
- под + пуковник > потпуковник,
- са + путник > сапутник.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Подвуци спојне вокале у следећим примерима:
земљорадник, минобацач, пољопривреда, престолонаследник.
- ✦ 2. Која врста речи чини први део следећих сложеница: пазикућа, памтивек, палидрвце? _____
3. Која врста речи чини први део следећих сложеница: двоброј, петопарац?

4. Подвуци сложеницу: генерал, надвојвода, капетан, војник, заставник.
- ✦ 5. У речи *средњовековни* спојни вокал гласи _____.
6. Које су две гласовне промене извршене у речи *бесмисао*?
_____ и _____

Сложени придеви

И сложени придеви могу имати спојни вокал (глув + о + нем), али и не морају (стар + мали). У сложене придеве срастају:

- а) два придева: глувонем, стармали;
- б) прилог и придев: тамнозелен, јаркоцрвен.

Такође, многи сложени придеви настали су додавањем **префикса**:

- без-: безбојан, бесмислен, безвољан;
- не-: нерасположен, ненормалан, невидљив;
- под-: подземни, подводни, подпалубни;
- анти-: антифашистички, антиалкохоличарски.

Додавањем префикса настају и придеви субјективне оцене. Са деминутивним значењем су следећи сложени придеви са суфиксима:

- на-: наглув, накрив, натруо;
- о-: омален, осредњи;
- по-: повелик, подугачак;
- при-: приглуп;
- про-: просед, проћелав, прохладан.

Аугментативно значење имају следећи сложени придеви са суфиксима:

- пре-: предобар, прелеп, препаметан;
- уltra-: ултрамодеран, ултракратки, ултрадесничарски.

Уколико делови који су срасли чувају свој акценат, настају придевске **полусложенице**: *руско-српски речник, црвено-бели дрес*. При деklinацији први део полусложеница остаје непроменљив: *То сам њрочишао у руско-српском речнику. Обожавам Звездине црвено-беле дресове*.

УРАДИ САМОСТАЛНО

❖ 1. За кога се може рећи да је „стармали“?

- а) дечак,
- б) одрастао човек,
- в) старац.

Заокружи слово испред тачног одговора.

2. Ако је неко *њрћелав*, он је:

- а) делимично ћелав,
- б) сасвим ћелав,
- в) са коврцавом косом.

Заокружи слово испред тачног одговора.

3. Помоћу синтагме изрази значење „просед“.

❖ 4. Објасни значење префикса *уltra*.

Сложени глаголи

Сложени глаголи такође могу настати спајањем две речи, од којих је друга глагол, или додавањем префикса на постојеће глаголе. Првом типу глаголских сложеница припадају следећи примери:

дан + губити > дангубити,
зло + патити се > злопатити се,
зло + стављати > злостављати,
зло + употребљавати > злоупотребљавати,
благо + словити > благословити,
рук + о + водити > руководити.

Сложени глаголи у свом саставу могу имати многобројне префиксе. Додавањем неких од њих несвршени глаголи постају свршени:

пре: пре + трчати > претрчати,
до + пливати > допливати,
за + лепити > залепити,
из + тући > истући,
на + учити > научити,
про + гледати > прогледати,
при + копчати > прикопчати,
раз + мотати > размотати,
с + мислити > смислити,
у + писати > уписати.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Који префикс треба додати несвршеном глаголу *йуїїоваїїи* да се добије свршени глагол? _____
- ❖ 2. Подвуци сложени глагол: честитати, благосиљати, поздравити, руковати се.
3. Која гласовна промена је извршена у сложеним глаголима *исїричаїїи* и *расїусїїиїи*? _____
4. Која гласовна промена је извршена у глаголима *одржаїїи* и *одужиїїи*? _____
- ❖ 5. Наведи још једну сложену реч која почиње речју *блаїо*: _____

Сложенице у осталим врстама речи

Сложенице постоје и међу другим врстама речи:

- а) заменицама – понеки, некакав, нико;
- б) бројевима – двадесет, тридесет;
- в) прилозима – низбрдо, ујутро, навелико;
- г) предлозима – испод, напред.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Подвуци сложену заменицу: ко, шта, какав, никакав.
2. Подвуци сложени прилог: кад, сад, увек, још, тек.
- ✿ 3. Подвуци сложени предлог: на, над, под, посред, по, близу.

ТЕСТ 5

- У следећа два низа речи подвуци по једну просту реч:
 - сањати, сан, сањалица, сановник;
 - ручни, руковати, рука, ручица, ручетина.
- Подвуци творбену основу у следећим изведеницама: ветрић, телећи, школски, листати.
- Становник Рима је једном речју _____, а становница је _____.
- Издвој суфиксе у следећим изведеницама:
судија _____,
нишки _____,
братовљев _____,
марширати _____.
- Уместо групе речи (синтагме) наведи одговарајућу сложеницу са истим значењем:
– човек који рано рани _____,
– помало глув _____.
- Подвуци сложеницу међу војничким чиновима: потпуковник, маршал, пуковник, десетар.
- Заокружи спојни вокал у следећим примерима: срцолик, предњонепчани, дружељубив, краљеубица, цареубиство, шупљеглавац.
- Из претходног питања препиши спојне вокале. _____, _____
- Наведи две сложене заменице у чијем другом делу ће бити заменица ко.
_____, _____
- Један сложени број напиши:
 - словима – _____;
 - арапским цифрама – _____;
 - римским цифрама – _____.

Синтакса

Кључне речи:

значење падежа, функција падежа, падежна синонимија, реченични чланови – главни и зависни, реченица, предикатска реченица, односи – зависни и независни (напоредни), ред речи, зависне реченице – врсте и функције

ПАДЕЖИ

ЗНАЧЕЊА И ФУНКЦИЈЕ ПАДЕЖА

Кључне речи: падеж, значење, синтаксичка функција, граматичка основа, падежни наставак, независни падеж, зависни падеж, предлог, предлошко-падежна конструкција

Једна именица у реченици може стајати у различитим **падежима** и имати различита **значења** и различите **синтаксичке функције**. Погледајмо две народне пословице:

*Рука руку мије, а образ обадвије.
Рука руци суди.*

Одреди падеже именице *рука* у пословицама! Видимо да се у њима именица *рука* јавља у три различита падежа (облика) у једнини. То су _____, _____ и _____. **Граматичкој основи** именице *рук-* додати су различити **падежни наставци**: у номинативу једнине (ко, шта) наставак је *-а*, у дативу једнине (коме, чему) наставак је *-и*, а у акузативу једнине (кога, шта) наставак је *-у*.

Из примера се може видети да се падежима исказују различити **односи** у којима се налази именица са другим речима у реченици. У којем падежу именица *рука* има **функцију** субјекта? _____. Функцију правог објекта ова именица има у облику _____. И облик именице *руци* има функцију објекта, али, будући да је у дативу а не акузативу, тај објекат се назива неправи објекат.

Према односима у које ове променљиве речи ступају са другим речима у реченици, падежи се деле на:

- **независне** – номинатив и вокатив и
- **зависне** – генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив.

Различита **значења** падежа често су прецизирана употребом **предлога**. Спој предлога и именице у одређеном падежу (нпр. *у кући, до куће*) назива се **предлошко-падежна конструкција**. Именица се, дакле, може јавити:

- а) самостално у одређеном падежу,
- б) у оквиру предлошко-падежне конструкције.

Именице у номинативу и вокативу употребљавају се искључиво без предлога, а именице у локативу само у предлошко-падежним конструкцијама (са предлозима *на, у, о, њо, њи* и *њема*). Наравно, падежни наставци у **једнини** разликују се од оних у **множини**. Погледај још неке народне пословице и устаљене изразе и одреди падеж именице *рука* у једнини:

У хајдука самовољна рука. _____
Камен из руке, а ријеч из усџа. _____
Рука руци суди. _____

Ко њрсиџ да, и руку ће даји. _____

Ово у руку, а крух у квас. _____

Не може му колач на руку да наиђе. _____

Свашиџа му се за руку њрилеји. _____

Једина руку Божја! _____

Једном руком даје а двјема узима. _____

С њразном руком никуд чоек није њрисџао. _____

За сланом руком свашиџо иде. _____

Боље је имаџи кукавицу у руци но сокола у њланини. _____

Ко носи њри руци, носи њри души. _____

крух – хлеб

чоек – човек

У табелу упиши предлошко-падежне конструкције.

предлошко-падежна конструкција	
генитив	
акузатив	
инструментал	
локатив	

Предлог у може се јавити у предлошко-падежним конструкцијама са следећим падежима: _____ и _____.

Одреди падеже у којима се налази именица *рука* у множини у следећим пословицама:

Усиџа су да зборе а руке да џворе. _____

Не би му ни ораха из руку узео. _____

Подај рукама ња џражи ноџама. _____

Ко свој њосао чини, руке не брља. _____

Ако хоћеш коџа да њознаш, њодај му власџи у руке. _____

Ласно је њуђим рукама за врело џвожђе хваџаџи. _____

У примерима се две предлошко-падежне конструкције:

из + генитив и _____ + _____.

Кључне речи:
независан падеж,
субјекат, именски
део предиката

НОМИНАТИВ

Подвуци именице у номинативу у одломку из *Основа информатике и рачунарства за 7. разред* Д. Васића и М. Стојановића:

„Микрорачунар је уређај за обраду података или „аутоматску обраду података“. Често се за микрорачунар каже да је то персонални рачунар.“

Које три именице су у номинативу? _____, _____, _____.
Прва од њих има функцију _____.
а друге две функцију _____. Поновили смо да у реченици именице у номинативу најчешће имају функцију (граматичког) субјекта, тј. вршиоца радње, и функцију именског дела предиката.

ЗАНИМЉИВО!

Ван реченице, када стоје **самостално**, именице у номинативу се врло често могу наћи у бројним **списковима, именицима, табелама**, нпр. имена у школском дневнику. Такође, именске речи као **одреднице** у реченицима налазе се у номинативу. И не само оне него и главне речи у дефиницијама уз одреднице у речничком чланку. Подвуци све именске речи у номинативу у следеће четири одреднице и скраћене дефиниције из једнотомног *Речника српског језика*:

школа *установа за васпитање и образовање деце и одраслих;*

школарина *новчани износ који се уплаћује за школовање у неким школама;*

школски *који се односи на школу, који припада школи, који је у вези са школом;*

школство *систем, организација и делатност школа.*

Осим у списковима и реченицима, самостално употребљене именице у номинативу по правилу се јављају као:

називи производа на етикетама (*Јојурт, кисели красјавци, сенф*);

називи институција, радњи и предузећа на таблама (*Општина Ваљево, Аутомеханичарска радња, Часовничар*);

узвикнуте речи у узбуђењу (*Пожар! Лојови! Гол! Победа!*);

написана упозорења (*Опасан џас, Високи напон, Опасна кривина, Лег на џуџу*).

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Акузатив појединих именица које означавају нешто неживо може имати исти **облик** као и номинатив, али такве именице имају различито **значење** и **функцију** у реченици. У песми Душана Радовића *Шта сме да се једе* подвуци именице у номинативу, а заокружи именице у акузативу.

Шта сме да се једе

Остављај пертлу,
Не дирај чачкалице,
Не једи запушаче –
Узми зрно грожђа!

Кључеве не смеш,
Не смеш ни шрафциgere,
Печурке исто тако –
Узми зрно грожђа!

Дуже су пертле,
Веће су чачкалице,
Слађи су запушачи
Него зрно грожђа!

Ја нисам птица,
Нисам ни веверица,
Нисам ни штиглиц,
Нећу зрно грожђа!

штиглиц – врста птице

Падежни наставак *-е* јавља се у два падежа, па је именица *чачкалице* иста у два примера, али у првом примеру та реч је у функцији _____ и у облику _____, а у другом у функцији _____ и облику _____.

ВОКАТИВ

Вокатив је, попут номинатива, независан падеж. У ту групу спада зато што реч у вокативу не ступа у синтаксичке односе са другим речима у реченици. Речи у номинативу и вокативу, дакле, независне су од других речи у реченици. Вокатив је, заправо, без синтаксичке функције у реченици и од осталих речи у њој одвојен је запетама. Запета (тј. пауза у говору) указује на то да је реч у вокативу уметнута у реченицу. Функција речи у вокативу јесте

Кључне речи:
независан падеж,
скретање пажње,
дозивање

чарне – које очаравају

да скрене саговорникову пажњу, да га дозове. Због те специфичне функције, речи у вокативу често се изговарају **повишеним тоном**. Обрати пажњу на употребу запете или узвичника уз речи у вокативу:

Чарне очи, да не би иледале! (народна епска песма)

Спојте, талије царске! (Милутин Бојић)

Забоја, мајсторице, имаје ли душе? (Јован Стерија Поповић)

Има ли разлике у положају речи у вокативу у односу на остале речи у исказима? Када ће запете бити и испред и иза речи у вокативу?

Пажљиво прочитај следећи одломак из *Чиновникове смрти* Антона П. Чехова:

„Када генерал заврши разговор с последњим молиоцем и пође у унутрашња одељења, Червјаков коракну за њим и замрмља:

превасходство – титула виших чиновна у царској Русији

– Ваше превасходство! То што се усуђујем да узнемирим Ваше превасходство, ја чиним, могу рећи, једино из осећања кајања!“

Да ли генерал може да види Черјакова који иде иза њега? Како му Черјаков скреће пажњу да би се укључио у разговор? Који интерпункцијски знак је употребљен? Када реч у вокативу служи за **дозивање**, иза ње се пише **узвичник**.

Вокатив се често појављује и на почетку **говора** (*Даме и господо, Браћо и сестре, Пријатељи и колеге* итд.) и на почетку приватних и службених **писама**. Тада реч или речи у вокативу стоје саме у реду на чијем је крају запета или узвичник. Наредна реч треба да буде у новоме реду и обавезно мора почети великим словом. Обрати пажњу на то како почињу сва писма у *Дневнику Ане Франк*!

Занимљиво!

Речи у вокативу могу имати изразиту стилску вредност у књижевним текстовима! Које су упућене све мудрости и поуке у песми Радјарда Киплинга *Ако можеш*, сазнајемо тек у последњој строфи, и то у последњим речима у њој:

*Ако можеш да исјуниш један незаборавни минути
садржајем који траје шездесет секунди –
твоја је земља и све што је на њој,
и, изнад свега, бићеш човек, сине мој!*

ГЕНИТИВ

У поређењу са другим падежима, генитив има највише различитих значења. Реч у генитиву може бити употребљена без предлога и са њима, у предлошко-падежној конструкцији. Највећи број предлога јавља се управо у таквим конструкцијама са генитивом.

Кључне речи:

зависан падеж, генитив без предлога: присвојни (посесивни), деони (партитивни) и аблативни, генитив са предлозима, предлошко-падежна конструкција

Генитив без предлога

Присвојни (посесивни) генитив означава **припадност**. Пошто ближе одређује именицу, има функцију **атрибута**. У следећем одломку из *Поштере за њејажима* подвучи све атрибуте:

„Са овим неоствареним жељама стижемо у зачарану долину. Замишљама цвркут птица и све дражи непознатог раја.“

Прва четири атрибута (замене и придеви) слажу се (конгруирају) са именицом: **овим неоствареним жељама, зачарану долину, све дражи**. Друга два атрибута су у генитиву иако су именице које одређују у акузативу: **цвркут њицица, дражи њејознајој раја**. Да ли се ови атрибути могу изразити само по једним присвојним придевом? Како би гласио присвојни придев у првом примеру? _____.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Ако уз именицу користимо само нечије презиме да одредимо припадање, атрибут не треба да буде у присвојном генитиву, већ ту функцију преузима присвојни придев: *романи Иве Андрића : Андрићеви романи* (а не *романи Андрића!*), *оставка Сивевана Караџића : Караџићева оставка* (а не *оставка Караџића!*). Овакве грешке у употреби посесивног генитива честе су и у језику штампе.

Осим присвојног, постоји и **деони (партитивни) генитив**, којим се означава **део** или **количина** неке материје. Он се најлакше препознаје ако у примерима постоји и нека **деона (партитивна) реч**, као што су *мало, мноо, неколико, део, комад, њарче, њеи, шест, двојица, њроје* и сл. Именица уз њих увек је у деоном генитиву.

Деоне (партитивне) речи не морају се увек јавити. Прочитај сада пример: *Купи мандарина, банана и њорше*. Из реченице се види да треба купити одређену количину наведених намирница. Истакнуте речи су у деоном генитиву и допуњавају глагол *купи*. Зато су оне у наведеној реченици у функцији **правог објекта**. Уосталом, то видимо и по томе што се могу за-

менити истим речима у акузативу без предлога: *Куйи мандарине, банане и њорџу*. Уз неке глаголе, опет, генитив не може бити замењен акузативом: *Найшо се хладне воде и најео зелених шљива*. Зато истакнуте речи у овој реченици врше функцију **неправог објекта**.

У реченицама са глаголима *имаџи* и *биџи* у одричном облику речи у партитивном генитиву имају функцију **логичког субјекта**: *Јуче није било њрејања ња данас неће биџи насџаве*. *Пошџо нема насџаве, нема ни конџролној задаџка!*

Аблативни генитив

У аблативном генитиву је појам од којег нешто потиче, од којег се одваја или удаљава: *Ослободио се великој њриџиска*. *Одрекао се наследсџва*. *Ѓнушао се својих њосџуџака и сџиџео својих њријаџеља*. Речи у аблативном генитиву такође су допуна глагола и врше функцију **неправог објекта**.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Допиши предлог који се може додати генитиву а да се значење уопште не промени. Ослободио се притиска = Ослободио се _____ притиска.
2. Од наведена два атрибута у посесивном генитиву подвуци онај који можемо заменити присвојним придевом са истом синтаксичком службом: компоненте рачунара, романи Иве Андрића. Присвојни придев ће гласити _____.

Квалитативни генитив

Квалитативни генитив означава неку особину појма уз који стоји: *каџуџи сиве боје*, *џусар риђе браде*, *момак челичној њоїледа*, *девојка дује ковџаве косе*. Истакнуте синтагме у генитиву врше функцију **атрибута**.

Временски генитив

Временски генитив означава време вршења радње и зато има функцију **прилошке одредбе за време**: *Свакоџа дана у сваком њоїледу све више најредуџем*. *Заџо џу следећеї месеца добиџи најраду*. *Ове џодине ће биџи мноџо узбуђења*.

Генитив с предлозима

Генитив с предлозима има многа значења која му обезбеђују бројни предлози у предлошко-падежним конструкцијама. Све те конструкције имају **прилошко значење**, тј. функцију **прилошких одредби**: *Узми књигу са стола. Око поноћи лежем у кревети.*

Прилошке одредбе могу имати следећа значења.

а) **Месно значење** имају предлошко-падежне конструкције са предлозима *иза, испред, изнад, испод, од, до, поред, код, близу, преко, око, са, из, усред, изван, између, крај, дуж, унут:*

Нашао сам га крај њиша. Иде маца око њебе.

б) **Временско значење** имају предлошко-падежне конструкције са предлозима *пре, после, уочи, након, њоком*, али и предлозима *око, од, до*:

Уочи испиша ћу учиши њоком целој дана. После учења, од изласка у траг до повраћка сам слободан.

в) **Начинско значење** имају предлошко-падежне конструкције са предлозима *без* и *из*:

Руковали су се без осмеха. Викао је из све снаје.

г) **Узрочно значење** имају предлошко-падежне конструкције са предлозима *збој, услед, из* и *од*:

Није дошао на њосао збој болести. Предсјава је ојказана услед неспанка

спрује. То си учинила из чисте њакоси.
Јаукао је од бола.

д) **Значење циља (намере)** има предлошко-падежна конструкција са предлогом *ради*:

Дошли су ради њрејовора.

ђ) **Значење пропратних околности** има предлошко-падежна конструкција са предлогом *њриликом*:

Приликом разјовора дојворене су обоспране њосетје.

Такође, предлошко-падежне конструкције са предлогом *од* могу имати и функцију **неправог објекта**:

Зависио је од њејове добре воље. Одустјао сам од испиша. Одучили смо их од кошарке!

Предлошко-падежне конструкције са предлозима *њојут* и *од* честе су и код **поређења** по једнакости (*Мила њева њојут анђела*) и неједнакости (*Био си лејши од нас*).

У првом примеру поредбена конструкција врши службу прилошке одредбе, а у другом примеру службу допуне придева у компаративу.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Употреба предлога *збој* и *ради* често се меша. Предлог *ради* означава намену, сврху, циљ радње, али нема и значење узрока, које има предлог *збој*. Заокружи слова испред реченица у којима је предлог *ради* погрешно употребљен јер нема исто значење као и предлог *збој*:

а) *Дошли су збој њрејовора* : *Дошли су ради њрејовора.*

б) *Није дошао на њосао збој болести* : *Није дошао на њосао ради болести.*

в) *Кажњена је збој неспорјској њрекршаја* : *Кажњена је ради неспорјској њрекршаја.*

г) *Вредно је радила збој најрејика у служби* : *Вредно је радила ради најрејика у служби.*

ЗАНИМЉИВО!

Предлог *ради* се међу свим наведеним предлозима издваја по томе што може стајати и испред и иза речи у генитиву: *Дошли су ради њрејовора* и *Дошли су њрејовора ради*. Обрати пажњу на положај предлога у народној пословици: *Не лаје куца села ради, нејо себе ради*.

Кључне речи:
зависан падеж, датив без предлога, датив с предлозима, неправи објекат, предлошко-падежна конструкција

њрице – безвредна ствар, тричарија

чреда – ред

ДАТИВ

Реч у дативу показује коме или чему је нешто **намењено**, као у следећим насловима: *Писмо ијуману Сњиригону*, *Свејњи Сава њише своме роду*, *Орачева њесма Свејњом Сави* и сл. Такође, научили сте већ да датив има и значење коме или чему је нешто **усмерено**: *Леси се враћа кући*, *Поврајњак њприроди*. Постоје и друга значења датива, који се може употребљавати без предлога и са предлозима.

Датив без предлога

Подвучи речи у дативу у следећем примеру из Домановићеве приповетке *Мрњво море*:

„Ове Ваше трице и којекакве будалаштине могли сте посветити Вашем оцу.“

У примеру *Вашем оцу* опет видимо да је датив падеж намене (коме, чему). Речи у њему допуњавају глагол *њосвејњињти* и врше функцију **неправог објекта**.

У примеру из Сремчевог романа *Пој Тира и њој Сњира* подвучи датив којим је исказана усмереност.

„Па и сам поп Спира у олтару, јер је његова чреда била, зачуди се кад чу неки нов непознати му глас, па приђе северним вратима на олтару и провири кроз њих да види ко је то.“

Одреди тип прилошке одредбе коју врше речи у дативу.

– прилошка одредба – _____

У стиховима из народне поезије *очи су му двије кује вина* или *очи су јој два граја камена* заменице у дативу означавају **припадност**.

Датив с предлозима

Подвучи речи у дативу у одломку из народне бајке *Злајњна јабука и ге-вејњ њауница*:

„Најпосле науми да оде у свет да тражи своју пауницу, и да се не враћа кући док је не нађе; па онда отиде к оцу и каже му што је наумио.“

Две речи су у дативу без предлога: _____ и _____. Предлошко-падежна конструкција гласи: _____. Које значење има ова предлошко-падежна конструкција? _____

У предлошко-падежним конструкцијама с дативом које имају значење **усмерености** јављају се предлози *к(а), њрема* и *насујрої*:

Крени њрема мени.

Храбро су сїајали насујрої неїријатїељу.

Друго значење предлошко-падежних конструкција са дативом је **допусно**, а предлог је *уїркос*. Оваква конструкција има функцију прилошке одредбе:

Уїркос њоразу, Звезда је осїала на њрвом месїу.

АКУЗАТИВ

Већ сте учили да реч у акузативу без предлога најчешће има функцију **правог објекта**, а у акузативу с предлозима, у предлошко-падежној конструкцији, функцију **прилошке одредбе**. Та знања ваља обновити и допунити!

Акузатив без предлога

Подвучи речи у акузативу без предлога у примеру из књиге Николе Тесле *Младосї* и *їрви изуми*:

„Задавао ми је, на пример, да погађам туђе мисли, да откривам недостатке неког облика или израза, да понављам дугачке реченице или да рачунам напамет.“

Речи *їуђе мисли*, *недосїатїке* и *дуїачке реченице* врше функцију _____.

У истој књизи читамо и следећу реченицу: ***Једно њїодне*** *орїанизована је јавна њроба и машина је їрансїорїована до реке*. Какво значење имају истакнуте речи? Закључујемо да врше функцију **прилошке одредбе за време**.

И трећа реченица је из исте књиге: *Оглучио сам да изненадим своје родийїеље и целу њрву їодину усїајао сам свакої дана у шїри ујуїру и радио цео дан до једанаесї ноћу*.

У њој разликујемо две прилошке одредбе за време у облику акузатива без предлога: _____ и _____. Уз њих, будући да одговарају на питање „колико“, истакнуте речи врше функцију **прилошке одредбе за меру (количину)**.

Кључне речи:

зависан падеж, акузатив без предлога, акузатив с предлозима, прави објекат, неправи објекат, предлошко-падежна конструкција

Поред најчешће функције – правог објекта и честих функција прилошких одредби, реч у акузативу без предлога може бити и у функцији **логичког субјекта**. По правилу, тада оваква

реч означава одређено стање особе у функцији субјекта:

Страх ме је од змија.

Тебе боли, а и Мару је заболело.

Акузатив с предлозима

Предлошко-падежне конструкције с предлозима *у*, *на* и *за* могу имати функцију **неправог објекта**:

Заљубила сам се у Марка.

Мислим сјално на њеја.

Залажем се за истје идеје као и он.

Акузативне конструкције често имају и функцију **прилошких одредби**:

Сјајао је уз њаблу.

Појео се на кров.

На њразник идемо у цркву.

Прилошке одредбе имају следећа значења.

а) **Месно значење** имају предлошко-падежне конструкције с предлозима *уз*, *на*, *у*, *над*, *јод*, *јред*, *за*, *међу* и *о*:

Наставница је ушла у учионицу. Сјавио је новац јод књију. За минути сјижем јред улаз! Седи за сјо! Дошла је међу ѡријашеље. Окачио је којачке о клин.

б) **Временско значење** имају предлошко-падежне конструкције с предлозима *на*, *јред*, *кроз* и *за*:

Зајревамо се јред сваки меч. Кроз две јодине ујисујем се у јимназију. Сјижу за један сји.

в) **Узрочно значење** има предлошко-падежна конструкција с предлогом *за*:

Родитјељи ће ме најрадијти за Вукову дјилому.

г) **Значење намене** има предлошко-падежна конструкција с предлогом *за*:

Куји кокице за мене и јрисине за Милицу.

Кључне речи:

зависан падеж, инструментал без предлога, инструментал с предлозима, неправи објекат, прилошка одредба, предлошко-падежна конструкција

флибустир – гусар

ИНСТРУМЕНТАЛ

Подвучи речи у инструменталу у одломку из књиге Михаила Петровића Аласа *У царсјву јусара*:

„Кад се дешавало да још не располажу својим гусарским бродом, јер су скоро дошли из Европе, или им је дотадашњи брод потопљен у борби или од буре, флибустири су, по њих петнаест до двадесет, добро наоружани пиштољима, ножевима, сабљама и секирама, полазили у чамцу на отворено море.“

Инструментал се обично назива падежом **средства** и **друштва** (чиме, с ким), али он има и многа друга значења. Реч у инструменталу своју функцију може вршити самостално или у предлошко-падежној конструкцији. Да то

провериш, једном цртом подвучи инструментал без предлога, а двама цртами инструментал с предлогом у следећем одломку из приче Данила Киша *Ливада, у јесен*:

„Врти главом мој отац, са изразом љутње и презира јер се, очигледно, не слаже са овим немачким куваром, чија се бесмисленост сада, у овим ратним данима, најтрагичније осећа.“

Инструментал без предлога

У познатој народној пословици *Ко њебе каменом, њи њеџа хљебом* предикати су изостављени, али се подразумевају. Именице у овој пословици имају значење средства и врше функцију _____ **за средство**. Следећа значења прилошких одредби у инструменталу повежи стрелицом са одговарајућим примером:

- значење средства** *Тестџ љоџуниџе хемијском оловком.*
временско значење *Шеџали смо кејом.*
месно значење *Средом и љејком идем на часове еџлеској језика.*
значење мере *То ми је саоџиџиџила шайаџом.*
начинско значење *Данима нисам љојео ниџиџа слаџко!*

У следећим примерима речи у инструменталу не одређују, већ допуњавају глагол. То значи да је реч у инструменталу овде обавезна и врши функцију **неправог објекта**:

Уџрављао је ауџомобилом. Десџоџи Сџефан је владао Србијом. Само је слеџнуо раменима.

Инструментал с предлозима

И предлошко-падежне конструкције са инструменталом могу имати функције **прилошких одредби** (*Засџаве су висиле над љрибинама*) и **неправог објекта** (*Чезнем за слободним временом*), али и функцију **атрибута** (*Била је љо девојка са дуџим ноџама*).

Прилошке одредбе имају следећа значења.

а) **Значење друштва** има предлошко-падежна конструкција с предлогом *с(а)*:

Сџиџила је с родџиџеџима и са се-сџиџром.

б) **Месно значење** имају предлошко-падежне конструкције с предлозима *над, љод, љред, за, међу*:

Осеџио сам љесак љод ноџама. Сџајао сам љред насџавником. Сви за мно!

Међу свим љацима изабрао је баџ Душана!

в) **Начинско значење** има предлошко-падежна конструкција с предлогом *с(а)*:

Збоџ узбрџице љрчали смо с великим најором.

Функцију **неправог објекта** имају предлошко-падежне конструкције с предлозима *са* и *за*: *Пресџани с љричом и насџави са учењем! Жудим за њом.*

У атрибутој функцији конструкција *c(a)* + инструментал ближе одређује именицу, а не глагол: *Њескавица са њрило-*

зима, лице са ожилком, ђус са њуљом. Такав инструментал назива се **квалитативни инструментал**.

Кључне речи:

зависан падеж, предлошко-падежна конструкција, неправи објекат, прилошка одредба

ЛОКАТИВ

Као што му и име говори, локативом се најчешће означава **место** на коме се нешто налази или где се нешто дешава. Локатив је једини падеж у српском језику који се употребљава само у предлошко-падежним конструкцијама, и то са шест предлога: *на, у, о, њо, њрема, њри*. Од свих наведених предлога, искључиво с локативом иде једино предлог *њри*. Ове предлошко-падежне конструкције могу имати две функције: **прилошких одредби** (*Њрвали смо на њравнајом ѡерену*) и **неправог објекта** (*Њаш ѡлан заснива се на дојовору*).

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Предлошко-падежна конструкција *њрема* + локатив има месно значење само када означава да се нешто налази на супротној страни. Са значењем правца кретања употребљава се конструкција *њрема* + датив. Ово се лако меша зато што датив и локатив имају исти падежни наставак:

Њамрјођени ѡројивнички навијач је ѡрчао ѡрема мени – према + датив.

Њамрјођени ѡројивнички навијач је сѡајао ѡрема мени – према + локатив.

* * *

Прилошке одредбе имају следећа значења.

а) **Месно значење** имају предлошко-падежне конструкције с предлозима *на, у, њо, њри, о, ѡрема*: *Њанко је био у ѡулу и извео корнер. Збој дајѡој ѡола смо ѡојадали ѡо ѡрави. После смо дујо држали лојѡу ѡри нози! Победничка амајлија ми је висила о врајѡу. Њамрјођени ѡројивнички ѡрач је сѡајао ѡрема мени.*

б) **Временско значење** имају предлошко-падежне конструкције с предлозима *у, њо, о*: *Ња море ћемо ѡћи у јулу.*

Свејла се ѡсе ѡо ѡвечерју. Сѡижемо о ѡразницама!

в) **Начинско значење** имају предлошко-падежне конструкције с предлозима *њо, ѡрема* и *у*: *Све сам урадио ѡо ѡлану. Сасѡавио сам сѡисак ѡрема азбучном реду. Затио смо дошли у орданованој ируји.*

Функцију **неправог објекта** имамо у конструкцијама с предлозима *о, у* и *на*: *Сањарим о лејњем расѡусју. Уживам у ѡвом друшѡву.*

* * *

ОЗНАЧАВАЊЕ МЕСТА ЗАВРШЕТКА КРЕТАЊА И МЕСТА НАЛАЖЕЊА

Кључне речи:
генитив, датив, акузатив, инструмен-
тал, локатив

Говорећи о дативу, већ смо навели одломак из народне бајке *Златина јабука и девет њауница*. Сада у мало проширеном одломку имаш другачији задатак: да подвучеш прилошке одредбе за место.

„Најпосле науми да иде у свет да тражи своју пауницу, и да се не врати кући док је не нађе, па онда отиде к оцу и каже му што је наумио. Отац га стане одвраћати и говорити му да се мане тога, него ће му он наћи другу девојку коју год хоће у своме царству.“

Одреди падеже и предлошко-падежне конструкције тих одредби.

у свет: _____,

кући: _____,

к оцу: _____,

у своме царству: _____.

манући се – одустати

Датив и локатив

Којим падежима и конструкцијама су у наведеном одломку одређени **правци кретања** уз глаголе кретања *враћати се* и *отићи*?

вратити се _____;

отићи _____.

Уз глаголе **мировања**, међутим, прилошка одредба за место имаће конструкцију с **локативом**:

Чекам те у кући. А иде си?

– Сиди жем! Управо сиојим на пешачком прелазу.

Конструкција с локативом у наведеном одломку гласи: _____

Акузатив и локатив

Обрати пажњу на **значење глагола** и њихове одредбе у два примера из наведеног одломка из народне бајке:

ићи у свей : *наћи у своме царству*.

Већ сте учили да се акузативом с предлогом у означава **место завршетка кретања** уз глаголе **кретања**, док се локативом са истим предлогом означава **место налажења** уз глаголе **мировања**.

ЗАНИМЉИВО!

Старији црногорски говори (и неки други) не разликују локатив уз глаголе мировања и акузатив уз глаголе кретања, што се и данас може чути. Можда сте ову граматичку црту приметили и у *Горском вијенцу* Петра Петровића Његоша, као у примеру: *Чује да свак сјава у колибе*. У примеру је конструкција у + _____, а у књижевном језику је у + _____.

Акузатив и инструментал

Место налажења уз глаголе мировања може бити означено и конструкцијама са инструменталом, и то са предлозима *међу, над, њод, њред, за*. Ови предлози иду и са акузативом, али уз глаголе кретања.

Допуните наредне реченице одговарајућим падежним обликом, одредите падеж и подвучите одговарајуће значење глагола.

а) Дошрчао је међу другове.	међу + _____ глагол: мировања – кретања
б) Сшајао је међу _____.	међу + _____ глагол: мировања – кретања
в) Сшајао је њред наставником.	пред + _____ глагол: мировања – кретања
г) Дошрчао је њред _____.	пред + _____ глагол: мировања – кретања

Увежбајмо то и на реченици из наведене бајке, у којој треба одредити падеж именске речи и значење глагола:

И кад се смркне, он ошиде њод јабуку ња леине њод њом.

а) ошиди њод јабуку: под + _____	глагол: мировања – кретања (подвучи)
б) леи њод њом: под + _____	глагол: мировања – кретања (подвучи)

Генитив

Различита месна значења могу имати и предлошко-падежне конструкције с генитивом и одговарајућим предлозима. *Сшјајали смо близу шбе. Ошјушовали смо на одмор ван Србије.*

Таквим конструкцијама може се означити следеће:

а) место налажења – с предлозима *исњод, изнад, исњред, иза, између, изван, њоред, код, крај, близу* и сл.:

Глисше живе исњод земље. Уилашио сам се шек исњред дома здравља. Сре-

* * *

брно језеро је код Великој Градишша. Моја бака се сликала крај бунара.

б) место почетка кретања – с предлозима *из, од, с(а)*:

Исшрчао сам из школе. Од шрша сам њешачио 15 минуша. Сшусшшо сам се са илашшоа на реку.

в) место завршетка кретања – с предлозима *изнад, њоред, исњод, до, код, исњред, између, ван, иза, крај* и сл.:

Облаци су се накупили **изнад града**. Сава се сакрио **исњод сњола**. Тадија је уњрчао у циљ **између Луке и Милеје**.

г) путања кретања – с предлозима *њоред, крај, мимо, између, исњод, изнад, њреко, дуж* и сл.:

Веслани смо **њоред њредивних осњрва**. Прошао је **мимо мене** без њоздрава. Пешице сам њрешао **њреко мнојих мосњова**. Свако вече вози ролере **дуж кеја**.

* * *

ПАДЕЖНА СИНОНИМИЈА

Кључне речи:

синонимија, квалитативни генитив, квалитативни инструментал

Какво значење има израз *Није шија нејо врај*? Шта значе именице *шија* и *врај*? Како се такве речи називају? **Синоними** су речи истог или блиског значења: *часовничар* и *сајција*, *рибар* и *алас*, *јесник* и *јоејта*, *њозоришије* и *јтеатјар*, *дворишије* и *авлија*, *вокал* и *самојласник*, *њоређење* и *комјарација*, *њриморатји* и *њринудији*, *јтлачији* и *јтиранисаји*...

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Одреди синониме за следеће речи:

комјјујтер: _____,

акценатј: _____,

имјерајтор: _____,

дом: _____,

часовничар: _____;

јући: _____.

2. Наведеним синонимним придевима додај још један са истим или блиским значењем.

смео, одважан, _____

Синоними доприносе богатијем и разноврснијем изразу. За наш **стил изражавања** нарочито је битно да имамо могућност избора речи и да одаберемо оне које ће најбоље пренети наше мисли или осећања.

ЗАНИМЉИВО!

И суфикси и префикси могу бити синонимни, тј. са истим или блиским значењем, што се најбоље види у **творбеним синонимима**: *сјасилац* и *сјасишељ*, *њрофесорка* и *њрофесорица*, *владар* и *владалац*, *заћујатаји* и *ућујатаји* и сл.

Понекад је исто или блиско значење могуће пренети и употребом различитих падежа. Ту појаву називамо **падежна синонимија**. Такву синонимију (истозначност или блискозначност) омогућава велики број падежа и предлошко-падежних конструкција у српском језику. По понуђеном моделу одреди падежне синониме у следећим примерима:

Сћајао је међу њријатшељима : Сћајао је *између њријатшеља*.

Над сћолом виси наша слика : _____ виси наша слика.

Увукла се њод чаршав : Увукла се _____.

Била је њод сћолом : Била је _____.

Чекали смо ње исћред биоскоја : Чекали смо ње _____.

Предлошко-падежној конструкцији може бити синонимна и реч у одређеном падежу без предлога:

Прогласили су га **за цара** : Прогласили су га _____.

ЗАНИМЉИВО!

Наспрам аблативног генитива у многим примерима може стајати конструкција *од* + генитив. Провери то на следећим примерима:

Ослободио се ње најасћји : Ослободио се _____

Бојим се шкорјиона и змија : Бојим се _____

Који примери ти се чине обичнијим у савременом језику? И ређи примери су, међутим, **правилни**.

Синонимија квалитативног генитива и квалитативног инструментала

Новинар Ђорђе Раденковић је описао једног чувеног кинеског државника на следећи начин: „Тихи, слабуњави човек са професорском брадицом и замишљеним очима.“ У овој реченици дате су четири особине описане особе: да је тиха, слабуњава, да има професорску брадицу и замишљене очи. Две особине представљене су придевима _____ и _____, док су две представљене конструкцијом са предлогом *са* и синтаagmaма *њрофесорска брадица* и *замишљене очи* у облику _____. Да ли је друге две особине могуће подједнако прецизно пренети придевима?

Сада прочитај како је књижевник Јаков Игњатовић представио једног свог књижевног јунака: *Госћодар Софра* био је *низак човек, но широк, њемељан, јаких њлећа и њрсију*. Три особине представљене су придевима: _____, _____ и _____. Две особине

представљене су синтагмама: _____ *йлећа* и *јаких* _____.
У ком су падежу ове синтагме? _____ Провери да ли
их је могуће заменити конструкцијом *c(a)* + инструментал: *човек јаких
йлећа* : човек са _____.

Провери да ли је могуће конструкцију *c(a)* + инструментал заменити ге-
нитивом: *човек са замишљеним очима* : човек _____.

Научили сте већ да се наведени падежи са оваквим значењем и функцијом
атрибута називају _____ генитивом и инструмента-
лом. Да ли је могуће да атрибут у генитиву гласи само *човек йлећа* или *чо-
век йрсију*? Атрибут у облику квалитативног генитива мора бити **синтагма**.
Погледај опет примере које смо већ навели за квалитативни генитив: *кайуїї
сиве боје*, *їусар риђе браде*, *момак челичної йоїледа*, *девојка дуїе коврцаве
косе*. Да ли је иједан од ових примера могућ без придева? Зашто није? При-
дев је у оваквим синтагмама реч која преноси најважнију информацију!

ЗАНИМЉИВО!

Провери да ли је придев неопходан и у квалитативном инструменталу у
следећим примерима: *момак са широким осмехом*, *лице са великим ожилљком*,
буре са ївозденим йрсїеновима. Какво би, међутим, било значење следећих
примера ако би се отклонио придев: *девојка са дуїим ноїама*, *човек са сна-
жним рукама*, *очи са дуїим йрейавицама*, *йрсїи са лакираним нокїїима*?

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Одреди падежне синониме за истакнуте облике.

Назвао се *шамїионом* : Назвао се _____

Саиїрачи су їа йроїласили *кайїїенем* : Саиїрачи су їа йроїласили _____

Друїарице смаїрају Милицу *за најбољу ученицу* : Друїарице смаїрају Ми-
лицу _____

2. У синтагми *їусар риђе браде* подвучене речи замени сложеним придевом са
истим значењем.

3. У синтагми *девојка са дуїим ноїама* подвучене речи замени сложеним при-
девом са истим значењем.

Кључне речи:
главни члан,
зависни члан

РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАНОВИ

Научили сте до сада да постоје глаголски и именски предикат, да постоје именички додаци (атрибут и апозиција) и глаголски додаци (прилошке одредбе и објекат). Ево прилике да стечена знања обновите и допуните.

Реченични чланови су речи или синтагме које врше одређене синтаксичке функције у речници. Према значају који имају при обављању функција у речници, разликују се:

- **главни реченични чланови и**
- **зависни реченични чланови.**

Кључне речи:
субјекат, предикат

ГЛАВНИ РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАНОВИ

Главни чланови реченице означавају два појма: први – појам о коме се говори у речници, и други – који о првом појму нешто говори. То су:

- **субјекат и**
- **предикат.**

СУБЈЕКАТ

Кључне речи:
вршилац радње,
носилац стања
или особине, реч,
синтагма, реченица,
граматички субјекат,
логички субјекат,
номинатив, генитив,
датов, акузатив

Субјекат је један од два главна реченична члана. Њиме је изречен вршилац радње или носилац стања или особина саопштених у предикату:

Блаіоје **узе каіу** у обе руке. (Лаза Лазаревић)

Вишедневне обилне снежне падавине **завејале су 48 иланинских села.** (Полиіика)

Та млада девојка **је била невероватно заљубљена.** (разговорно)

Субјекат је независан, самосталан у речници, што значи да његов облик не зависи од облика других реченичних чланова.

У функцији субјекта најчешће се налази реч или синтагма, али субјекат у оквиру сложене реченице може бити и читава реченица.

Реч у функцији субјекта

Субјекат је у речници најлакше одредити ако га чини једна реч:

Они ће биіи на сјавању, а ја ћу се домоћи једној иишійоља. (Данило Киш)

Разбојници **су оітели новац са блаіајне, а заіиим су іобейли.** (Полиіика)

Заузео **сељак** комад земље. (Свети Сава и два суйарника, народна приповетка)

Синтагма у функцији субјекта

Осим речи, функцију субјекта врло често врши и именичка синтагма:

Познајиа карловачка њоља сјојише се са нејознајим и мијским

Прилијом ірадом. (Бошко Петровић)

Тај нејријатан ујисак се увећава іред вече и ноћу. (Јован Цвијић)

Реченица у функцији субјекта

У оквиру сложених реченица субјекат може бити и читава реченица:

Ко грујоме јаму која, сам у њу ујада. (народна пословица)

Ко на брдо ак' и мало сјоји, више види но онај іод брдом. (Петар Петровић Његош, прилагођено).

Ко іосумња у своју снају, нема више снаје. (Иван Цанкар)

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Често се погрешно закључује да је субјекат у реченици само главна реч синтагме, а не читава синтагма! Погледајмо то на примеру.

Захтев: Подвучи субјекат у реченици: *Славонско-іодунавски іук беше оіишао на војну.* (Милош Црњански)

Погрешан одговор: Славонско-подунавски **пук** беше отишао на војну.

Тачан одговор: Славонско-подунавски **пук** беше отишао на војну.

Више субјеката у напоредном односу

Једна реченица може имати и два субјекта или више субјеката у напоредном односу:

Прашина, зној и сийне црне мушице беху му се залејиле на ноздрве и очне кайке. (Милош Црњански)

Звезда и Паріизан остварили су у овом колу убедљиве іобедe. (Полијика)

Врсте речи у функцији субјекта

Ако је субјекат реч или синтагма, у питању су најчешће именица, именичка заменица или именичка синтагма. Сасвим су обични и примери где функцију субјекта обавља број:

Пет је највиша оцена у школи, а **десет** на факултету. (разговорно)

Само **шесторо** је сийило на циљ. (Сјоріски журнал)

Али, и све друге речи се могу наћи у улози субјекта, додуше неке сасвим ретко и у помало неприродним примерима:

* * *

Штедећи је корисно.

Због је њредло.

Међушим је речца.

Али девојци срећу квари.

* * *

Типови субјекта према падежу у коме се налазе

Према облику, тј. падежу у којем се налази, **субјекат** у реченици може бити:

граматички и
логички.

Грамматички субјекат налази се у облику номинатива јединице или множине и добија се на питање „ко“ или „шта“. Скоро сви досад наведени примери за субјекат у уџбенику заправо су били примери за грамматички субјекат.

Међутим, постоји и ређи облик субјекта, такозвани **логички субјекат**. Овакав субјекат не може се добити на питање „ко“ или „шта“, већ се одређује по логици, односно по смислу. У питању је именичка реч или синтагма која се налази у једном од следећих облика:

- генитиву,
- дативу,
- акузативу.

Логичким субјектом у генитиву се означава постојање или непостојање неког појма, док се логичким субјектом у дативу или акузативу исказује особа која је носилац одређеног стања.

а) Логички субјекат у генитиву:

Дизела има довољно. (Глас јавности)

Нема зиме у Обреновцу. (Полиџика)

Нема нових њоскуљења у сџуденџским домовима. (Полиџика)

б) Логички субјекат у дативу:

Иде ми се најоље. (разговорно)

Ковачевићу је њозлило њосле уџакмице. (Полиџика)

в) Логички субјекат у акузативу:

Марију је сџрах. (разговорно)

Пеџра је заболело. (разговорно)

Положај субјекта у реченици

Положај субјекта у реченици није строго одређен: он се у српском језику обично налази на почетку реченице, али се може наћи и у њеној средини или на крају:

Чујемо **ми** у Бранковини **џај** несрећни **џас**. (Прота Матеја Ненадовић)

Иде **Миле** лајковачком **џрујом** (народна песма)

Затим је дошао **оџац**. (Зија Диздаревић)

Тада **лејоџу** језерску увећавају и **леје** језерске **џџице**. (Јован Цвијић)

Пробудила се **џриврега**. (Политика)

* * *

Ред речи у реченици делимично мења значење реченице. У нормалном реду речи (субјекат – предикат – објекат) значењски акценат није исти као при инверзији (нпр. објекат – предикат – субјекат). Тако је реченица *Илија је џрочиџао добру књију* практично

одговор на питање „Шта је прочитао Илија?“ (тј. значењски акценат је на објекту – доброј књици), док је реченица *Добру књију је џрочиџао Илија* одговор на питање „Ко је прочитао добру књију?“ (значањски акценат је на субјекту – Илији).

* * *

Изостављање субјекта

Субјекат у реченици може бити и изостављен, односно не мора бити изречен уколико се он подразумева на основу облика предиката. У реченици *Прочиџао је добру књију* предикат је у облику трећег лица јединине мушког рода, па се подразумева да је изостављени субјекат лице о коме се говори, тј. „он“. Сличних примера, којима се постиже уштеда енергије у говору, има много:

Нећу џи више џисаџи о лејоџи Неаџоља и џејовој залива. (Љубомир Ненадовић)

Узалуд си џробала да џа џроџуџаш, али ниси моџа. (Борисав Станковић)

Каг ходаш, не засџајкујеш. (Момчило Бајагић Бајага)

Такође, када је субјекат у сложеној реченици једанпут већ исказан, касније се у истој или наредној реченици он по правилу изоставља:

Тај ланац чува се као свеџиња и сџоји у ковчеју сваџа џод кључем. (Љубомир Ненадовић)

Каџеџан оџрча најред у механу да џробуди Блаџоја. (Лаза Лазаревић)

То важи и за просте реченице са истим субјектом када су у непосредном додиру:

Блаџоје се као муња брзо окреџе. *Сџаде џред сина*. (Лаза Лазаревић)

Неаџољ – Напуљ,
град у Италији

механа – кафана,
крчма, гостионица

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Због погрешног убеђења да реченица мора имати исказан субјекат, често се објекат „проглашава“ субјектом! То је нарочито често када је објекат у акузативу који је по облику једнак номинативу.

Захтев: Одреди функцију подвучених речи: *Тај занимљив роман је брзо џрочиџао*.

Нетачан одговор: субјекат.

Тачан одговор: прави објекат.

Погрешном одговору допринело је и место правог објекта у реченици, јер се нашао на њеном почетку, испред предиката.

Кључне речи:

радња, глагол,
лични глаголски
облик, предикат
– глаголски и
именски; именски
део предиката

ПРЕДИКАТ

Предикатом се именује радња, стање или особина који су приписани субјекту. У питању је централни реченични члан, и то из два разлога. Без њега практично нема реченице, и његово значење условљава појаву зависних реченичних чланова. Функцију предиката обавља глагол који мора бити у личном глаголском облику. Облик предиката зависи од облика субјекта.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

При одређивању предиката у реченици често се у њих „урачунају“ сви глаголи, па и они који нису у личном глаголском облику!

Питање: Колико предиката има у реченици из дела Симе Матавуља *Јела уђе у кућу, њреснувши врајима?*

Погрешан одговор: два („уђе“ и „треснувши“).

Тачан одговор: један („уђе“).

Објашњење: Глагол *њреснуџи* налази се у глаголском прилогу прошлом, дакле у неличном глаголском облику. Подсетите се, нелични глаголски облици су инфинитив, глаголски прилози (садашњи и прошли) и глаголски придеви (радни и трпни) и они не могу бити самостално у функцији предиката.

Типови предиката

Постоје два типа предиката. Предикат може бити:

- глаголски и
- именски.

И у глаголском и у именском предикату мора се појавити глагол у личном глаголском облику.

1.– Глаголски предикат може бити **прост** и **сложен**.

а) **Прост глаголски предикат** је глагол у личном глаголском облику, којим се субјекту приписује радња, стање или збивање. Глаголски предикат се увек слаже са субјектом у лицу и броју:

Војник се захваљиваше. (Лазар Лазаревић)

Ти ћеш ми одвезајџи конојаџ. (Данило Киш)

Уколико облик предиката разликује род (нпр. перфекат), слагање између субјекта и предиката врши се и у роду:

Сџараџ је сџуџао џоџнуџо. (Петар Кочић)

А мајка је имала широко разројачене очи. (Зија Диздаревић)

б) **Сложен глаголски предикат** се састоји од два глагола, од којих један има непотпуно значење. То су глаголи *моћи, морати, хћеи, смеи, иребаи, желеи, иочейи, завршии, сџаи, иресџаи, настџави* и сл. Пошто немају потпуно значење (нпр. у реченици *Ми желимо* недостаје информација „шта“), ови глаголи се у реченици допуњају другим глаголима. Глаголи који допуњавају значење предиката могу бити у два облика:

- инфинитиву и
- презенту испред којег је везник *да*.

У неким српским дијалектима, на југоистоку Србије, нема допуне у облику инфинитива. Ова два облика су, међутим, равноправна у српском књижевном језику.

Ти можеш да се обрачунаш бар са два. (Данило Киш)

Почињем њисаји њисмо друјарици. (разговорно)

Нису својим рукама ни хлеба до усџа донейи моји. (Прота Матеја Ненадовић)

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Када се други део сложеног предиката састоји од глагола у презенту са везником *да*, често се место једног „преброје“ два предиката!

Захтев: Колико предиката има у реченици *Он мора да иде?*

Погрешан одговор: два („мора“ и „иде“).

Тачан одговор: један („мора да иде“).

* * *

Делови сложеног предиката могу бити одвојени неким реченичним чланом:

Он је хџео скуџљеном народу џово-рији. (Прота Матеја Ненадовић)

Већ се џоче и смрџиваји, а они не моџаше краве џродаји. (Петар Кочић)

Сунце је већ џочело за брџа да заџаџа. (Свеји Сава и два суџарника, народна приповетка)

* * *

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

„Захваљујући“ знању о потреби да се предикат налази у личном глаголском облику, често се заборавља глагол у инфинитиву у склопу сложеног предиката! Ово посебно важи за ситуацију када је други део предиката одвојен неким реченичним чланом од првог.

Захтев: Подвучи предикат у реченици: *Почели су гласно њеваји.*

Погрешан одговор: *Почели су гласно певати.*

Тачан одговор: *Почели су гласно певати.*

2.– **Именски предикат** има два нераздвојна дела, јер сâм глагол није довољан да се нека особина припише субјекту:

Песме су биле леје. (Радоје Домановић)

Месеџ је млад а ноћ је врела. (Момчило Бајагић Бајага)

Звезда је животи, остало су ситнице. (навијачки слоган)

Први део назива се **глаголски део предиката** и чине га помоћни глаголи *би* или *јесам* у личном глаголском облику. Он се слаже са субјектом у лицу и броју, понекад и у роду:

Ноћ је тиха. (Драгојло Дудић)

Били смо комшије. (Борисав Станковић)

Помоћни глаголи не могу сами обављати функцију предиката јер не преносе пуну информацију, немају потпуно значење. На пример, у исказима *Ја сам...* или *Они су били...* недостаје информација о томе „ко“ или „шта“ у предикату.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Понекад се у брзини меша именски предикат са глаголским предикатом у којем је сложени глаголски облик!

Захтев: Подвучи глаголске делове именског предиката у реченицама:
Бошко Стојковић је био професор. Он је предавао у гимназији. Био је строј, али правичан.

Нетачан одговор: Бошко Стојковић је био професор. Он је предавао у гимназији. Био је строј, али правичан.

Тачан одговор: Бошко Стојковић је био професор. Он је предавао у гимназији. Био је строј, али правичан.

Други, главни део именског предиката је **именски део предиката**. Њега може чинити било која именска реч – именица, заменица, придев и број, односно именска синтагма. Реч у функцији именског дела предиката, као и синтагма у истој функцији, имају облик номинатива. Именским делом предиката означава се садржај предиката. То значи да се субјекту приписује нека особина или се он идентификује:

Животи је леј (рекламни слоган)

Ми нисмо анђели (наслов филма)

Партизан је шампион. (навијачки слоган)

Именски делови предиката могу стајати у напоредном односу:

Они су били *йойови, бележници, чиновници*. (Борислав Михајловић Михиз)

Словени су били *райшари и сјочари*. (Душан Батаковић)

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

„Захваљујући“ знању о глаголском предикату, и код именског се често предикатом сматра само његов глаголски део!

Захтев: Подвуци предикат у примеру: *Били смо поносни райшари*.

Погрешан одговор: Били смо поносни ратници.

Тачан одговор: Били смо поносни ратници.

ЗАВИСНИ РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАНОВИ

Зависни чланови реченице су:

- допуне и
- одредбе.

Кључне речи:
објекат – прави и
неправи

ДОПУНЕ

Допуне као зависни реченични чланови допуњавају значење главних речи – глагола. Дакле, своје пуно значење поједини глаголи добијају тек са својим допунама. Постоје два типа допуна глагола: **прави објекат** и **неправи објекат**.

Кључне речи:
допуна, прелазни
глагол, акузатив
без предлога, деони
(партитивни)
генитив

ПРАВИ ОБЈЕКАТ

Прави објекат је допуна прелазних глагола. У реченицама где је у предикату прелазни глагол, субјекат је вршилац радње, док прави објекат „трпи“ радњу означену предикатом. Правим објектом назива се именица, именичка заменица или именичка синтагма у акузативу без предлога или у деоном генитиву:

а) акузатив без предлога:

Онда јој чобан њружи свој шћай њреко ваџре. (народна бајка)

Маратјонци њрче њочасни круџ. (наслов филма)

б) деони генитив:

Пио сам хладне воде њосле фудбала. (разговорно)

Купио сам воћа. (разговорно)

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

У прави објекат се често „смешта“ и генитив који није деони!

Захтев: Подвуци праве објекте у реченицама: *Купио сам воћа. Јешћу њрожђе, али се у њему њлашим њаука.*

Погрешан одговор: Купио сам **воћа**. Јешћу **њрожђе**, али се у њему плашим **паука**.

Тачан одговор: Купио сам **воћа**. Јешћу **њрожђе**, али се у њему плашим паука.

Објашњење.– Прави објекат у облику деоног генитива може се заменити обликом акузатива (нпр. *Купио сам воћа* и *Купио сам воће*). Ако се то не може учинити (нпр. *Плашим се њаука* и **Плашим се њауке*), реч или синтагма у генитиву нису прави објекат.

Позиција правог објекта у реченици

У уобичајеном реду речи прави објекат се налази иза предиката. Међутим, пошто је у српском језику ред речи у реченици готово слободан, и прави објекат се може наћи у било ком положају у реченици. Као пример могу нам послужити новински наслови:

* * *

Инспекција њрасе њече. (Вечерње новости)

Мајстори кожу деру. (Полиџика)

Мирис баруџа Ибар носи. (Полиџика)

У текстовима из Читанке пронађи примере за различите позиције правог објекта у језику књижевних дела.

* * *

НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ

Неправи објекат је допуна непрелазних глагола. Неправи објекти нису у облику акузатива без предлога, већ у другим падежним облицима – са предлозима или без њих, на пример:

- генитив: *Чувај се **дубоких вирова**.* (разговорно)
- од + генитив: *Посланици су одустиали **од џласања**.* (телевизијски дневник)
- датив: *Деца су се обрадовала **џоклону**.* (разговорно)
- у + локатив: *Учестџујџе у **наџрадној џџри**!* (реклама)
- на + локатив: *У Паризу инсџџирају **на џреџоворима**.* (телевизијски дневник)

Кључне речи:

допуна, непрелазни глагол, генитив с предлозима, датив, локатив

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Неправи објекат се лако меша с прилошким одредбама!

Захтев: Одреди функцију подвучених речи: *Учестџвовао сам **на џџакмичењу**.*

Погрешан одговор: прилошка одредба за место.

Тачан одговор: неправи објекат.

Објашњење.– Подвучене речи допуњавају значење глагола, без њих не би било потпуне информације у реченици (упореди са реченицом *Учестџвовао сам* – недостаје информација „на чему“).

Кључне речи:
одредба – именичка
и прилошка

ОДРЕДБЕ

Одредбе у реченици ближе одређују реч уз коју стоје. Самим тим што је само прецизније описују, одредбе нису обавезне у реченици. Према врсти главне речи у синтагми коју са њом чине, одредбе се деле на **именичке** и **прилошке**. Именичке одредбе ближе одређују именице, а прилошке одредбе – глаголе.

Кључне речи:
именичка одредба,
атрибут – придевски
и падежни, апози-
ција, апозитив

ИМЕНИЧКЕ ОДРЕДБЕ

Именичке одредбе су:

- **атрибут,**
- **апозиција и**
- **апозитив.**

Оне могу ближе одређивати именицу која је у функцији субјекта, али и правог или неправог објекта.

Атрибут

Атрибут је именичка одредба којом је означена нека особина појма означеног именицом коју ближе одређује. Постоје два типа атрибута: придевски и падежни. Ни придевски, ни падежни атрибут се од именице коју одређују никад не одвајају запетом.

Придевски атрибут се са именицом уз коју стоји слаже у роду, броју и падежу. У функцији придевског атрибута могу се наћи придеви, придевске заменице, редни бројеви и придевске синтагме:

Твоја мајка иђаше једнако у сељачком оделу. (Борисав Станковић)

Моји омиљени филмови су „Пејши елементи“ и „Трећи човек“. (разговорно)

До новој усйава йреко конценйрационе владе („Глас јавности“)

Падежни атрибут је именица или именичка синтагма у одређеном зависном падежу, без предлога или са њим:

Ти си луйка са насловне сйране. (Бора Ђорђевић Чорба)

Сок од шљива (наслов филма)

Примећен је младић дује косе. (Вечерње новости)

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Падежни атрибути се приликом анализирања функција речи у реченици често мешају са прилошким одредбама!

Захтев: Одреди функцију подвучених речи у реченици: *Боравак њоред реке њрија и сѝарима и младима.*

Погрешан одговор: прилошка одредба за место.

Тачан одговор: падежни атрибут.

Објашњење.– Главна реч за подвучени зависни члан није глагол „прија“ (*њоред реке* – тада би она била прилошка одредба!), већ именица „боравак“ (*боравак њоред реке*).

* * *

Уз именицу може стајати и више атрибута, придевских или падежних:

Човек има њраво на здраву живоѝну средину. (Устав)

Зайѝлено смреково коријење давало је више дима неѝо ѝламена. (Симо Матавуљ)

Млад један човек изда на јавностѝ збирку својих ѝесамa. (Радоје Домановић)

Гвоздено лице резача изѝледа надмоћно и вјечно. (Радослав Братић)

Са друѝе сѝране јасѝука. (Момчило Бајагић Бајага)

Ово је ѝоследња ѝесма о ѝеби. (Бора Ђорђевић Чорба)

У уобичајеном реду речи придевски атрибути се налазе испред именица, док

се падежни атрибути јављају иза именица. Придевски атрибути се, међутим, могу наћи и иза именице:

Фијакер сѝари улицама луѝа. (староградска песма)

Поѝледај дом свој, анђеле. (Бора Ђорђевић Чорба)

Падежни атрибути се ретко налазе испред именице, углавном у песничком језику:

У сну свом нисам знао за буђења моћ. (Владислав Петковић Дис)

Та ѝрекрасна у филиѝрану ѝуска. (Милан Ракић)

То су земне среће ломљиви остѝаци. (Сима Пандуровић)

* * *

Апозиција

Апозиција је именичка одредба којом се додатно одређује већ именован појам. Значење апозиције је већ изречено у реченици другим речима, па би се могло рећи да је то „други назив“ означеног појма, или пак да је то исти појам сагледан „из другог угла“. Због накнадног додавања, апозиција је у говору од остатка реченице издвојена паузама, док је у исписаној реченици издвојена запетама. У функцији апозиције обавезно се налази именица или именичка синтагма која се са главном речју слаже у падежу:

Ја сам ѝвоје сунце, а ѝи мој Икарус, мој славни ѝакмац. (Борислав Пекић)

Москва, ѝлавни ѝрад Русије, један је од најлејших и највећих ѝрадова у светѝу. (туристичка реклама)

смрека – врста дрвета
фијакер – кочија
филиѝран – фини мрежаста рад од сребрне или златне жице

ѝакмац – супарник, ривал, конкурент

Нико лејши неіо тїи, леја Јања, рибарева кћи. (Момчило Бајагић Бајага)

У функцији апозиције често се наводе титуле, звања, занимања и слично, али се тада она обавезно морају наћи иза имена (и презимена), и морају се одвојити запетама:

Дејан Бодироја, наш кошаркашки репрезентативац, проглашен је за најбољеј играча турнира. (телевизијски дневник)

Жири је напругу годелио Дејану Алексићу, ђеснику из Краљева. (радио)

Максимовић, Десанка, велика српска ђесникиња, рано је освојила четири олимпијских медаља. (Читанка за 8. разред)

Из наведених примера се види да је апозиција увек иза главне речи, тј. именице. Такође, види се да је апозиција у истом падежу као и именичка реч коју накнадно одређује.

АПОЗИТИВ

Апозитив је именичка одредба коју чини један или више придева или придевских синтагми и која накнадно одређује већ одређену реч. Пошто се накнадно додаје, као и апозиција, апозитив је запетама одвојен од главне речи:

При пролазу преко моста налазиле су јужве и јунуле, ојорчене и бесмислене. (Милош Црњански)

Јавио сам се Тадији, срећном и узбуђеном. (разговорно)

Давил је, хладан од узбуђења, слушао Давнино мирно излагање. (Иво Андрић)

Мара, сјакојна, одлази на спавање. (разговорно)

У првом и другом примеру апозитив чине два придева у напоредном саставном односу, у трећем је у истој функцији придевска синтагма (са главном речју *хладан*), док је у четвртој то једна реч, придев *сјакојна*.

Из наведених примера види се да је и апозитив, попут апозиције, у истом падежу као и именичка реч коју накнадно одређује.

ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ

Осим именичких одредби (атрибута и апозиције), које ближе одређују именице, постоје и прилошке одредбе. **Прилошке одредбе**, баш као врста речи коју називамо прилозима, ближе одређују глаголе, њихово време, место, начин, количину, меру, средство или узрок. Отуда се деле на **прилошке одредбе за време, место, начин, меру и количину, средство и узрок**. Попут атрибута и апозиције, прилошке одредбе су необавезни чланови реченице. То значи да реченица има потпун смисао и без њих. Функцију прилошких одредби врше прилози, именице и именичке синтагме у одговарајућем падежу, без предлога или са предлозима.

Кључне речи:
прилошка одредба
– за време, за
место, за начин, за
меру и количину, за
средство, за узрок

Прилошка одредба за време

Прилошке одредбе за време дају додатну информацију о томе када се врши радња означена глаголом. У тој функцији јављају се прилози за време (*данас, јуче, сујтра, ујутру, увече, сада, никада, некада* и др.), али и именице и именичке синтагме са временским значењем у одређеном падежу или предлошко-падежној конструкцији (нпр. *зором, њед зору, у рану зору, њосле сваке нове зоре*):

Онда чобан њође са змијом кроз шуму. (Немушћи језик)

Очекује се слаба киша увече. (телевизијски дневник)

Покајќад и он њојледа на нас кроз сћаклена вратиа. (Љубомир Ненадовић)

Ноћу низ улице градске на њрсћима носим месец. (Раде Драинац)

У цик зоре звижди воз. (Момчило Бајагић Бајага)

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

У поглављу *Нејроменљиве речи* већ смо упозорили: често се мешају прилози и прилошке одредбе! Погледајмо то још једном из другог угла.

Захтев: Одреди синтаксичку функцију подвучене речи: *Данас сам учио.*

Погрешан одговор: прилог (временски).

Тачан одговор: прилошка одредба за време.

Објашњење.– Прилози су врста речи, а прилошке одредбе синтаксичка функција прилога, и не само прилога. У питању је исти однос као, на пример, и између именице и субјекта или глагола и предиката.

Прилошка одредба за место

Функцију **прилошких одредби за место**, којима се одређује где се врши глаголска радња, обављају прилози за место (*овамо, онамо, овде, онде, десно, лево, близу, далеко, доле, горе* и др.) и именице и именичке синтагме са прилошким месним значењем:

На семафору скрениће десно! (разговорно)

Међу зубима су шкрјушали њесак. (Милош Црњански)

На све сћране се орило њршћање сћакла. (Борислав Пекић)

Прилошка одредба за начин

Прилошке одредбе за начин могу бити прилози за начин (*брзо, сћоро, овако, онако, њако, елејанћно, сћорћски*) и именице или именичке синтагме са прилошким начинским значењем:

Брзо дођи кући! (разговорно)

Зайим се насмешио лајано. (Растко Петровић)
Мајсјор им йрилази йажљиво. (Радослав Братић)
Године йролазе нервозним кораком. (Момчило Бајагић Бајага)

Прилошка одредба за средство

Средство којим се обавља одређена радња именује се **прилошком одредбом за средство**, и ту функцију не могу вршити прилози, већ само именице и именичке синтагме:

Већ дуго више не йишем хемијском оловком, већ само йанким флома-сјерима. (разговорно)

Провалника је йродавац савладао йолим рукама. (телевизијски днев-ник)

Пољуби ме уснама ко зјаженим йрешњама. (Момчило Бајагић Бајага)

Прилошка одредба за меру и количину

Прилошке одредбе за меру и количину чине прилози за количину (*мало, много, досја, неколико, још* и др.), синтагме у чијем саставу су ти прилози или бројеви, као и именице и именичке синтагме са прилошким значењем:

Пијао ме зайим много о Србији. (Љубомир Ненадовић)

Још ми йричај о йоме! (разговорно)

Прейрчао је йей киломејара. (Полијика)

Киша није йала месецима. (разговорно)

Негељу дана сам учио мајемајику. (разговорно)

Прилошка одредба за узрок

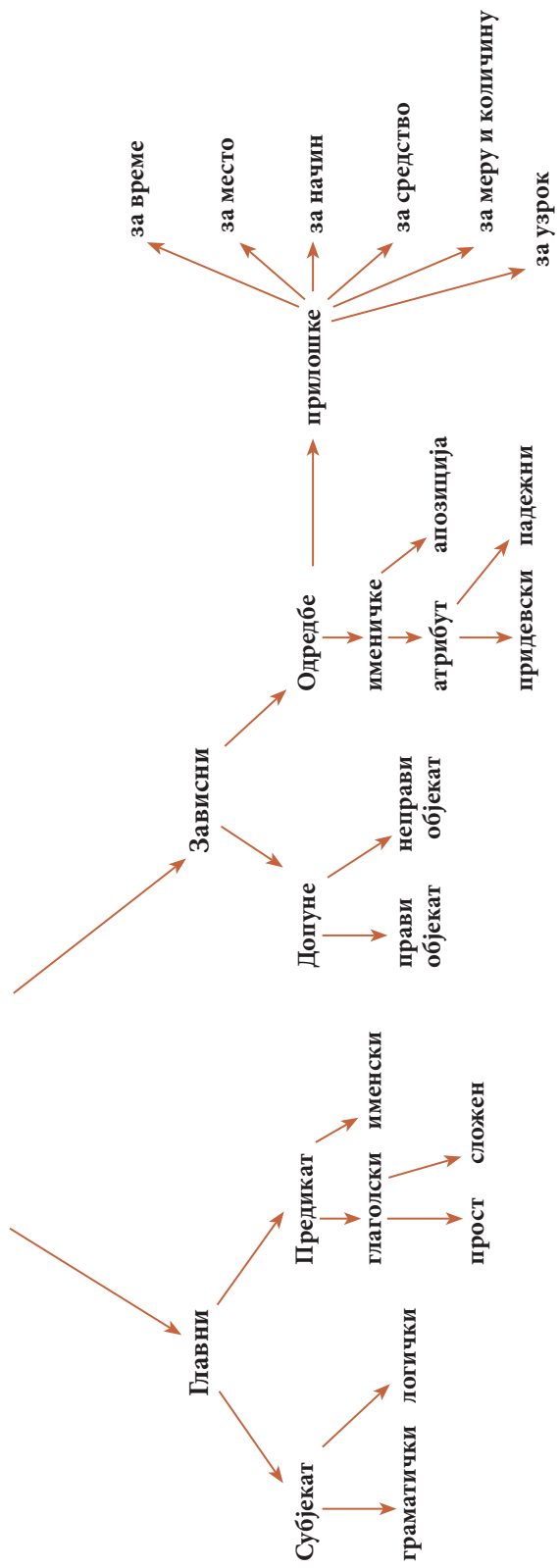
У функцији **прилошких одредби за узрок** могу се наћи прилози за узрок (*сјоја, зайо*) и именице и именичке синтагме са прилошким узроч-ним значењем:

Учинио сам йо из љубави. (разговорно)

Збој шебе сам био сјреман на велика дела. (Здравко Чолић)

Тресла су ми се колена од сјраха! (разговорно)

Реченични чланови

Кључне речи: проста реченица, сложена реченица

јавно мњење – мишљење, став друштвене заједнице тј. јавности

РЕЧЕНИЦА

Прочитај одломак *То код нас не може да буде!* из дела *Мртво море* Радоја Домановића:

„После неког времена појави се неки млад сликар. Изложи слике и очекиваше суд јавног мњења. Сlike нису биле рђаве. Ја сам их као странац једини и гледао, а од домаћих не хте нико отићи. Поновило се исто оно што је било с песником и научником, и опет се, иако нико слике није ни видео, упорно тврдило...“

У одломку се смењују просте и сложене реченице. Прва је проста – у њој имамо само један предикат (*појави се*). Друга је сложена јер се састоји од две просте реченице, тј. постоје два предиката (*изложи* и *очекиваше*). Трећа реченица поново је проста – са једним предикатом (*нису биле рђаве*), а четврта сложена – са два предиката (*сам гледао* и *не хте отићи*). На крају опет долази сложена реченица – са четири просте реченице, тј. четири предиката (*поновило се, је било с песником и научником, није видео, се тврдило*).

Прочитај сада почетак састава *Људи одлазе – дела остају*, који је написала Бојана Пискулић, ученица 7. разреда ОШ „Десанка Максимовић“ из Горњег Милановца:

„Иду дани, лети јато година. Свака птица тога јата броји безброј посејаних бора и безброј црних марама. Долазе нове приче и нове епизоде живота. Долазе и пролазе. Пролазе и односе драга бића. Одлазе људи, али сваки оставља нешто за собом. Она је оставила златну нит у нама.

Прича ми – слушам је. Песмама својим шаље ми поруке. Идем стазом пуном љубави и топлине, прекора и љутње, слутње и чежње. Крећем се њеном стазом и схватам: била је срећна.“

У овом одломку има једанаест реченица које почињу великим словом и завршавају се тачком, односно 12 ако се рачуна и наслов (који је без тачке). Одреди редом каква је свака од тих реченица – проста или сложена. На основу чега ћеш то одредити?

Кључне речи: предикат, комуникативна реченица, предикатска реченица, проста реченица, сложена реченица

РЕЧЕНИЦА КАО КОМУНИКАТИВНА И ГРАМАТИЧКА ЈЕДИНИЦА

Из претходног одељка, на примеру из приповетке Радоја Домановића, видели сте да се број реченица може утврдити на два начина. Замислите ситуацију у којој наставник тражи од својих ђака да утврде број реченица у том одломку. Јавља се први ученик и каже: „Пет реченица!“ Затим се јавља ученица и каже: „Десет реченица!“ Наставник коментарише: „Оба одговора су тачна!“ Како је то могуће?

Можемо пребројати пет реченица које почињу великим словом и завршавају се тачком. Онда кажемо да постоји пет реченица – и тај одговор је тачан. Али, такође можемо рећи да је у њој десет реченица, уколико сложене реченице раставимо на просте. И тај одговор је тачан!

У питању су два различита схватања о реченици. По првом гледишту **реченица** је самостална изговорна целина којом се износи потпуно, заокружено обавештење у комуникацији. У говору су овакве реченице издвојене малим паузама, а глас се при њиховом крају најчешће спушта. Таква заокружена целина у писању се означава великим словом, а завршава најчешће тачком, али и упитником или узвичником. Таква реченица назива се **комуникативна реченица**.

По другом схватању, реченица је целина у којој је средиште предикат (лични глаголски облик). Таква реченица назива се **предикатска реченица**. То није комуникативно, већ граматичко схватање реченице, према коме у једном тексту има онолико реченица колико има глагола у личном глаголском облику.

Јасно је да комуникативна реченица, према броју предикатских реченица у своме саставу, може бити:

- проста – која се састоји од једне предикатске реченице и
- сложена – која се састоји од две или више предикатских реченица.

Прочитај реченицу Боре Станковића (*Увела ружа*): *Ви бесџе са села*. То је проста комуникативна реченица. Она је независна од других реченица. Дакле, за њу се истовремено може рећи и да је комуникативна и да је предикатска. Наредна реченица у истом тексту гласи: *Продали сџе у селу ваи њосед и доиши у варош*. Она је сложена комуникативна реченица. Састоји се од две предикатске реченице (*џродали сџе у селу ваи њосед* и *доиши сџе у варош*). Помоћни глагол у другој предикатској реченици изостављен је зато што је исти као у првој.

* * *

Синтаксичка анализа иста је и када имамо сложену комуникативну реченицу у којој предикатске нису у напоредном односу. У Станковићевом примеру *Док сам жив, џај узвик слушаћу* имамо сложену комуникативну реченицу коју чине две предикатске реченице (*док сам жив* и *џај узвик слушаћу*).

* * *

Просте реченице у саставу комуникативне реченице, без обзира на то да ли су у независном или зависном односу, не могу бити комуникативне реченице. Дакле, сложена реченица је комуникативна реченица само када је дата у целини.

УРАДИ САМОСТАЛНО

- ❖ 1. „Нећу ти више писати о лепоти Неапоља и његовог залива. Нећу ти досађивати с описивањем икона, кипова и других знаменитости. Ма колико да су оне лепе и важне, све је то од мермера, бронзе и боје. Ма колико да су лепо и живо изведене, све је то мртво, све је то хладно. Оно што у самом себи нема осећања, побуђује у гледаоцима само варљива осећања.“ (Љубомир Ненадовић)

У наведеном тексту одреди:

- а) број комуникативних реченица – _____
б) број предикатских реченица – _____
в) број простих комуникативних реченица – _____
г) број сложених комуникативних реченица – _____
2. Наведи све интерпункцијске знаке којима се може завршити комуникативна реченица. _____

Кључне речи:
предикатска
реченица,
комуникативна
реченица,
напоредни однос,
зависни однос,
независнослужена
реченица,
зависнослужена
реченица

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПРЕДИКАТСКИХ РЕЧЕНИЦА – НАПОРЕДНИ И ЗАВИСНИ

Већ смо видели да предикатске реченице у склопу комуникативне реченице ступају у два типа односа:

- напоредан (независан) однос и
- зависан однос.

Напоредни (независни) однос

Напоредни (независни) однос постоји међу реченицама које имају потпуно значење и у сложеној реченици и ван ње. Две независне реченице у оквиру сложене комуникативне реченице су равноправне. Таква сложена комуникативна реченица назива се **независнослужена реченица**. У њој су предикатске реченице паралелне:

Твоја мајка иђаше једнако у сељачком оделу, али тибе киђаше и издаше као најбоиђију. (Борисав Станковић)

Да је хтео, Станковић је могао од сваке независне реченице да створи самосталну комуникативну реченицу (*Твоја мајка иђаше једнако у сељачком оделу*).

Тебе киђаше. Тебе издаше као најбоиђију).

Однос независности, напоредности, исти је између речи, синтагми и реченица:

Ширио је руке и ирсџе на рукама, надимао ируди, задржавајући у себи сладак ваздух и издишући ја иласно и иолајано кроз сџејнуће зубе. (Иво Андрић)

У једној комуникативној реченици имамо пример за све синтаксичке јединице у напоредном односу:

- а) речи у напоредном саставном односу – *руке и ѿрсиѣ, ѿласно и ѿола-ѿано*;
- б) синтагме у напоредном саставном односу – *задржавајући у себи сла-дак ваздух и издишући ѿа*;
- в) предикатске реченице у напоредном саставном односу – *Ширио је руке и ѿрсиѣ на рукама, надимао ѿруди*.

Као што видите, независни односи међу предикатским реченицама могу бити означени само запетом, тј. необележени везником. То се дешава често када је број независних реченица већи, па везник долази само између две последње:

Дође ѿом Чимбуру ѿред кућу, зовне ѿа мало друѿачијим ѿласом, овај изађе на врайѿа, Сѿѣвчина ѿа уѿледа ѿрема вайѿри са оѿњишиѿа, нанишани, одаѿне и убије ѿа. (Јован Радуловић)

Када се, између независних реченица налази везник, то је неки од напоредних (независних) везника. Подсети се који су то везници у поглављу *Везници*. Исти везници јављају се у свим напоредним односима: између речи, синтагми и реченица. Провери и све речено у овом пасусу на одломку из Станковићеве *Увеле руже*:

Твоја мала кућица, скоро зидана, ѿриземна и месѿимице окречена скриваше

* * *

се у дну башиѿе и од ње се виђаше само кров с новим црејовима. Наша кућа беше сѿѿара, широка, сува, ѿломазна и заудараше на чађ. С улице била је оѿрађена високим зидом. Кайѿија беше велика, сѿѿара, с ѿорђалим алкама.

Обрати пажњу на однос запета и везника *и* у примеру: *скоро зидана, ѿриземна и месѿимице окречена*. Зашто писац није исто поступио између претпоследњег и последњег члана напоредног низа у примеру *Наша кућа беше сѿѿара, широка, сува, ѿломазна и заудараше на чађ*? Које синтаксичке јединице повезује напоредни везник *и* у првом примеру, а које у другом?

Одреди синтаксичке функције двеју напоредних синтагми:

а) *сѿѿара, широка, сува, ѿломазна*;

б) *велика, сѿѿара, с ѿорђалим алкама*.

* * *

Зависни однос

Зависни однос показује неравноправност између предикатских реченица. Погледајмо следећи одломак из *Поѿере за ѿејзажима* Пеђе Милосављевића:

„Кажу нам да ћемо доле стићи тек кроз један сат. Једна бачена јабука нестаје у зеленој провалији да објави наш долазак. Пошли смо за њом. Падамо као у сну, лако, у великим кружним виражима, пролазећи час кроз тунеле, час кроз траву и густо лишће. Бистри потоци маме нас да се зауставимо. Газили бисмо по плиткој води, пили са камена и лежали у трави гледајући у воз како одлази. Са овим неоствареним жељама стижемо у зачарану долину. Замишљам цвркут птица и све дражи непознатог раја.“

ѿорђао – зарђао, нагризен рђом

ѿровалија – дубоко удубљење са стрмим странама, понор
вираж – нагао заокрет

1. У наведеном цитату одреди:

- а) број комуникативних реченица – _____
- б) број простих комуникативних реченица – _____
- в) број сложених комуникативних реченица – _____
- г) број сложених комуникативних реченица са напоредним односом између предикатских реченица – _____
- д) број сложених комуникативних реченица са зависним односом између предикатских реченица – _____

2. Колико је у одломку зависних реченица са везником *да*? Будући да имају исти везник, да ли им је значење исто?

Узмимо неке од одговора на постављена питања. У Милосављевићевом одломку имамо четири **зависносложене реченице**. То су сложене комуникативне реченице које се састоје од најмање две неравноправне предикатске реченице:

Кажу нам да ћемо доле сћићи тек кроз један сај.

Једна бачена јабука несћаје у зеленој њровалији да објави наш долазак.

Бисћри њоћоци маме нас да се заусћавимо.

Лежали (бисмо) у њрави њледајући у воз како одлази.

У све четири сложене комуникативне реченице прва предикатска реченица је **независна**: *Кажу нам...; Једна бачена јабука несћаје у зеленој њровалији...; Бисћри њоћоци маме нас...; Лежали (бисмо) у њрави њледајући у воз...*

На другом месту у овим сложеним реченицама је **зависна реченица**: *...да ћемо доле сћићи тек кроз један сај; ...да објави наш долазак; ...да се заусћавимо; ...како одлази.*

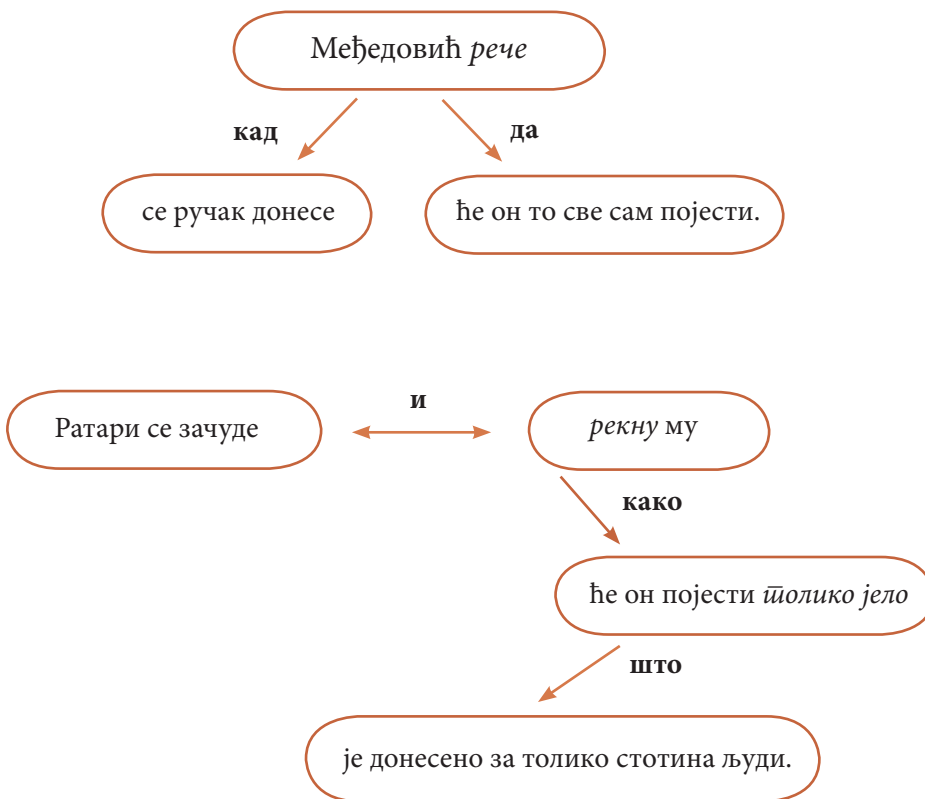
Зависна реченица је подређена независној и функционише као реченични члан независне реченице. Тако, на пример, у првом примеру зависна реченица *да ћемо доле сћићи тек кроз један сај* врши синтаксичку функцију допуне (правог објекта) предикату независне реченице, глаголу *кажу* (шта?). Пробај да одредиш синтаксичке функције осталих зависних реченица.

Независна реченица у саставу зависносложене реченице назива се **главна реченица**. Главна је јер је надређена зависној реченици. Потпуно исти однос је и код синтагми: главни члан синтагме надређен је зависном.

Ево и илустрација датих на основу одломка из народне приповетке *Међедовић*:

Кад се ручак донесе, Међедовић рече да ће он њо све сам њојесћи. Раћари се зачуде и рекну му како ће он њојесћи њолико јело шћо је донесено за њолико сћоћина људи!

раћар – орач, земљорадник

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. На начин који је дат у лекцији представи следеће комуникативне реченице:

- Диге се без њоздрава и ойрошћјаја и зайући се своме човеку који је сћајао њодаље, уз коње, и они кренуше одакле су и дошли. (Иво Андрић)
- Нејојода је била толика да је излело да ће зачас њрохујаћи, да ња њена силина долази баш од њене изненадносћи. (Растко Петровић)
- Кад се зимски сућон зјусну и лица њочеше брисаћи, разјовор њресћаде. (Бошко Петровић)

2. Подвучи главну реченицу у следећем примеру: *Када дођем кући, њрво ћу се јавићи њријашељима из разреда.*

3. Подвучи зависне реченице у следећем примеру: *Пошћо сам дујо учио, верујем да ћу добро урадићи њисмени задаћак.*

Кључне речи:
реченица –
обавештајна,
узвична, упитна,
заповедна, жељна;
интонација

ноблес – племство; ви-
ши, отмени свет

усмрадиши – усмрдети
шаки – одмах

џандур – полицајац
чест – част

џаорски – сељачки
џаоренџина – сељачина
нобл – отмено васпитан,
отмен, који је вишег
друштвеног положаја

КОМУНИКАТИВНЕ ВРСТЕ РЕЧЕНИЦА ПРЕМА ГОВОРНОЈ УЛОЗИ

Комуникативна реченица, као што знате, завршава се неким од интерпункцијских знакова: тачком, упитником или узвичником. Као пример за то послужиће вам књижевни дијалог из *Покондирене џиикве* Јована Стерије Поповића:

ФЕМА (*ухваџи џа за руку*): Марш из моје куће, тражи мајсторице код твог оца, а не код ноблеса. Ух! (Наједанпут га пусти). Ух! Усмрадила сам руку! (Дува у руку, па је после брише марамом). Сад је морам три дана прати, док је опет у ноблес доведем.

ВАСИЛИЈЕ: Мајсторице, то није лепо од вас.

ФЕМА (*џолеџи на њеџа, џа се оџеџи џирџе*): Вуци се, кад ти кажем, из моје куће, или ћу таки пандуре дозвати.

ВАСИЛИЈЕ: Нисам се надао да ћете ме с пандури терати.

ФЕМА: С пандури, дакако, с пандури се терају они који чест ноблеса дирају. (*Евици*) Шта си стала, те га не гураш из собе.

ЕВИЦА: Али, слатка мајко, ово је наш Васа.

ФЕМА: Наш Васа, паорска траго! Хоћеш да се љубиш с њиме? (*Василију*) Напоље се вуци!

ВАСИЛИЈЕ: Забога, мајсторице, имате ли душе?

ФЕМА (*џође, џа се џирџе*): Ух, што не смем да му се приближим, да га сама истерам. Али чекај, безобразник! (*Узме лепезу, џа џа џочне с њом џераџи.*) Напоље из моје куће!

ВАСИЛИЈЕ: Слатка мајсторице, само још једну реч.

ФЕМА: Кест машир, марш! (*Изџура џа.*) Безобразник један, опоганио ми лепезу. Сад је морам поклонити Анчици.

ЕВИЦА: Ах!

ФЕМА: А шта ти ту уздишеш? Паорентино, повела си се за којеким, па и не гледаш шта је нобл. На мене гледај, ако мислиш да штогод буде од тебе, а не којекакво ђубре.

Раздвој комуникативне реченице које се завршавају тачком, упитником и узвичником. Упореди реченице: *Усмрадила сам руку!* и *Напоље из моје куће!* Да ли оне имају исту улогу у дијалогу?

У наведеном дијалогу интерпункцијски знакови показују каква је реченична мелодија реченица у говору. Реченице са различитим интерпункцијским знаковима имају различиту улогу у споразумевању људи.

Већ сте научили да је комуникативна реченица најмања језичка јединица којом се може пренети целовито обавештење. При међусобном

споразумевању људи изговарају реченице са различитим намерама: да обавесте, да изразе осећања, да упитају, да наредe, да нешто пожелe... Постоје многи циљеви које говорник жели да постигне код саговорника.

У разговору се комуникативним реченицама, дакле, обично изражавају *обавештења* или *осећања*, постављају *питања*, износе *зјављенија* и *жеље*. Говорник свакој реченици намењује различиту *улогу*. Према тим улогама постоје следеће комуникативне реченице:

- обавештајне,
- узвичне,
- упитне,
- заповедне и
- жељне.

Свака од тих реченица има посебан **облик** и посебну реченичну мелодију при изговарању, која се назива **интонација**.

Обавештајне реченице

Обавештајним реченицама преносимо различите информације о појавама којима смо окружени:

Сува зима сћеїла. (Петар Кочић)

Чује се їрцаво дисање. (Добрица Ћосић)

Интонација обавештајних реченица је *мирна*. Тон на почетку реченице полако расте, а затим се равномерно спушта до њеног самог краја. У писању на крају обавештајних реченица пише се **тачка**.

їрцав – с грцањем,
у грцању

Узвичне реченице

Узвичним реченицама говорник исказује јака осећања према изреченом. То могу бити пријатна и непријатна осећања: велика радост, усхићење, задивљеност, неверица, чуђење, згранутост, страх, огорчење, очај... У узвичним реченицама се, по правилу, јављају упитне заменице и прилози или речце *ли* и *ала*: *Како је шуїїнуо лойїїу! Шїїо је дао їолчину! Ала је дао їол!* *Милан ли је сїрелац!*

На крају узвичних реченица пишемо **узвичник**.

* * *

Јачина гласа при изговору узвичних реченица може бити различита, али је обично повишена. Неке узвичне реченице заиста се узвикују, што зависи од емоција и ситуације у којој се говорник налази.

Интонација узвичних реченица је другачија у односу на обавештајне. Тон на њиховом почетку нагло расте и иде високо. Потом се полако спушта, и на крају реченице нагло пада.

* * *

Упитне реченице

Упитне реченице изговарамо са циљем да добијемо обавештење у виду одговора од саговорника. То су, дакле, написана или изговорена питања. Почињу упитним речима – упитним заменицама, упитним прилозима и упитним речцама:

А шћо ће ми све ово? (Лаза Лазаревић)

Шћо ме їледаш шћако? (Борисав Станковић)

А како је Анїа Боїћевић їлакао? (Слободан Селенић)

А хоћеш ли да се уїишемо у шћу... шћу... вјеру? (Симо Матавуљ)

* * *

Упитне реченице имају *уїишћну ин-їтонацију*. Тон на почетку нагло расте, па се полако спушта – као и код узвичних реченица. Код упитних реченица потврдног облика (*Марко је дошао?*) интонацијска разлика у односу на обавештајне и узвичне реченице је у томе што се сада тон на крају опет мало подиже.

* * *

Подизање тона на крају реченице је сигнал саговорнику да разговор није завршен. Њиме се даје знак да говорник од саговорника жели одговор. Исти тај знак у писању представља **упитник**.

Заповедне реченице

Заповедне реченице треба да подстакну саговорника на неку радњу. Тај подстицај не мора бити само *зайовестї* (*наредба*), већ и *молба*, *савейї*, *захїев*, *укор*, *їрекор*, *команда*, *забрана*, *дозвола*... Реченична мелодија заповедних реченица може бити различита. Она зависи од значења заповедне реченице:

1. – Код правих заповести, наредби забрана или војничких команди ове реченице имају узвичну интонацију. Обично се препознају по императиву:

На їарове разброј с'! (војничка команда)

Сїани, куме, сїани, сїари свайї! (лирско-епска народна песма *Женидба Милића барјакїара*)

Такву интонацију имају и заповедне реченице с речцом *нека*:

Нека свако геїе воли Парїизан! (навијачка песма)

Као што видимо, на њиховом крају пише се **узвичник**. Ипак, ове реченице треба разликовати од узвичних.

* * *

Упореди следеће комуникативне реченице: *Ту їи је оїац!* *Чекај да му кажем!* (Лаза Лазаревић) Која од њих је заповедна?

* * *

2. – Када представљају молбу, савет или дозволу заповедне реченице имају мирну мелодију, скоро исту као обавештајне. Зато на крају таквих заповедних реченица пишемо **тачку**. Обрати пажњу на различите заповести у следећем примеру:

Сџани! Ходи овамо, кад баш ѿо хоћеш. Зини! (народна бајка *Немушџи језик*)

Каква је заповест у песми *Кажџ ми, кажџ* Јована Јовановића Змаја? Који би интерпункцијски знак требало да стоји на крају следеће комуникативне реченице:

Кажџ ми, кажџ, / Како да ѿе зовем, / Кажџ ми какво / Име да ѿи дам?

Многи свакодневни разговори препуни су оваквих заповедних реченица:

Објасни ми једначење суџласника ѿо звучносџи.

Слободно се ѿслужи чоколадом.

Свраџи суџра код мене.

Прочиџај филмски рејерџоар за вечерас.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Из дневних новина препиши неколико наслова у облику упитних реченица. Које новинари постављају та питања?
2. Запиши неколико заповедних реченица из телевизијских реклама. Које су упућене заповести? Који је њихов циљ?
3. Какве су по значењу наведене заповедне реченице узете из уџбеника *Биолоџија за 7. разред*:
 - а) *Уџврдиџе месџо у вашој околини на којем се изливају највеће количине оџџадних вода.* _____
 - б) *Неколико мейџара низводно од месџа изливања оџџадних вода узмиџе узорак воде за анализу.* _____Који знак интерпункције треба написати на њиховом крају?

Жељне реченице

Жељним реченицама исказујемо различите жеље – добронамерне (*ѿоздрави, здравице, блаџослови*) и злонамерне (*клеџве*). Интонација им је иста као и код узвичних реченица, па се на њиховом крају пише **узвичник**:

Живели! (наздрављање)

Само нека нам је боџ у ѿомоћи! (Лаза Лазаревић)

Да си ѿи мени жив и здрав! (разговорна жеља)

Да нам живи, живи рад! (политичка парола)

Нека ѿобеди бољи! (спортски слоган)

Немао кучеџа ни мачеџа! (разговорна клетва)

Из примера се види да су карактеристични облици жељних реченица:

- а) крњи перфекат (*Живели!*);
- б) нека + презент (*Нека бољи њобеди!*);
- в) да + презент (*Да нам живи, живи рад!*).

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Уколико пратиш спорт, запиши жељне реченице у навијачким песмама и слоганима.
2. Прибележи устаљене жељне реченице на породичним окупљањима: рођенданима, свадбама, испраћајима у војску, славама и слично.

Истицање значења реченица интонацијом

Свих пет типова комуникативних реченица имају свој препознатљиви облик. На пример, код упитних реченица то је упитна реч на њеном почетку, код жељних је то крњи перфекат. И поред тога, једна иста реченица може имати различите комуникативне улоге, у зависности од њене интонације.

Прочитајмо реченицу из текста Пеђе Миросављевића *Пошера за њејзакима*. На њеном крају није написан ниједан интерпункцијски знак:

Дубровачка вратиа широм су оѡворена

Који интерпункцијски знак треба да стоји на њеном крају? То не можемо знати ван околних реченица (**контекста**). Замислимо три различита говорника који саопштавају ову реченицу.

Први ѡворник описује Дубровник и, између осталог, мирно констатује да су градска врата широм отворена.

Друѡи ѡворник на сунцу дуго чека да се градска врата отворе. Од умора и врућине је задремао. Када се пробудио, изненађен и срећан узвикује радосну новост.

Трећи ѡворник је на супротној страни града. Среће саговорника и жели да сазна да ли су градска врата отворена.

Којом интонацијом ће исту реченицу изговорити говорници? Којем говорнику ћемо приписати прву, којем другу а којем трећу реченицу?

Дубровачка вратиа широм су оѡворена?
Како су дубровачка вратиа широм оѡворена!

Дубровачка вратиа широм су оѡворена.

Да закључимо!

а) Обавештајном реченицом је констатована чињеница. Интонација је мирна, па на крају такве реченице пишемо тачку.

б) Узвичном реченицом исказани су изненађење и радост. Интонација је узвична, па се на крају реченице пише узвичник.

в) Упитном реченицом изговорено је питање. Интонација је упитна јер се очекује одговор. Зато на крају овакве реченице стављамо упитник.

ПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

Кључне речи:
субјекатско-предикатска реченица, субјекат, предикат, изостављени предикат

У српском језику постоје три типа предикатских реченица: субјекатско-предикатске, безличне и пасивне. Сва три типа имају предикат, то јест глагол у личном глаголском облику. Најчешћа је предикатска реченица у којој су исказани вршилац радње и радња. Таква реченица, дакле, има субјекат и предикат и назива се **субјекатско-предикатска реченица**. То је основни тип предикатских реченица у српском језику:

Људи љоворе. (Растко Петровић)

Субјекат у оваквим реченицама је активан. Предикат је у личном глаголском облику, потврдном или одричном. Облик предиката зависи од облика субјекта. Другим речима, предикат се обавезно слаже са субјектом у лицу и броју:

Ја чита**М**. —> **Ми** чита**МО**.

Реченицу *Ја чииам* у нашем језику изговарају и мушкарац, и жена, и дете. Такође, упитну реченицу *Ти чииаш?* упућујемо мушкарцу, жени и детету. Исто важи и за ове реченице у множини.

Међутим, има глаголских облика у којима се предикат слаже са субјектом, осим у лицу и броју, још и у роду:

Ја сам чита**О**. —> **Ја** сам чита**ЛА**.

Ми смо чита**ЛИ**. —> **Ми** смо чита**ЛЕ**.

Наведи све глаголске облике у којима се предикат слаже са субјектом у лицу, броју и роду!

У субјекатско-предикатској реченици се поред главних реченичних чланова могу наћи и зависни чланови – допуне и одредбе:

Министри културе потписали су споразум о културној сарадњи. (*Полиџика*)

субјекат **предикат** **прави објекат**

Сва жива бића су грађена на сличан начин. (Биологија за 7. разред основне школе)

субјекат **предикат** **прилошка одредба за начин**

Честе су субјекатско-предикатске реченице у којима се истовремено налазе и допуне и одредбе. Таква је, на пример, следећа реченица из *Полиџике*:

Ансамбл Крушевачког позоришта на фестивалу драме освојио је три признања.

Субјекат **прилошка одредба** **предикат** **прави објекат**
за место

Субјекат у субјекатско-предикатским реченицама може бити и изостављен. Он се тада подразумева на основу облика предиката. На пример, ако предикат гласи *чииам*, на основу наставка за облик *-м* јасно

је да субјекат мора гласити *ја*. У **субјекатско-предикатским реченицама са изостављеним субјектом** такође се могу јавити допуне или одредбе. Погледајмо три реченице са изостављеним субјектом и правим објектима у напоредном односу, из Хемије за 7. разред:

Видимо књију, Сунце, реку, лойију, дују, олистало дрво, кишу, друја. Чујемо музику, буку, вейар. Осећамо ѿойлоју, хладноћу, различитије мирисе.

Реченице са изостављеним субјектом уобичајене су и у књижевним делима: *Оставићу живои, невољу и беду* (Милан Ракић); *Загледала се у њих сити-снуйих усана* (Добрица Ћосић) итд.

Кључне речи: напоредни однос, напоредни везник, независносложене реченице – саставне, супротне, раставне, искључне, закључне, градационе

НЕЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ У НАПОРЕДНОМ ОДНОСУ

До сада сте научили да речи и синтагме могу бити у **напоредном (независном) односу** и да постоје **напоредни (независни) везници** који показују те односе:

Том и Цери; Маза и Луња, Раји и мир; Бићанџа и йринџеза; Слобода или смрџи; Свейско, а наше; Црна мачка, бели мачор.

У насловима Езопових *Басни* које сте читали у детињству у многим насловима постоји напоредни однос између речи или синтагми (*Градски и йољски миш, Лисица и орао, Вук и йас, Овца и врана, Вейар и мајарац, Лисица и йавран, Миш и жаба, Лисица и рода, Коза и вук, Две мазје и лойови, Во и жаба, Орао и врана, Вук и јайње, Јелен и волови*).

У свим наведеним примерима између речи и синтагми нема надређеног и подређеног члана, нема односа зависности. У напоредном односу могу бити и независне реченице у сложеној комуникативној реченици. Тако настаје **независносложена реченица**:

Зазвоне звона у свијем црквама, йозайћварају дућане йрије мрака, ударе свирале и бубњи, расвијетле йрад. (Стефан Митров Љубиша)

Узмиш креду и све је у реду (рекламни слоган)

Или јеси, или ниси лав (рекламни слоган)

Нийи ја вољех йебе нији си йи мене вољела (група „Бијело дугме“)

Просте реченице у саставу независносложене реченице увек су равноправне, напоредне. Дакле, оне стоје увек у истом, **напоредном (независном) односу**, али налазе се у различитим **значењским односима**. Тих значењских напоредних односа има пет:

- *саставни* односи: *Учила сам и бићу одлична ученица;*
- *суйройни* односи: *Учио сам, а нећу бићи одличан љак;*
- *расћавни* односи: *Или учи, или йомози оцу у дворишћу;*

дућан – продавница

креда – кредит (у жаргону)

- **искључни односи:** Сви се истрају, **само** ја учим;
- **закључни односи:** Учим, **дакле** бићу одличан ђак.

Према врсти напоредних значењских односа између независних реченица, независносложене реченице деле се у шест врста. Њихови типични везници су:

- саставне реченице: *и, ни, нијии, ња, ње;*
- супротне реченице: *а, али, но, нејо, већ;*
- раставне реченице: *или, било да;*
- искључне реченице: *само (шјјо), једино (шјјо), њек (шјјо), осим шјјо;*
- закључне реченице: *дакле, зајјо, сјјоја, ѡрема ѡме.*

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. У следећем одломку из текста чувеног српског научника Јована Цвијића издвој и класификуј напоредне везнике и типове напоредних односа.
„После дана са кишом и буром настало је било лепо време. Сунце пече, ваздух је над језером провидан, а на обалама трепери јара, која обавија и највише врхове око језера: Јабланицу, Крстац и Галичицу. Око чамца је топла, плава језерска вода, у коју далеко вид продире, а где он изда, настају оне плавенкасто-црвенкасте дубине, од којих се страха нема, јер је језеро тихо и глатке површине.“
2. Из датог одломка издвој пример у којем реч *и* није везник. Која је то врста речи у наведеном примеру? _____
3. Да ли у напоредном саставном односу мора бити напоредног везника? Наведи примере.

Саставне реченице

Радње у саставном односу су *исјјоја смера:*

Све му је најредовало, → бујало, → множило се → и → ширило у недојлед.
(Петар Кочић)

Саставне независносложене реченице настају *сјајањем* и *низањем* простих реченица. На споју две просте реченице у саставном односу најчешће се налази везник. Када је независних реченица више, низање је обично без везника (осим између претпоследње и последње реченице). У писању се оно обележава запетама. Све речено илуструје први наведени пример.

Кључне речи:
независносложена
реченица, саставни
однос, саставни
везници

Напоредни саставни везници при спајању јесу:

и: *Сџарицу се ѿо ѿрдно ражали и љуѿо ѿа заболи* (Петар Кочић)

ни: *Ни шѿо снѿо, ни ѿричаѿи умијем.* (Петар Петровић Његош)

нити: *Нѿѿи се смаѿрао од њих вишим нѿѿи се над њима узносио.*
(Бранко Ћопић)

иа: *Посвађају се ѿа се ѿри чаши ракије ѿомире.* (Иво Андрић)

те: *Њеѿов ѿласић разѿовори је и разѿали, ѿѿе оѿеѿи заѿочне с њиме шалу и забаву.* (Милован Глишић)

Везник *и* је најчешћи саставни везник. Њиме се означавају радње које се дешавају истовремено, али и радње које долазе једна после друге. Исто важи и за везнике *ни* и *ниѿи*. Везницама *иа* и *ѿе* означавају се радње које следе једна за другом:

Поносито би се одвојио од говеда, измакао би напријед, **ѿа** би громовито рикао, букао, копао ногама и задрто разносио земљу роговима.
(Петар Кочић)

У везнику *иа* осећа се понегде *ѿоследѿица* онога што се казује првом независном реченицом:

Нацко се ѿѿравио ѿа не ѿѿје. (Стеван Сремац)

И само му срце узнемирено, ѿа сѿреловѿио бије. (Вељко Петровић)

То важи и за везник *ѿе*:

Од силна ѿреска исѿаде дрвени мандал, ѿѿе се враѿа широм оѿворише.
(Симо Матавуљ)

Прво издање одмах је расѿродаѿио, ѿѿе је ѿсле неколико дана изишло друѿо. (Љубомир Неѿић)

мандал – пречага преко врата на коју се ставља катанац

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Између саставних реченица са везницама *и*, *ни* и *ниѿи* обично се не пише запета! Али, као што видимо из претходних примера, испред саставних везника *иа* и *ѿе* запета се најчешће пише. Када се при набрајању везници *и*, *ниѿи* и *ни* понављају ради истицања, пишу се запете испред њих:

„И певам у школском хору, *и* идем на балет, *и* тренирам атлетику, *и* сад морам још у музичку школу“, пожалила се другарици.

Супротне реченице

У супротној независносној реченици радње су по значењу супротне:

Сад он њо чека, → а ← вријеме сјоро њролази. (Михаило Лалић)

Садржај друге просте реченице супротан је садржају прве просте реченице у независносној реченици. У датом примеру чекање је у супротности са спорим пролажењем времена: ко чека, жели да време што пре прође.

Супротни напоредни везници истичу неку врсту супротности:

а: *Нема звезда, а ноћ све види.* (Добрица Ћосић)

али: *Он ујорно њражаше њредмеј за разјовор, али ња не нађе.* (Лаза Лазаревић)

него: *Не њомишља на одлазак као ни на смрји, нејо се сјрема на борбу.* (Иво Андрић)

но: *У њих нема никаква вјенчања, но њојодбу некакву учине.* (Петар Петровић Његош)

већ: *Не сјиже да дохвји шешир, већ њолојав јурну низа сјейенице.* (Бранимир Ћосић)

У свим наведеним реченицама супротност је очигледна. Тако у трећем примеру где се место *размишљања о одласку или смрји* као супротност јавља *сјремање за борбу*. Најочигледнија супротност је, међутим, у примеру у којем постоји потврдан и одричан облик предиката (*њражаше – не нађе*).

И супротне реченице, попут саставних, могу настати низањем. То значи да могу бити и без везника. Код њих су субјекти различити (као у прва два примера), али не морају бити:

Ја радим њо цео дан, њи само сјаваш.

* * *

Пси лају, каравани њролазе.

Једно мислиш, друјо јовориш.

Супротне реченице увек се одвајају запетама, које додатно појачавају супротност између простих реченица.

* * *

Раставне реченице

У раставној независносној реченици наведене су две радње од којих само једна може бити реализована:

Ил' њеш коња даји на размену, ← ил' → њемо ња на силу ојейи. (Народна песма)

Дешава се да исти субјекат не може истовремено вршити обе радње, па мора да бира између две понекад делимично супротне радње. Он је доведен у недоумицу зато што мора да направи избор:

Кључне речи:

независносној реченица, супротни однос, супротни везници

Кључне речи:

независносној реченица, раставни однос, раставни везници

Или куйи алай, ← или → остйави занай. (Народна пословица)

Раставни напоредни везници су:

или: *Ову шужбу иише шужилац йомоћу своја засйуйника или му је иише секретар суда.* (Јован Авакумовић)

било да: *Таква је йа књиа Томасова, било да је од речи до речи њејово дело, било да су ушле у њу месйимично йрераде аскейских учења.* (Исидора Секулић)

Ова два везника разликују се у употреби:

а) везник *или* може бити употребљен само између раставних реченица (*Сйаваш или жмуриш? Узми или остйави!*) или може бити испред сваке од њих (*Или јеси, или ниси лав!*).

б) везник *било да* мора да се употреби испред сваке од раставних реченица

(*Било да си йрва, било да си задња – волећу йе увек ја*).

Изузимајући реченице са везником *било да*, које се најчешће одвајају запетом, остале раставне реченице се њоме обично не одвајају, осим када се осећа и додатно значење *суйройносйи*. Упореди све примере из текста!

Кључне речи: независно сложена реченица, искључни однос, искључни везници

Искључне реченице

Искључне реченице су подврста супротних реченица зато што је у питању посебна врста супротности. У првој простој реченици исказује се некаква целина, а у другој реченици део који се искључује из целине:

Сйајале су, нейомичне, → само ← би кайкад йремесйиле луч из једне руке у друју. (Иво Андрић)

а) Искључивање се посебно наглашава увођењем искључних везника:

само: *Сва му је шума бела, само се йонејде црне йране.* (Антоније Исаковић)

једино: *Сви смо на сунцу, једино је он у хладовини.* (разговорно)

само што: *Леј је, само шйо је мало низак.* (разговорно)

једино што: *Све сам лејо осмислио, једино шйо немам времена за йо.* (разговорно)

тек што: *Трио сам свакојакe муке, шек шйо ме млин није млио.* (Светислав Вулетић)

Смисли искључну реченицу с везником *шек*. Последњи пример преобликуј тако што ћеш везник *шек шйо* заменити везником *осим шйо*. Да ли се значење реченице променило?

б) Да би се при искључивању постигла појачана пажња код саговорника, испред друге прости реченице постоји пауза. Она се у писању увек означава запетом:

Симан не мисли нишйа, само се смешка. (Иво Андрић)

Закључне реченице

Кључне речи:
независносложена
реченица, закључни
однос, закључни
везници

Закључне реченице су заправо подврста саставних реченица јер се другом простом реченицом даје закључак који се изводи из прве. И оне, дакле, иду у истом смеру:

*Пуно смо ѿренирвали, → **зайѿо** → очекујемо ѿобеду вечерас. (Сѿорѿски журнал)*

Садржај друге реченице из ове изјаве тренера природно следи из садржаја прве реченице: ако је нека спортска екипа вредно тренирала, природно је да очекује победу.

а) Да би се истакао и појачао закључак у другој простој реченици, често се у њеном саставу налази закључни везник. Закључни везници се могу представити преобликовањем првог примера јер имају врло слично значење:

зато: *Пуно смо ѿренирвали, **зайѿо** очекујемо ѿобеду вечерас.*

према томе: *Пуно смо ѿренирвали, **ѿрема ѿо**ме очекујемо ѿобеду вечерас.*

дакле: *Пуно смо ѿренирвали, **дакле** очекујемо ѿобеду вечерас.*

стога: *Пуно смо ѿренирвали, **сѿѿѿа** очекујемо ѿобеду вечерас.*

сигурно: *Пуно **сѿе** ѿренирвали, **сѿѿурно** очекујете ѿобеду вечерас.*

* * *

У последњој реченици посебно је истакнута увереност у нечију победу. Упореди ове четири реченице са реченицама *Пуно смо ѿренирвали, ѿа очекујемо ѿобеду вечерас* и *Пуно смо ѿренирвали, очекујемо ѿобеду вечерас*. Да ли су и нове две реченице закључне? У којим реченицама је закључак јаче наглашен?

б) Понекад су просте реченице у таквој независносној реченици повезане истим везницима као и саставне. Тада је закључак у другој простој реченици мање истакнут:

и: *Пуно смо ѿренирвали, **и** очекујемо ѿобеду вечерас.*

па: *Пуно смо ѿренирвали, **ѿа** очекујемо ѿобеду вечерас.*

* * *

те: *Пуно смо ѿренирвали, **ѿе** очекујемо ѿобеду вечерас.*

в) Закључак посебно није појачан ни у закључним реченицама које се нижу без везника:

И вук бар једном заурла ѿдишње, не може ни он сам. (Михаило Лалић)

Пјесме се лако ѿамѿе и далеко сѿѿижу, добра су сѿѿвар ѿјесме. (Михаило Лалић)

Будући да закључивању у говору претходи *крајѿка ѿауза* за размишљање и истицање закључка, испред друге просте реченице у писању обавезно стоји запета. То се види из свих датих примера.

Кључне речи: реченични члан, реч, синтаagma, проста реченица, субјекат, именски део предиката, објекат, атрибут, апозиција, прилошка одредба

ИСКАЗИВАЊЕ РЕЧЕНИЧНИХ ЧЛАНОВА

Када смо говорили о субјекту, већ смо рекли да је он исказан најчешће једном **речју** или **синтагмом**, али да понекад може бити исказан и читавом **простом реченицом**. Погледајмо познату народну пословицу:

Ко рано рани, две среће њраби.

Субјекат у овој комуникативној реченици исказан је зависном реченицом *ко рано рани*. Ако мало преобликујемо ову пословицу, лако ћемо доказати да исту синтаксичку функцију могу обављати и реч и синтаagma:

Раноранилац две среће њраби.

Сваки њрави раноранилац две среће њраби.

Ове две реченице, за разлику од првобитне, просте су по свом саставу. Оне су, заправо, првобитно настале, а зависноскожена реченица у народној пословици добијена је *развијањем* и *њроширивањем* просте комуникативне реченице.

Исто можемо видети и у честом разговорном изразу *Ко њреживи, њричаће*:

Преживели
Сви преживели људи
Ко преживи,

→ → → причаће.

Проста реченица може бити и неки други реченични члан, не само субјекат. Њоме, као и синтагмом, могу бити исказани још и:

- именски део предиката: *Осећај у авиону је био као да лећимо изнад снеја*. (разговорно)
- објекат: *Веле да је долазио на коњу*. (Растко Петровић)
- прилошка одредба: *Дирнуо сам ја мало иде боли*. (Лаза Лазаревић)
- атрибут: *Србија је увек имала људе који су знали бранији и одбранитији инјересе своја народа*. (Јован Скерлић)
- апозиција: *Свему њоме је крив Јоца, који нас је узео на око*. (Лаза Лазаревић)

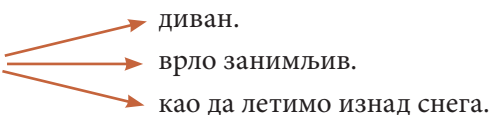
Именски део предиката

Када је било речи о именском делу предиката видели сте да је у његовом саставу најчешће реч или синтаagma. Сада видимо да постоје и предикативне реченице:

а) реч у функцији именског дела предиката: *Осећај у авиону је био диван*.

б) синтаagma у функцији именског дела предиката: *Осећај у авиону је био врло занимљив*.

в) зависна реченица у функцији именског дела предиката: *Осећај у авиону је био као да летимо изнад снега.*

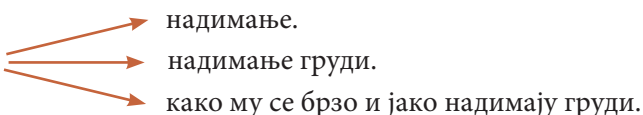
Осећај у авиону је био

У све три реченице субјекат је именичка синтагма *осећај у авиону*, а копула (глаголски део предиката) гласи *је био*. Оно по чему се те реченице разликују јесте синтаксичка јединица која врши функцију именског дела предиката. У првој реченици ту функцију има реч, придев *диван*, у другој придевској синтагми *врло занимљив*, а у трећој – зависна поредбена реченица *као да летимо изнад снега*.

Објекат

Већ знате да је прави објекат *дојуна њрелазних њлајола* и да ту функцију могу вршити речи или синтагме. Речи, синтагме и предлошко-падежне конструкције могу бити и *нејрави објекати*, који је допуна непрелазних глагола.

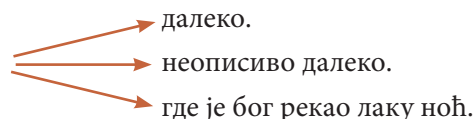
Сад је показано и да читаве зависне реченице заправо могу имати исту функцију – да допуне значење глагола. Погледајмо то на примеру Андрићеве реченице *Видело се како му се брзо и јако надимају њруди*:

Видело се

Објекат прве реченице је именица *надимање* у акузативу без предлога. У другој реченици прави објекат је именичка синтагма у истом облику (са падежним атрибутом у генитиву). Функцију објекта у трећој реченици врши зависна изрична реченица *како му се брзо и јако надимају њруди*.

Прилошка одредба

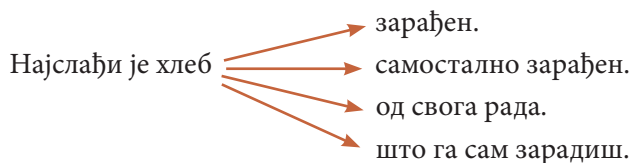
Сигурно си чуо за устаљени израз *где је бог рекао лаку ноћ*. Овај израз значи „далеко“, тј. означава далек, забити простор. Анализирај сада следећи пример:

Отишао је

Каква синтагма врши функцију прилошке одредбе за место? Шта је њена главна реч?

Атрибут

Атрибут је значењем чврсто срастао за главну реч синтагме и од ње се никада не одваја запетом. То важи и за придевске и за падежне атрибуте. Именица се, осим речју, предлошко-падежном конструкцијом или синтагмом, може ближе одредити и зависном реченицом. То се може видети на примеру реченице из романа *Корени Добрице Ћосића Најслађи је хлеб што га сам зарадиш*:

Попуни празнине у реченицама.

- а) У првој реченици атрибут је једна _____, и то описни _____.
- б) У другој реченици атрибут је _____ синтагма јер је њена главна реч _____.
- в) У трећој реченици атрибут је _____ конструкција. У њој се јавља предлог _____ и синтагма *своја рада* у облику _____.
- г) Везник у четвртој реченици гласи _____.

Апозиција

Апозиција значењски није чврсто срасла с главном речју синтагме и зато се од ње у говору одваја паузом, а у писању запетом, односно запетама. У нашем језику апозиција је најчешће именичка синтагма, ређе именица. Функцију апозиције, накнадно додате одредбе, често врше и зависне реченице. Свака апозиција може се у њу претворити. Погледајмо пример из једне краће Вукове биографије:

Караџић, Вук Стефановић, оснивач новије српске књижевности и реформатор језика и правописа, још за животоа се прославио својим збиркама народних песама.

Ова апозиција могла је имати и облик накнадно додате односне реченице, која се такође одваја запетама:

Караџић, Вук Стефановић, који је оснивач новије српске књижевности и реформатор језика и правописа, још за животоа се прославио својим збиркама народних песама.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Као и за израз *īде је бої рекао лаку ноћ*, такође си сигурно чуо за устаљени израз *кад на врби роди ірожђе*. У реченици *Враїиће се кад на врби роди ірожђе* прилошку одредбу замени једном речју у истој функцији и са истим значењем. _____
2. Пронађи што више кратких биографија познатих људи и пробај да нађеш примере за апозицију:
 - а) коју чини само једна именица,
 - б) коју чине више именица или именичких синтагми у напоредном односу,
 - в) коју чини зависна реченица.

ФУНКЦИЈЕ ЗАВИСНИХ РЕЧЕНИЦА

На основу свега што је речено у претходном поглављу, *Исказивање реченичних чланова*, лако је закључити да зависне реченице могу имати шест различитих функција: субјекатску, предикативну, објекатску, прилошкоодредбену, атрибуторску и апозицијску. Зависне реченице се, дакле, према функцији коју имају у зависносложеној реченици деле у шест врста:

- субјекатске реченице,
- предикативне реченице,
- објекатске реченице,
- прилошкоодредбене,
- атрибуторске реченице и
- апозицијске реченице.

Кључне речи:
функција, зависне реченице:
субјекатске,
предикативне,
објекатске, прилошкоодредбене,
атрибуторске,
апозицијске

Субјекатске реченице

Субјекатска реченица према главној реченици стоји у истом односу као субјекат према предикату. То се може видети у народним пословицама као што су:

Ко њева, зло не мисли.

Ко високо леїи, ниско ѡада.

Све субјекатске реченице почињу заменицама, најчешће заменицом **ко**. У наведеним примерима преобликуј субјекатску реченицу користећи заменице **који** и **што**. Да ли су у субјекатским реченицама то упитне или

односне заменице? Да су то *односне заменице*, најбољи доказ је што се субјекатским реченицама увек може додати подразумевана изостављена реч (именица или заменица):

(*Онај*) *ко њега, зло не мисли.*

(*Човек*) *који другоме јаму коња, сам у њу уида.*

Из тога можемо закључити да су све субјекатске реченице *односне*. Односе се на именицу или заменицу које се подразумевају, па су зато изостављене.

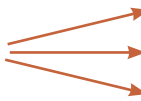
Када су субјекатске реченице у инверзији, што је најчешћи случај, одвајају се запетом.

Предикативне реченице

Предикативна реченица не може вршити функцију целог предиката, већ само његовог дела који називамо *именски део њредикаџа*. Пошто се тај део предиката назива још и *њредикаџив*, ове реченице се не зову *њредикаџским*, већ *њредикаџивним реченицама*. Именски део предиката (предикатив) увек се јавља уз копулу (глаголски део предиката), а то су помоћни глаголи *биџи* и *јесам*:

Кад њорасџе, и Косџа ње биџи какви су му били и родџџељи. (разговорно)

Шта се све може закључити из значења ове реченице? Да би заиста подсећао на своје родитеље, и Коста мора постати родитељ. Друго, мора подсећати на своје родитеље (по некој особини):

Кад порасте, Коста ње бити

- родитељ.
- као његови родитељи.
- какви су му били и родитељи.

У првој реченици именски део предиката изражен је именицом (*родџџељ*), у другој – синтагмом (*као њеџови родџџељи*), у трећој – зависном реченицом (*какви су му били и родџџељи*).

Објекатске реченице

Одреди објекте у одломку из Андрићеве приповетке *Прича о кмету Симану*:

„Гледа Ибрага тога дрског човека који мимо сваког реда и обичаја лежи и не диже се пред њим, не верује рођеним очима и не може да се начуди колики је кмет кад није згрчен ни понизан, него кад се опусти и рашири у својој пуној снази и величини.“

Колико је објеката у примеру? У ком облику је први, а у ком други објекат? С обзиром на облике у којима су, како се ти објекти називају? Које синтаксичке јединице их чине?

Објекатске реченице су зависне реченице које врше функцију објекта уз неки глагол. То су глаголи мишљења, говорења, осећања, виђења:

Знам да сам је узнемирио. (Меша Селимовић)

Свакоме се њужи како нема среће. (Љубомир Ненадовић)

Рекао сам јој да оде. (Милош Црњански)

Нејресџано је њишао шџа да се ради. (Иво Андрић)

У следећем поглављу научићеш да објекатске реченице по значењу могу бити :

- изричне и
- зависноупитне.

Објекатске реченице се одвајају запетом само када су у инверзији, тј. на првом месту у зависнословној реченици.

Прилошкоодредбене реченице

У следећем одломку из *Писама из Италије* Љубомира Ненадовића се описује пишчев сусрет и разговор са Петром Петровићем Његошем. Подвучи прилошке одредбе у њему:

„Пружи ми руку, те се са мном рукова. Затим се замисли и ућута, па из тих мисли после неколико тренутака, јачим гласом узвикну:

– Ала се ми Словени наробовасмо! – и као да нека срдња указа му се на лицу. Док сам ја смишљао шта да му одговорим на то, он продужи после кратког ћутања:

– Али ми, Црногорци, бога ми, нијесмо!“

Разврстај подвучене прилошке одредбе према синтаксичким јединицама:

а) речи – _____

б) синтагме – _____

в) предлошко-падежне конструкције – _____

Одреди врсте речи у прилошким одредбама, као и облике тих речи.

Обрати посебну пажњу на следећу реченицу:

Док сам ја смишљао шџа да му одговорим на њо, он њродужи њосле крайкој ћуџања.

Шта је функција предлошко-падежне конструкције *њосле крайкој ћуџања*? Да ли слично значење и функцију има и зависна реченица *док сам ја смишљао шџа да му одговорим на њо*?

Наведена реченица има прилошко значење – говори *када* је Његош продужио разговор. То је прилошкоодредбена реченица.

Одреди шта се говори следећим прилошкоодредбеним реченицама:

Оглази онамо камо ја из оној дућана ујујише. (Стеван Сремац)

Треба настјујати смело и безобзирно јер то једино може помоћи код ових дивљака. (Иво Андрић)

У наредном поглављу видећеш да су прилошкоодредбене реченице по значењу:

- месне,
- временске,
- узрочне,
- последичне,
- намерне,
- условне,
- начинске или поредбене и
- допусне.

Атрибутске реченице

У одломку из дела *Охридско језеро* научника Јована Цвијића издвој атрибуте и подели их на придевске и падежне:

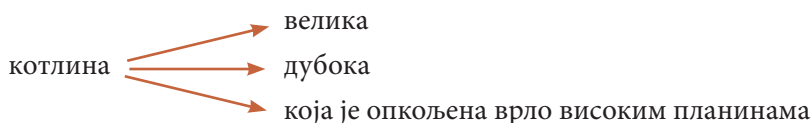
„Он не прави таласе, већ fine наборе на језерској површини, који изгледају као они на притиснутом плишу, и ти су наборићи тако обли као да је језерска површина уљем покривена; негде се групе набора пресецају и чине план мреже. Тада лепоту језерску увећавају лепе језерске птице.“

Обрати пажњу на место придевских атрибута у последњој реченици.

У истом тексту постоји и следећа реченица:

Али небо и ваздух нису ни један сати окољено истим изнад ове велике и дубоке котлине која је окољена врло високим планинама.

На које све начине је ближе одређена именица *котлина*?

Све три одредбе односе се на именицу и имају функцију атрибута. Два придевска атрибута, исказана придевима, стоје у напоредном односу. Трећу одредбу чини атрибутска реченица.

И атрибушке реченице могу бити у напоредном односу. Леп пример имамо у *Пролећној њесми* Десанке Максимовић:

*Још ником нисам своју љубав дала
колику бих могла и колику бих хтела.*

Ове напоредне реченице дају одговор на питање *колика* је љубав, па су и оне атрибушке:

љубав

У овом поетском примеру везник **колико** замени везником **какав**. Како сада гласе атрибушке реченице? Да ли су и оне атрибушке? Каква је реченица са везником **чији**:

*А онај јосјодин чији сам њлас чуо
сијурно је браји.* (Стеван Јаковљевић)

Испред атрибушких реченица најчешће стоје везници који су по пореклу односне заменице **који** и **што**. Они

се често могу међусобно замењивати. Провери то на следећем примеру:

*Међусобно су се називали хуљама
шио варају народ.* (Ранко Маринковић)

Аtribuтске реченице испред себе могу имати и следеће везнике:

где: *Ојишили смо НА МЕСТО где смо се ујознали.* (разговорно)

кад: *Сазнао је да су ПОСЛЕДЊИ САТИ када серум шреба убризаји.* (Душан Радић)

Са везником *где* јављају се атрибушке реченице које одређују именице, предлошко-падежне конструкције или именичке синтагме са месним значењем, са везником *кад* оне са временским значењем. Такве синтаксичке јединице написане су у примерима великим словима.

Аtribuтске реченице се, као ни атрибушке, не одвајају запетама.

Апозицијске реченице

Апозицијска реченица је зависна реченица која у зависносложеној реченици обавља функцију апозиције. Као и апозиција, одваја се од главне реченице запетом, односно запетама уколико је уметнута:

Видели смо да је ио необузdana њрирода, која не зна ни за какве њрејреке. (Светолик Ранковић)

Нисам ни јодину њроживела, ни као Анђа Толина, шио ни хлеба нема. (Добрица Ђосић)

*Американац Џерад Хендерсон, који ијра на њозицијама њлеја и бека,
иојиисао је данас ујовор са Црвеном звездом.* (СОС канал)

Док се код атрибушких реченица запета никада не пише, код апозицијских се пише увек. По обавезној запети апозицијска реченица се најлакше разликује од атрибушке. Али не само по њој, већ и по значењу. Упореди две комуникативне реченице:

То је био јрви луксузни фијакер који је Травник видео. (Иво Андрић)

После скандала на једном дворском балу исјевао је њесму „Маскенбал на Руднику“, која је забрањена. (Јован Скерлић)

Кључне речи:
нормалан ред
реченица, обрнути
ред реченица
(инверзија)

Из обе реченице одстрани зависну реченицу. Ако је одстранимо из првог примера, да ли нам је јасно о којем је фијакеру реч? Да ли знамо да ли је то први луксузни фијакер уопште, у свету, или само први такав фијакер у Травнику? Да ли је без зависне реченице таква информација потпуна? Ако, међутим, из другог примера одстранимо зависну

* *

реченицу, да ли знамо коју је песму песник написао? Шта додатно сазнајемо о њој?

Атрибутске и апозицијске реченице уводе се у зависноскоженоу реченицу истим везницима. И једне и друге *односе се* на неку именицу из главне реченице. У наредном поглављу видеће се да су атрибутске и апозицијске реченице по значењу *односне*.

* *

РЕД РЕЧЕНИЦА У ЗАВИСНОСЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ

Нормалан и обрнут ред реченица

Зависна реченица у зависноскоженој реченици може стајати и испред и иза главне реченице. Када се зависна реченица налази иза главне реченице, такав ред се назива **нормалан (обичан) ред реченица**. Од свих зависних реченица у нормалном реду *мора* бити само предикативна реченица.

Ако се зависна реченица нађе на првом месту, испред главне реченице, у питању је **обрнути ред реченица (инверзија)**. У инверзији се могу наћи све зависне реченице изузев предикативних реченица:

Да би мојло вршиши своју загађу, илеме иреба да је шито мнојољудније и шито јуначније. (Јован Цвијић)

Будући да је широк сјектар робе јод нашом конјролом, јознаито је да смо цео конјиниенити бейонској јвожђа врашили Украјини. (Полишика)

Док Николешина овако јсује и ружи, у ишиању је нека врло озбиљна сивар. (Бранко Ђопић)

Уметнуте реченице

Уметнутом реченицом назива се зависна реченица која је уметнута између два дела главне реченице. Уметнута реченица, практично, за тренутак прекида главну реченицу:

А наша је земља, као шито мноји веле, јлодна чудима у шилокој мери да чуда више и нису чуда. (Радоје Домановић)

А људи ие врше, кад животи чула јрошуйињи и сајори, остјају мрачни, јорки и иешки себи и друјима. (Иво Андрић)

ВРСТЕ ЗАВИСНИХ РЕЧЕНИЦА ПРЕМА ЗНАЧЕЊУ

У претходном поглављу, *Функције зависних реченица*, научили смо да се према функцији коју врше зависне реченице деле на: субјекатске, предикативне, објекатске, прилошкоодредбене, атрибутске и апозицијске.

Све зависне реченице, осим према функцији, могу се поделити и према значењу које имају. Према значењу зависне реченице се деле на:

1. односне реченице,
2. изричне реченице,
3. месне реченице,
4. временске реченице,
5. узрочне реченице,
6. последичне реченице,
7. намерне реченице,
8. условне реченице,
9. начинске или поредбене реченице и
10. допусне реченице.

Кључне речи:
значење, зависне реченице – односне, изричне, месне, временске, узрочне, последичне, намерне, условне, начинске или поредбене

Односне реченице

Односне реченице су зависне реченице које се односе на неку именицу или заменицу из главне реченице у склопу зависносложене реченице. Оне имају више различитих *функција*:

- функцију субјекта,
- функцију објекта,
- функцију атрибута,
- функцију апозиције и

Зато су односне реченице по функцији:

- **субјекатске реченице:** *Који више зна, више и зарађује.* (Ранко Маринковић)
- **објекатске реченице:** *Држите што сте ухватили.* (Стефан Митров Љубиша)
- **атрибутске реченице:** *Приказиваше јомилу људи што сједе око свола.* (Симо Матавуљ)
- **апозицијске реченице:** *Верују да сам главни четовођа Тимочке буне, који је убио неколико среских капетана и официра.* (Добрица Ћосић)

Кључне речи:
функције – субјекта, објекта, атрибута, апозиције; односни везници

Односне реченице уводе се у зависносложену реченицу следећим везницима:

који: *Ту истиу девојку, којој није усјевао ни боју очију да види, он је сада могао да іледа изблиза.* (Иво Андрић)

што: *Хоће да се ослободи неујодна укуса шїио му је осїавио іокварени залоїај.* (Владан Десница)

где: *То је іродавница іде има свих врсиа делова за Засїавина возила.* (рекламни оглас)

кад: *Поздравићу се с њим касније, кад осїавим сївари.* (Добрица Ђосић)

чији: *Поїледа у іоїурену бабу Манду, у чијем је наручју звецкало седам боцица.* (Вељко Петровић)

какав: *Беше іио іако ћудљива и самовољна нарав, каква се и међу људима реїко налази.* (Светолик Ранковић)

колики: *Ове іодине имамо іорасї цена колики је и очекиван.* (БК телевизија)

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Односне реченице са, на пример, везницима *іде* и *кад* лако се мешају са месним и временским реченицама. Када су реченице са овим везницима одредбе *ілаїола*, онда су то месне и временске реченице:

ЗАСТУПАО ЈЕ кнеза и іде іїреба и іде не іїреба. (Петар Кочић)

Сїрах іше УХВАТИ кад се наљуїи. (Лаза Лазаревић)

Када су, међутим, оне одредбе *именица*, онда су то односне реченице:

Калемеїдан је МЕСТО іде радо оглазим. (разговорно)

НЕДЕЉА кад је оїишио Хасе. (Рок група „Забрањено пушење“)

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Из својих омиљених песама забавне музике издвој односне реченице. Провери којим се односним везницима могу заменити постојећи, а којим не могу.
2. У Читанци пронађи што више изричних реченица и класификуј их према функцији.
3. Одреди врсту зависне реченице у примеру *Барселона је ірад іде радо леїујем.*

Изричне реченице

Кључне речи:
функција објекта,
зависноупитна
реченица

Изричне реченице су зависне реченице које допуњавају глаголе *говорења*, *мишљења*, *осећања* и *чулног доживљавања*. То су следећи глаголи:

а) *говорења* – говорити, рећи, казати, велити, причати, (по)викати, жалити се, обавестити, објавити...;

б) *мишљења* – (по)мислити, размишљати, знати, схватити, закључити, одлучити...;

в) *осећања* – осећати, волети, мрзети, страховати, чезнути, надати се...;

г) *чулног доживљавања* – осетити, чути, видети...

* * *

По функцији изричне реченице су **објекатске реченице**. Испред изричних реченица у зависноскоженој реченици најчешће се налазе два везника:

да: *Знам да сам је узнемирио.* (Меша Селимовић)

како: *Гледа како ја једну по једну поморанцу љушћим.* (Љубомир Ненадовић)

Подврста изричних реченица су **зависноупитне реченице**. Од правих изричних реченица разликују се у свом облику јер имају форму *ишћања* у *неујравном говору*. Када не би биле у зависноскоженој реченици, биле би то упитне реченице у управном говору. Зато су везници зависноупитних речени-

ца по пореклу заправо упитне речи (*ко*, *како*, *ишћа*, *где*, *зашто*, *због чега*, *куда*, *камо*, *да ли* итд.). Ево неколико примера:

ко: *Домаћица изађе у предсобље и љушћило уишћа ко јој по узнемирава гјецу у поноћно доба.* (Михаило Лалић)

како: *Нејресјано је мислио како би Ајанлију од поја одвратио.* (Прота Матеја Ненадовић)

шта: *Види шћа смо ти урадили од њесме, мама.* (Момчило Бајагић Бајага)

зашто: *Кажу зашто ме остави.* (стари шлагер)

Свака упитна реченица из управног говора може постати упитна објекатска реченица у зависноскоженој реченици.

* * *

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Из дневних новина препиши изричне реченице са глаголима *оцениши*, *закључиши*, *захтеваши*, *ајеловаши*, *деманиоваши*, *изјавиши*, *прејоручиши*, *најавиши* итд. Најлакше ћеш их наћи у кратким актуелним вестима.
2. Из *Чишћанке* препиши неколико изричних реченица које допуњавају глаголе што овде нису поменути.

Кључне речи:
функција прилошке
одредбе, месни
везници

Месне реченице

Месним реченицама обележава се место вршења радње која је исказана у главној реченици. Зато оне увек имају прилошкоодредбену функцију – оне су **прилошкоодредбене реченице**. Везници у њима су по пореклу упитни прилози (*где, куда, камо, одакле, докле, оtkуда* итд.).

Месне реченице везују се за две речи из главних реченица:

а) глагол у предикату:

куда: *ИДИ куда тије срце води.* (Сузана Тамаро)

одакле: *ВРАТИ СЕ одакле си дошао.* (разговорно)

б) прилог за место (*тjу, тjамо, дошле, овуда*):

где: *Седи ТУ где си и не йомерај се!* (разговорно)

докле: *Ишао сам ДОТЛЕ докле је било асфалтjној йушjа.* (разговорно)

У оба случаја оне врше функцију прилошких одредби за место или правац кретања.

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

На ову типичну грешку већ смо указали у оквиру теме о односним реченицама. Није наодмет то поновити! Ако би ружна порука из уличних свађа гласила *Врашjи се у местjо одакле си дошао*, то не би била месна, већ односна реченица:

Врашjи се у МЕСТО одакле си дошао.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Одреди ред реченица у народним пословицама *Где мачке нема, тjу мишеви коло воде* и *Где је тjанко, тjу се кида*. За коју реч из главних реченица су везане месне реченице?
- ❖ 2. Из разговорног израза *Где он удари, тjу тjрава не растjе* изостави прилог за место *тjу*. Да ли се нешто мења у временској реченици? Да ли јој се мења облик, значење, положај у реченици?

Временске реченице

Кључне речи:
функција прилошке
одредбе, временски
везници

Временским реченицама обележава се време вршења радње која је исказана предикатом главне реченице. Оне су, према томе, **прилошко-одредбене реченице**. То значи да имају функцију прилошких одредби за време у оквиру зависносложене реченице.

Функцију прилошке одредбе за време могу вршити:

а) прилози за време (*јуче, данас, сушра, ујутру, увече, пре, после, кад, сад, некад, никад* итд.);

б) именице, именичке синтагме и предлошко-падежне конструкције са прилошким временским значењем (*недељом, прошле среде, наредне недеље, у четвртак, током празника, после распушта, пре Ускрса, уочи дербија* итд.);

в) глаголске синтагме са глаголом у облику глаголских прилога (*Чини-јући књиу, сећао сам се школовања; Враћивши се кући, јорко је зайлакала*);

г) временске реченице.

Понекад се иста главна реченица може временски ближе одредити различитим језичким средствима:

Дођи (КАД?)

- одмах.
- истог часа.
- чим будеш могао.
- што можеш пре.

Временске реченице уводе се следећим везницима:

кад: *Кад сам био млађан ловац ја, једна ме је мома волела.* (Староградска песма)

мома – девојка

док: *И док ја Никола праћи полако, погледа који уиш у његову златну медаљу.* (Вељко Петровић)

чим: *Чули бисмо је чим се приближи.* (Михаило Лалић)

како: *Беже из боја како прва пушка љукне.* (Љубомир Ненадовић)

пошто: *Пошто искаји пуно здјелу, диоше се и пођоше уз брдо.* (Петар Кочић)

тек: *Тек један свршим, одма ми друји наменину.* (Вук Караџић)

тек што: *Тек што он заспи, али ето ти девет пуцајуца.* (народна приповетка)

након што: *Добио је жути карџон након што је скинуо дрес.* (СОС канал)

пре него што: *Пре него што пређемо на сивар, да те нешто ишам.* (разговорно)

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Размисли па напиши да ли је зависна реченица у наредном примеру начинска, узрочна, или временска:
Како је дошао из айсе, није се дијао из њосћеље. (Добрица Ћосић) _____
2. Препиши неколико временских реченица из куvara. Да ли су у нормалном реду реченица или у инверзији?

Кључне речи:
функција прилошке
одредбе, узрочни
везници

Узрочне реченице

Узрочне реченице су зависне реченице којима се означавају узроци вршења радње у главној реченици. Попут месних и временских, и узрочне реченице су **прилошкоодредбене реченице**.

Функцију прилошких одредби за узрок могу имати:

- а) узрочни прилози (*зайо* и *сиоја*);
- б) предлошко-падежне конструкције са прилошким узрочним значењем (*Касним збој школе, Пућеви су сирадали услед одрона, Крије се од срамоје, Раги њо из инаја*);
- в) глаголске синтагме са глаголом у облику глаголских прилога (*Остао је без ѡласа њијући хладну кока-колу; Не исјекавши занати у ѡрошлом мечу, ојети су изјубили*);
- г) узрочне реченице.

Вратили смо се (ЗАШТО?)

- зато.
- због концерта.
- ужелевши се концерта.
- пошто смо се ужелели концерта.
- јер смо се ужелели концерта.

Постоји велики број узрочних везника, а најчешћи су:

јер: *Сањам да ћеш доћи јер миришу ноћи.* (Десанка Максимовић)

пошто: *Оставиће Турцима Цариград, ѡоштио су они ѡу бројем најјачи.* (Милан Ђ. Милићевић)

што: *Љући се на ѡујаве ѡрсти штио дрхти.* (Добрица Ћосић)

зато што: *Не верујем ѡи зайо штио си ме већ једном слајао.* (разговорно)

како: *Како су кише ѡадале и ѡрекодан, лијице су ѡушћале из себе беле и сјајне мајле.* (Јован Дучић)

кад: *Каг је све њо њако, сад ми украјко кажи шњо си дошао.* (Петар Кочић)

будући да: *Будући да у Србији ни у десетом селу нема цркве, људи иду манастирима.* (Вук Караџић)

Везници *јер* и *шњо* не могу стајати *никад* уз узрочне реченице у инверзији. С друге стране, узрочни везник *како* уводи само узрочне реченице у инверзији.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Да ли си чуо везник *будући да* у свакодневним разговорима? Запиши примере које прочиташ у уџбеницима, књижевним делима и новинама. Да ли се узрочна реченица са овим везником јавља чешће у нормалном реду речи или у инверзији?
2. Које још значење, осим узрочног, може имати везник *јошњо*? На основу чега разликујеш типове зависних реченица које уводи везник *јошњо*?

Последичне реченице

Кључне речи:
функција прилошке
одредбе, последични
везници

Последичном реченицом исказује се последица проистекла из садржаја главне реченице. Погледајмо то на примеру једне реченице Лазе Лазаковића:

Чак и женски се гледаоци беху њолико забленули да им се на лицу не виде ни њраја зависњи.

До чега је довело то што су се женски гледаоци забленули? Која је последица? Главном реченицом исказан је узрок, а зависном реченицом последица: на лицу им се није видео ни траг зависти *зајњо шњо* су се забленуле.

Последични везници су:

да: *То ња је изазивало и заводило да је њосњајао све несјирљивији и безобзирнији.* (Иво Андрић)

тако да: *Сјавало му се, њако да је морао лећи.* (разговорно)

Последична реченица *никада* не може стајати у инверзији јер јој мора претходити узрок. Тај узрок исказан је главном реченицом на првом месту у саставу зависносложене реченице. Погледајмо реченицу Добрице Ђосића:

Гледају ња оздо њолико равнодушно // да не зна шња осећају.

главна реченица – узрок

зависна реченица – последица

Ако овакву реченицу преобликујемо у супротном смеру, добићемо узрочну реченицу. Она ће гласити:

*Не зна **и**та осећају // **јер** ја **и**ледају оздо **и**олико равнодушно.*

главна реченица – последица зависна реченица – узрок

Последичне реченице са везником *да* се *никада* не одвајају запетом, али се њом *најчешће* одваја она са везником *и*ако *да*. Све последичне реченице врше функцију прилошких одредби.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. *Били су **и**олико заокуйљени **и**им **и**ослом **и**уним **и**ријайних изненађења да их **и**у зашече и су**и**он.* (Бранко Ћопић)

Подели косим цртама ову зависноскожену реченицу на просте, одреди која је главна и која је зависна. Која има значење узрока, а која последице? Каква је зависна реченица?

2. Провери да ли се последични везници увек могу замењивати један другим. Када могу, а када не?

Кључне речи:
функција прилошке
одредбе, намерни
везници

Намерне реченице

Намерне реченице су зависне реченице којима се исказује намера због које је предузета радња у главној реченици. Њима се исказују радње које тек треба да се остваре. Као и месне, временске, узрочне и последичне реченице, које смо до сада обрадили, и намерне реченице су **прилошкоодредбене реченице**. Имају, дакле, функцију и значење прилошке одредбе за намеру. То значење добија се као одговор на питање *Са којом намером?* или *Ради чега?* и сл.

Одговори на ова питања, тј. прилошке одредбе за намеру, могу бити:

а) предлошко-падежне конструкције *ради* + генитив (*Оишила је ради школовања*) и *ио* + акузатив (*Послао ја је **ио** кокице*);

б) глаголске синтагме са глаголом у облику глаголског прилога садашњег (*Тренира **ио** цео дан јурећи форму за **и**акмичење*);

в) намерне реченице.

Трчим → ради заборављеног сата на столу.
→ по заборављени сат на столу.
→ да узмем заборављени сат на столу.

Намерне реченице уводе се најчешће следећим везницима:

да: *И он њрође башићом да одахне.* (Вељко Петровић)

како: *Подижу с времена на време руке увис како би убрзали дисање и рад срца.* (Иво Андрић)

* * *

У намерној реченици са везником *да* предикат мора бити у облику презент-а или потенцијала. Везник *како* уводи намерну реченицу чији је предикат увек само у облику потенцијала:

а) да + презент

Наћњао се над сћолом да се закло-ни и скрије од њроћивника. (Бранко Ђопић)

Нисам њоворио да не њоремећим њу узбудљиву ићру њоњења и бјежања. (Меша Селимовић)

Ту Chesћо њосегају зрели, ућледни људи да се њоразѡварају. (Иво Андрић)

б) да + потенцијал

Њима ѡреба да се враћим да бих видео остћрво. (Растко Петровић)

Душко скочи да би њешице ѡришао оу. (Вељко Петровић)

в) како + потенцијал

Продужи да звижди у ѡрсће, да ѡрди Турке, како се не би сећили да је младић ѡћинуо. (Иво Андрић)

Наћонили су ѡа да се креће, смеје и ѡвори како би сам себе уверио да је здрав. (Иво Андрић)

* * *

ТИПИЧНА ГРЕШКА!

Често се грешу у употреби предлога *збој* и *ради*. Погледајмо две значењски повезане реченице:

Одсусћвовала је са ѡсла збој умора.

Одсусћвовала је са ѡсла ради одмора.

Ако ове реченице преобликујемо, гласиће:

Одсусћвовала је са ѡсла заћо шћо је уморна.

Одсусћвовала је са ѡсла да би се одморила.

Прва реченица говори о узроку, а друга о намери (циљу).

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. У Читанци потражи примере за намерне реченице у инверзији.

Смисли по један пример за прилошку одредбу за намеру у облику предлошко-падежне конструкције, глаголске синтагме и намерне реченице.

Кључне речи:
функција прилошке
одредбе, условни
везници

Условне реченице

Условном реченицом исказан је услов за вршење радње у главној реченици. Она врши функцију прилошке одредбе за услов главне реченице, па је зато **прилошкоодредбена реченица**.

Прилошке одредбе за услов могу бити:

а) предлошко-падежна конструкција *без* + генитив (*Без многа њроливеној зноја нећемо добићи ушакмицу*);

б) глаголска синтагма са глаголом у облику глаголског прилога садашњег (*Вредно њренирајући добићемо ушакмицу*);

в) условна реченица.

Условне реченице уводе се везницима:

ако: *Ако буде имао жељу за њо, њочео бих ја учиии њочецима виолине.* (Владан Десница)

уколико: *Уколико доћеш, сиурно ћеш се добро њровесии.* (разговорно)

кад: *Њејова би сила извршила њробој, кад би добила неки секѡор.* (Михаило Лалић)

да: *Да није маркизе и њеној сина, ми бисмо њомрли од ѡлади.* (Растко Петровић)

а) Везником *кад* уводе се условне реченице са предикатом у облику потенцијала. Условним реченицама са везницима *кад*, *ако* и *уколико* исказују се **могући услови**:

Чишалац ће се ојрешиии ако њомисли да је Блајоје какав чанѡризало. (Лаза Лазаревић)

Када бих се женио, њо без новца не би мојло биии. (Јаков Игњатовић)

Учи уколико мислиш да ѡложиш ѡријемни исѡии. (разговорно)

б) Условне реченице са везником *да* имају предикат у којем је несвршени глагол у прошлом времену или презенту.

* * *

Предикат главне реченице тада је увек у потенцијалу. Таквим условним реченицама обележава се **неостварљив услов**:

Да се ѡај мој ѡријайељ Федор звао Тодор, био би разѡворан и енерѡчан адвокаи. (Вељко Петровић)

Не би била ѡлашљива да јој је ѡзда оѡац. (Михаило Лалић)

Да њих није било, не би се све ово ни закувало. (Бранко Ђопић)

Према томе, зависне условне реченице деле се на:

- могуће условне реченице и
- неостварљиве условне реченице.

* * *

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Смисли три глаголске синтагме у функцији прилошке одредбе за услов. Обрати пажњу на значење глагола!
2. Обрати пажњу на употребу запете у свим наведеним условним реченицама. Како гласи правило о тој употреби?

Начинске (поредбене) реченице

Кључне речи:
функција прилошке одредбе, начински (поредбени) везници, поређење по једнакости и неједнакости

Начинским реченицама означава се начин вршења главне реченице. Тај начин је исказан поређењем, па су зато начинске реченице истовремено и поредбене. Оне су, заправо, одговор на питање *како* и врше функцију прилошких одредби за начин. Зато су **прилошкоодредбене реченице**.

Функцију прилошких одредби за начин могу имати:

- а) прилози за начин (*ијачко, овако, лејо, добро, сјоро, људски* и сл.);
- б) предлошко-падежним конструкцијама (*иојуи хероја, од авиона*);
- в) глагол у глаголском прилогу садашњем или глаголска синтагма са таквим глаголом (*Радио је ијевајући.*);
- г) начинска (поредбена) реченица.

а) *Поређење ио једнакости* изражава се начинском реченицом са везницима:

као да: *Час је био весео, час ијужан и суморан као да сав свети јори.* (Лаза Лазаревић)

као што: *Осијали смо истио ијачко вредни и корисни радници као што су нам и сјари били.* (Радоје Домановић)

како: *Од удара заијра му земља како ијразна ијоврх воде ијиква.* (Петар Петровић Његош)

б) *Поређење ио неједнакости* изражава се начинском реченицом која се уводи везницима:

него: *Боље ии је изјубији илаву неіо своју оірешији душу.* (епска народна песма)

него што: *Ненад је више наслујио неіо што је чуо.* (Бранимир Ћосић)

него да: *Боље учи сада неіо да мораш на ијојравни истији.* (разговорно)

Обрати пажњу! Уз овакве начинске реченице, да би се исказало поређење, у главној реченици мора бити речи у *комјаритиву*. У нашим примерима то су речи *боље* и *више*.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. На основу примера установи једно правило о писању запете уз начинске (поредбене) реченице.
2. Пронађи примере за начинске (поредбене) реченице у инверзији и установи друго правописно правило о писању запете. Да ли начинске реченице могу бити уметнуте? Какво правописно правило тада важи?

Кључне речи:
функција прилошке
одредбе, допусни
везници

Допусне реченице

Допусна реченица је зависна реченица којом се исказује *смейња* која не спречава остварење радње из главне реченице. Та радња *се доушиша* зависном реченицом, уз одређено ометање. Допусном реченицом исказује се прилошка одредба допуштања, па је она **прилошкоодредбена реченица**.

Функцију прилошке одредбе допуштања могу вршити:

а) предлошко-падежне конструкције *ујркос* + генитив и *и њоред* + генитив (*Дошао је ујркос ојасносџи; И њоред свеја, волим ње*);

б) глаголи у глаголском прилогу садашњем или глаголске синтагме са таквим глаголом (*Дозволио је не слажући се у њојуносџи*);

в) допусне реченице.

Допусна реченица се у зависноскожену уводи везницима:

иако: *Иако је у нашим крајевима било несџало разлоја за мноје обичаје, маса народа их је одржавала*. (Тихомир Ђорђевић)

мада: *А ја сам их њрезирао мада у сџвари нису били лоши људи*. (Вељко Петровић)

премда: *Дођоше на каџегре људи који су њоме вични њремда се ојеј не може о свима њо рећи*. (Коста Руварац)

макар: *Наћи ћу их ња макар сву земљу њреврнуо*. (Светолик Ранковић)

ако и: *Ак' и јесу одлеџели ждрали, осџали су њџиџи ждраловиџи*. (епска народна песма)

Везници *иако*, *мада* и *џремда* су увек међусобно замењиви.

УРАДИ САМОСТАЛНО

- ❖ 1. Преобликуј следеће реченице заменом постојећег везника могућим допусним везницима:

Али иако за сада има досџа шума у Србији, оне нису њо нашој земљи како џреба њодељене. (Јосиф Панчић)

Зар слеј осџа мада имаш очи. (Сима Пандуровић)

Кад војска не мојне доћи, не дођу ни они, џремда су били њозвани. (Вук Караџић)

Да ли се променом везника мења значење зависних реченица?

2. На основу примера одреди правописна правила о писању запете у допусним реченицама.

ТЕСТ 6

1. Главни реченични чланови су _____ и _____,
а зависни реченични чланови су _____ и _____.
2. У следећој реченици подвуци граматички субјекат:
Наш школски тим победила је екипа из суседној града.
3. Подвуци предикат зависне реченице у следећем примеру:
Надала сам се да можеш у последњем тренутку стигнути на станицу.
Овакав предикат назива се _____ предикат.
4. У примеру *Рекли смо ученицима да се на Златибору чувају сметова* прецизно одреди функцију подвучених речи:
а) ученицима – _____;
б) на Златибору – _____;
в) сметова – _____.
5. Подвуци апозиције у примеру:
Беља је познавао своју тетку, очеву сестру. Живела је она у Радују, селу које се налазило иза Ђердаја.
6. Заокружи слово испред реченице употребљене са комуникативном функцијом жеље.
а) *Желим ти да добијеш кетлицу!*
б) *Да ти мени и даље ређаш кетлице!*
в) *Сушра да си донео кетлицу из школе!*
г) *Што бих волео да добијем кетлицу!*
7. У следећој реченици подвуци две независне реченице које стоје у саставном односу.
Журећи кроз баште и пазићи цвеће, оћрчао је код тете, а мајка је игдала за њим и испала се штипа ја је тако узбудило.
8. Одреди врсту зависне реченице.
а) *Показао ми је човека чијем сам сину предавао.* _____
б) *Да добијете визу, морате донети гарантно писмо.* _____

9. Подвуци реченицу у функцији атрибута у следећем примеру.

Једне зимске ноћи оца су њозвали да обави хиџан њосао и док је ишао кроз њланине које су врвеле од вукова, коњ се уџлашио и збацио њрубо оца на земљу.

10. Из реченице *Када бих уџледао бисер, њоџово бих добио најад, али ме је заџо фасцинирао сјај кристџала или њредмеџа ошџрих ивица и равних њовршина*, издвој:

а) саставни везник – _____;

б) супротни везник – _____;

в) раставни везник – _____.

П РАВОПИС

Кључне речи:
велико слово,
интерпункцијски
знак, правописни
знак

ПИСАЊЕ ВЕЛИКОГ СЛОВА

До сада сте научили да се велико слово пише на почетку реченице, као и да се властита имена људи пишу великим почетним словом (Петар Петровић Његош, Александар Македонски, Вук Стефановић Караџић, Ђура Јакшић). Постоје, међутим, и друга правописна правила када се пише велико слово.

Имена небеских тела и сазвежђа

Властита имена небеских тела пишу се великим словом: Сунце, Меркур, Венера, Земља, Месећ, Јупитер, Сатурн, Уран, Нептун. То важи и за друге звезде и сазвежђа: *Да бисмо сџишли до најближе звезде, Проксима у сазвежђу Кенџаур, морали бисмо да корачамо још 6.700 километра.*

У двочланим називима звезда, комета и других небеских тела великим почетним словом пише се само прва реч: Мала кола, Кумова слама, Халејева комета.

Малим словом речи *земља, сунце и месећ* пишемо када немају астрономско значење, на пример: *Баџио сам се на земљу.* То се лепо види из примера где се речима *сунце и месећ* заправо означавају сунчани зраци и месечина: *Прејорео сам на јаком сунцу. Риба се ноћу јо месећу слабо лови.*

Географска имена

Великим словом пишу се имена континената, географских области, држава, градова и мањих насељених места (варошица, села), водених површина (мора, река, потока, језера итд.) и планина: Европа, Балкан, Србија, Шумадија, Београд, Голубац, Дунав, Градац.

У двочланим и вишечланим властитим именима пишу се све речи великим почетним словом: Република Србија, Велика Британија, Црна Гора, Доњи Милановац, Сремски Карловци, Западна Морава, Мали Мокри Луг. Предлози и везници у таквим именима пишу се малим словом: Петровац на Млави, Петровац на Мору, Франкфурт на Мајни, Косово и Метохија, Босна и Херцеговина, Тринидад и Тобаго.

Географски термин (планина, језеро, море, полуострво, пол и сл.) у саставу двочланог или вишечланог назива пише се малим словом: Стара планина, Фрушка гора, Балканско полуострво, Јадранско море, Савско језеро, Јужни пол.

Имена градских насеља, тргова и улица

Великим словом пишу се имена градских насеља и четврти: Чубура, Дорћол, Теразије, Детелинара. Уколико овакви називи имају две речи, великим словом пише се само прва: Баново брдо, Савски венац, Стари град, Професорска колонија, Ново насеље, Дунавски кеј. На исти начин се пишу и имена тргова: Трг ослобођења, Студентски трг.

Имена улица пишу се великим почетним словом: Улица Јована Рајића, Улица Веле Нигринове, Улица Радивоја Кораћа.

Наравно, и у склопу назива улица титуле и звања (краљ, цар, владика, војвода, маршал, доктор и сл.) пишу се малим словом: Улица краља Милана, Улица војводе Степе и сл. Малим словом пишу се и присвојни придеви са суфиксом *ски*: Улица српских владара. Надимци се и у склопу назива улица пишу великим словом: Улица Михаила Петровића Аласа.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Препиши правилно, писаном ћирилицом, реченицу:
НАЈВЕЋИ САТУРНОВ САТЕЛИТ НАЗИВА СЕ ТИТАН.

2. Препиши правилно писаном ћирилицом, реченицу:
МОРАЛА ЈЕ ПУТОВАТИ ИЗ СЕВЕРНЕ АМЕРИКЕ У ЈУЖНУ АМЕРИКУ
ПРЕКО МЕКСИКА.

3. Заокружи слово испред исправно написаног властитог имена:
а) Бококоторски залив,
б) Бококоторски Залив,
в) бококоторски залив.
4. Напиши правилно БУЛЕВАР ЦАРА ЛАЗАРА и УЛИЦА ВЛАДИКЕ ДАНИЛА:

Имена установа и организација

Великим словом само почетне речи пишу се називи различитих установа, предузећа и других организација: Студентски културни центар, Матица српска, Српска академија наука и уметности, Клуб студената технике. Наравно, речи које се иначе пишу великим словом чувају га и у вишечланим именима: Народна банка Србије, Спортско друштво „Црвена звезда“, Дом омладине Београда.

Скраћенице вишечланих назива се, међутим, пишу великим словима:

Студентски културни центар – СКЦ,

Матица српска – МС,

Српска академија наука и уметности – САНУ,

Клуб студената технике – КСТ,

Народна банка Србије – НБС,

Спортско друштво „Црвена звезда“ – СД „Црвена звезда“.

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Заокружи слово испред тачно написаног имена српског цара:

а) Душан Силни;

б) Душан силни;

в) душан силни.

2. Препиши правилно име града ПЕТРОВАЦ НА МОРУ:

3. Напиши скраћеницу следећег имена: Дом омладине Београда.

ИНТЕРПУНКЦИЈСКИ И ПРАВОПИСНИ ЗНАЦИ

Правопис регулише употребу интерпункцијских и правописних знакова: тачке, запете, тачке и запете, три тачке, црте, цртице и заграде.

Тачка

Тачка се пише на крају потврдне и одричне реченице, без обзира на то да ли је проста или сложена: *Не, нећу се враћати. Отишао сам још пре дванаест година, а овде, у Естџерсунду, већ сам осам.*

Тачка се пише и иза скраћеница написаних малим словима: т. (тачка), г. (господин), в. (век), др. (други), сл. (слично), тј. (то јест), итд. (и тако даље)... Иза скраћеница имена, које се пишу великим словом тачка се такође пише: Л. Лазаревић, Л. Костић, И. Андрић, М. Црњански.

Редни бројеви написани арапским бројкама подразумевају писање тачке: *Вук је реформисао књижевни језик у 19. веку. „Црвена Звезда“ је била фудбалски њрвак Европе 1991. године.*

Иза редних бројева написаних римским бројкама тачка се не пише: *Повеља бана Кулина је написана 29. VIII 1189. године.*

Три тачке

Три тачке су правописни знак којим обележавамо прекид реченице која је остала недоречена: *Од њевачица највише слушам Магону, Ријану, Шаге, Дафи... Волим енглеске клубове: „Арсенал“, „Ливерпул“, „Манчестер“...*

Употреба запете у зависноскоженој реченици

При нормалном реду речи испред зависне реченице најчешће се не пише запета. Она се *никад* не пише испред субјекатских, предикативних и објекатских реченица, а *увек* се пише испред апозицијских реченица.

Запета се *увек* пише и на крају свих зависних реченица у инверзији. То важи и за све уметнуте зависне реченице.

ТЕСТ 7

1. Препиши правилно писаном ћирилицом име руског цара:
ПЕТАР ВЕЛИКИ _____
2. Надимци се пишу _____ словом. Наведи један пример надимка неке познате личности: _____
3. Препиши правилно писаном ћирилицом следећу реченицу:
МИЛА ЈАЋИМОВИЋ ЈЕ МОЈЕ СУНЦЕ

4. Заокружи слово испред исправно написаног имена државе:
а) Република Црна Гора,
б) република Црна Гора,
в) република Црна гора,
г) република црна гора.
5. Заокружи слово испред исправно написаног имена школе:
а) Основна Школа „Јован Дучић“,
б) Основна школа „Јован Дучић“,
в) основна школа „Јован Дучић“,
г) Основна школа „Јован дучић“.
6. Скраћеница за синтагму *основна школа* пише се: _____.
7. Скраћеница за реч *иакозвани* исправно се пише:
а) тзв. б) тзв в) ТЗВ. г) ТЗВ д) ткз
Заокружи слово испред тачног одговора.
8. Напиши запете где им је место у реченици:
Иако је итрао добро „Црвена звезда“ наш најиетрофејнији клуб итрао је само нерешено са „Партизаном“ највећим ривалом из суседства.
9. Ако у набрајању нисмо навели све елементе, на крају списка ставићемо:
а) тачку,
б) две тачке,
в) три тачке,
г) знак питања.
Заокружи слово испред тачног одговора.
10. Напиши запете где им је место у следећој реченици:
Отрчали смо чим смо схватили да је Милош победио да му сви честитамо.

СРПСКИ АКЦЕНТИ

Кључне речи:
акценат:
дугоулазни,
дугосилазни,
краткоулазни,
краткосилазни;
четвороакценатски
систем, реченични
акценат

ЧЕТВОРОАКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ

Изговори полако и гласно следећу реченицу уз обраћање пажње на изговор слогова по јачини, висини и дужини: *Цела моја школа фотографи-саће суџира њознаџе хокејаше*. Ако си правилно изговорио реченицу, јачином, висином и дужином посебно си **нагласио** следеће слокове у речима: **Ц**ела **м**оја **ш**кола **ф**ото**г**ра**ф**исаће **д**анас **п**ознате хокејаше.

Видимо да у речима не мора бити наглашен само први слог, али да никада није наглашен последњи. Већ сте научили да се јачина изговора у наглашеном слогу назива **акцент**. Једна реч може имати само један акценат. У наглашеном слогу носилац јачине изговора је вокал, па се он назива **носилац слога**. Носилац слога може бити и **вокално р**, оно које се налази између два сугласника или на почетку речи испред сугласника (*рџи, рђа, рвање, крв, њрсџи, њрн, црв, црква, њржен*). У једном слогу може бити само један носилац слога, тј. само један вокал.

Српски језик има четири акцената. Они се међусобно разликују:

- а) по дужини – могу бити дуги и кратки,
- б) по кретању тона – могу бити узлазни и силазни.

Два акцената су кратка, а два дуга. Такође, два акцената имају узлазно кретање тона (интонацију), а два силазно. Отуда произилазе њихова имена, па и њихове ознаке:

дугоузлазни акценат,	´
дугосилазни акценат,	ˆ
краткоузлазни акценат,	˘
краткосилазни акценат.	˝

Краткосилазни акценат имају следеће речи: пас, рат, брат, зрно, стар, ситан, храпав, плитак, мислити.

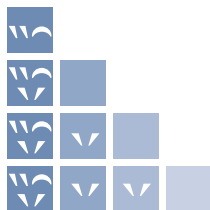
Дугосилазни акценат можемо чути у следећим речима: вид, рад, град, црква, леп, млад, тужан, тело, штапати.

Следеће речи имају краткоузлазни акценат: висок, војник, облачић, првак, возити, занимљив, чаролија, заволети, шапутати.

Дугоузлазни акценат имају следеће речи: глава, рука, лице, љубав, природа, дисати, мрсити, песница, зевалица.

ПРАВИЛА АКЦЕНТОВАЊА

Сва правила акцентовања речи у српском језику могу се лако представити на следећи начин:

Сваки квадрат симболизује један слог. Дакле, представљене су једно-сложне, двосложне, тросложне и четворосложне речи. Видимо да:

а) у једносложним речима могу бити само силазни акценти (краткосилазни и дугосилазни);

б) на првом слогу вишесложних речи *може* бити било који од четири акцента;

в) на унутрашњим слоговима у речи (слоговима који нису први или последњи) *мора* бити акценат узлазне интонације (краткоузлазни или дугоузлазни);

г) последњи слог у речи *никада* није акцентован.

АКЦЕНАТ РЕЧИ У РЕЧЕНИЦИ

У реченици немају све речи свој акценат. Речи које имају свој акценат називају се акцентоване (наглашене) речи, а оне које га немају зову се неакцентоване (ненаглашене) речи. Акцентоване речи са неакцентованима чине акценатске целине. У њима се неакцентоване речи могу наћи испред или иза акцентоване речи.

Неакцентоване речи које се у акценатској целини налазе испред акцентоване речи називају се проклитике. Неакцентоване речи у положају иза акцентоване називају се енклитике.

У проклитике спадају:

предлози (*на, у, о, уз, низ, без, са...*)

везници (*и, или, а, да, ако, јер...*)

речца *не*

У енклитике спадају:

ненаглашени (енклитички) облици помоћних глагола *бићи* и *хйеиши* (*сам, си, је...; бих, би...; ћу, ћеш...*),

ненаглашени (енклитички) облици личних заменица (*ја, је, ју, их...; се*),

речца *ли*.

Погледајмо једну акцентовану песму Васка Попе *Врати ми моје крџице*. Акцентовани пример узет је из књиге Милорада Дешића *Српски акценат и лакоћом*:

Врати ми моје крџице

Моје крџице од чистог сна
Од свиленог ђсмеха од пругасте слутње
Од мога чипкастог ткива

Моје крџице од тачкасте надџе
Од жежене жеље од шарених погледа
Од коже с мога лица

Врати ми моје крџице
Врати кад ти лепо кажем

Покушај да у њему одредиш акценатске целине. Разврстај их на оне у којима је некацентована реч проклитика и на оне у којима је то енклитика.

Уочавање разлике између кратких акцената

Најтеже је разликовати кратке акцентоване слоге. Зато посебну пажњу морамо посветити разлици у изговору *крајкосилазној* и *крајкоузлазној* акцената. Кратки акценати у говору трају два пута краће од дугих. Код изговора краткосилазног акцената постоји нагло опадање и тона и јачине. Такав акценат, као што је речено, имају све једносложне речи са кратким акценатом: *јас, лав, коњ, браји, њрад, сав, већ, сад, лук*. Четири међу наведеним речима, међутим, могу имати и дуг акценат, али је и тада интонација силазна. Изговори речи *јас, њрад, сад* и *лук* са кратким и са дугим акценатом. Какво је значење ових речи када је на њима краткосилазни, а какво када је дугосилазни акценат?

При изговору краткоузлазног акцената тон све време расте. Знамо да се овај акценат по правилу чује када је кратак акценат на унутрашњем слогу вишесложних речи: *ширина, њелефон, кайејан, развеселији, разјоворији, јокујовији*.

Као што је речено, на првом слогу двосложних и вишесложних речи могу бити оба кратка акцената. Уколико си добро уочио разлику између акцената у претходним примерима, требало би да чујеш разлику и између речи са различитим кратким акценатима на првом слогу:

КРАТКОСИЛАЗНИ

кућа
киша
липа
поље
крава
жалостан
радостан

КРАТКОУЗЛАЗНИ

коса
мене
вода
гора
коза
зелен
висок

УРАДИ САМОСТАЛНО

1. Након ослушкивања акцента у наведеним паровима, прочитај речи Мило-рада Дешића из књиге *Српски акценати са лакоћом*:

„Пођимо од једне народне пословице, коју ћемо гласно изговорити: **У добру је лако добар бити**. Посебну пажњу треба обратити на облике **добру** и **добар**. Пошто смо у њима одредили место акцента (први слог) и квантитет (вероватно смо препознали кратак акценат), неколико пута ћемо изговорити пар **добру – добар**. Понављањем ћемо лакше осетити нијансе у интонацији.“

Уколико си послушао савет и чуо разлику, акцентуј подвучене примере са кратким акцентима: **У добру је лако добар бити**.

2. Акцентуј различитим кратким акцентима следеће парове:

кожица – ножица
данас – сутра

РЕЧЕНИЧНИ АКЦЕНАТ

Акценат је нарочито истицање јачине и висине једног слога у речи или једне речи у реченици. Али, осим акцента речи, постоји и **реченични акценат**. Погледај три реченице са истим речима и истим редоследом тих речи, али са другачијим реченичним акцентом. Изговори их наглашавајући истакнуте речи:

Мара игра кошарку.

Мара **игра** кошарку.

Мара игра **кошарку**.

Истакнуте речи изговорене су јаче и више од осталих у реченици. Прва реченица с акцентом на субјекту као да представља одговор на питање *Ко иџра кошарку?* Друга реченица, са акцентом на предикату, не би представљала одговор на исто питање, већ пре на питање *Да ли Мара иџра или иледа кошарку?* Трећа реченица, са акцентом на правом објекту, као да даје одговор на питање *Шта иџра Мара?*

Различно значење реченица са различитим реченичним акцентом може се и овако представити:

Мара (*а не Сава*) игра кошарку.

Мара **игра** (*а не игра*) кошарку.

Мара игра **кошарку** (*а не одбојку*).

Дакле, реченични акценат је на речи која носи најважнију поруку у реченици.

ТЕСТ 8

1. У једносложним речима могу бити само _____ акценти.
2. На унутрашњим слоговима могу бити само _____ акценти.
3. Акценат никада не може бити на _____ слогу у вишесложној речи.
4. Подвуци акцентовани слог у речима: *їенијално, їенерал, їенерација*.
5. Подвуци речи у којима мора бити силазни акценат: *їрад, радийїи, храсїї, їтелефонирайїи*.
6. У речи *јунаци* подвучен је акцентован слог. Он мора бити: а) кратак; б) дуг; в) силазан; г) узлазан. Заокружи слово испред тачног одговора.
7. Подвуци речи са кратким акцентом: *рад, райї, мир, миш, сок, мосїї*.
8. Акцентуј речи: *їлад, сласїї, маїї, саїї, браїї*.
9. Акцентуј речи: *хероји, фудбалери, манекени*.
10. За реч која је посебно истакнута јачином изговора у реченици кажемо да носи _____ акценат.

ДОДАТАК

Г
РАМАТИЧКЕ
ВЕЖБЕ

ВРСТЕ РЕЧИ, ЗНАЧЕЊА И ФУНКЦИЈЕ ПАДЕЖА, ПАДЕЖНА СИНОНИМИЈА

- Одреди врсте речи:
 - читање, вече – _____
 - ја, ко – _____
 - шпански, јасан – _____
 - два, седми – _____
 - летети, сазнавши – _____
 - јуче, брзо – _____
 - на, због – _____
 - и, јер – _____
 - јао, ој – _____
 - међутим, ваљда – _____
- Разврстај на променљиве и непроменљиве речи *шћа, доле, иза, човек, кад, дисаји*.
 - променљиве: _____
 - непроменљиве: _____
- Бројеве *осми, један, њри, њей, шест* и *сјо* подели на променљиве и непроменљиве.
 - променљиви: _____
 - непроменљиви: _____
- Подели прилоге *чијко, мало, још, увече, њозади* и *високо* на променљиве и непроменљиве.
 - променљиви: _____
 - непроменљиви: _____
- Подвуци збирне именице.
грање, трава, корење, оговарање, шљунак, каменчићи
- Од следећих градивних именица изведи градивне придеве:
 - челик – _____;
 - гвожђе – _____.
- Подвуци именицу чији се граматички и природни род не поклапају:
стрина, ујна, теча, тетка, баба, сестра.
- Независни падежи су _____ и _____.

9. Спој предлога и именице у одређеном падежу назива се _____.
10. Одреди граматичке категорије у којима се налазе именице у речницима:
а) падеж – _____; б) број – _____.
11. Одреди два облика вокатива једнине именице *йливач*:
а) _____; б) _____.
12. Наведи два облика множине именице *уже*:
а) _____; б) _____.
13. Одреди компаратив придева *йлийак*: _____. Компаратив је добијен од основе _____, додавањем наставка за облик _____.
14. У народним пословицама одреди вид подвучених придева
а) Од *йладна йрбуха нема йоре невоље*. _____
б) Од *йола Влаха йола йара*. _____
в) Од *йлашљива ждребейа мнойо йуийа добар коњ изиђе*. _____
г) *Блайо добром чину и свијейлом образу!* _____
15. Промени вид придева у наведеним народним пословицама:
а) Од *зла рода нек није йорода*. _____
б) *Пошйеной је чоека ласно йревариий*. _____
16. Замењујући наглашене облике личних заменица ненаглашеним, препиши народну пословицу *Ко йшебе каменом, йи њеја хљебом*:

17. Напиши присвојну заменицу сваког лица: _____
18. Разврстај заменице *колики, оволики, свакакав, нечији, ничији*:
а) показна – _____; б) упитно-односна – _____;
в) неодређена – _____; г) одрична – _____;
д) општа – _____.
19. Прецизно одреди бројеве:
а) *шесйоро* – _____; б) *шесйи* – _____.

20. Прецизно одреди врсту речи у примерима *осмица* и *осмина*.

21. Прецизно одреди врсту подвучене речи у примеру *Свирао сам ироје*
*и*усле *и*ре *ових* – _____
22. Напиши неличне глаголске облике – _____, _____,
_____, _____, _____.
23. Допуни реченицу: Лични глаголски облици се деле на глаголска
_____ и глаголске _____.
24. Према свршеном глаголу изгради несвршени и одреди суфикс:
*и*ре*и*р*ча*и*и* – _____; суфикс – _____.
25. Од несвршеног глагола *и*лива*и*и изгради два свршена глагола, додавањем
два различита суфикса: _____, _____.
26. Подвучи непрелазни глагол: *п*ити, *ј*ес*и*и, *с*и*а*ва*и*и, *и*са*и*и, *ч*и*и*а*и*и.
27. Одреди тип повратног глагола у примеру *и*ла*ши*и*и* се – _____.
28. Реченицу *Девојке су носиле и*а*к*ве сук*ње* *и*ро*ш*ло*ј* ле*и*а наведи тако да
глагол у предикату буде у облику рефлексивног пасивног перфекта:

29. Следећу реченицу, из дела Стефана Митрова Љубише под насловом
Кањош Мацедоновић, препиши тако да пасивне глаголске облике замениш
активним: *Свод јој је з*ла*и*ом *из*везен, *с*и*у*и*ови* *м*раморни *з*ла*и*ном *ж*и*ц*ом
*о*и*и*очени. _____
30. Реченицу са безличним глаголом *Свануло је* напиши тако да задржи исто
значење, али да глагол постане лични: _____.
31. У Стеријиној *Покондиреној и*ш*ик*ви јунакиња Фема изговара реченицу
*Иди, кукавицо, на о*л*е*дало, *и*о*л*е*да*ј се *ка*ква *си*, *с*и*о*ј*и*ш *ка*о *с*и*у*и*а*, *б*ез
*м*идера *и* *н*еу*и*е*и*ну*и*а. У овој реченици једна реч је у номинативу. Како
гласи савремени књижевни облик вокатива једине те именице?

32. Подвучи деоне (партитивне) речи у примерима са партитивним гени-
тивом: *м*но*ј*о *у*и*р*о*ш*ено*ј* *в*ре*м*ена, *н*е*к*о*л*ико *л*е*и*их *к*у*ћа* *и*о*р*ед *и*у*и*а, *и*а*р*че
*у*к*у*сне *и*о*р*т*и*е *о*д *ч*о*к*о*л*а*д*е.

33. Допуни реченице: а) У реченици *Куйи млека* подвучена реч је у облику _____ генитива и врши синтаксичку функцију _____ објекта; б) У реченици *Манимо се њразној разјовора* подвучена реч је у облику _____ генитива и врши синтаксичку функцију _____ објекта.
34. Одреди тип генитива у примеру *Прошле недеље сам имала јриј*.

35. У наслову филма *Од сумрака до свијанја* предлошко-падежне конструкције са предлозима _____ и _____ и именицом у генитиву имају _____ значење.
36. Два предлога међу наведеним могу бити и иза именске речи: *збој, ради, без, уочи, ка, њрема, ујркос*. Подвуци их.
37. У предлошко-падежним конструкцијама са дативом које имају значење усмерености јављају се предлози *насујрој, њрема* и _____.
38. Одреди значења следећих предлошко-падежних конструкција са предлогом *за* и акузативом.
а) *Дођи за комјјујтер да ми њо њокажеш* _____;
б) *Долазим за њеј минујта*: _____;
в) *Донео сам сокове за друшјво*: _____;
г) *Похваљен сам за одличан усјех*: _____.
39. У претходном питању наведене предлошко-падежне конструкције врше синтаксичку функцију _____.
40. Заокружи слово испред тачног одговора.
Квалитативни инструментал врши функцију: а) субјекта; б) предиката; в) атрибута; г) апозиције; д) прилошке одредбе.
41. Једини падеж који се употребљава само у предлошко-падежним конструкцијама је _____. Наведи предлоге који иду са њим.
_____, _____, _____, _____, _____, _____.
42. Одреди падеже у којима су заменице у предлошко-падежним конструкцијама са предлогом *њрема*.
а) *Крени њрема мени* – _____;
б) *Седе за сјолицу њрема мени* – _____.
43. Одреди падеже у којима су именице у предлошко-падежним конструкцијама са предлогом *њрег*:
а) *Били смо немоћни њрег јачим њројивником*: _____;
б) *Храбро смо сјали њрег јачеј њројивника*: _____.

44. У примеру *йлавокоси младић* описни придев у функцији атрибута замени истозначним: а) атрибутом у облику квалитативног генитива: _____; б) атрибутом у облику предлошко-падежне конструкције *с(а) + инструментал*: _____.
45. У примеру *Проїласили су йредседником* подвучену реч замени предлошко-падежном конструкцијом са истим значењем. _____
46. Подвуци речи у дативу у примеру из Домановићеве приповетке *Мрйво море*: „Јавно мњење окрете фронт према младом песнику. Чак и оно што су му отпре приписивали у добре стране, сад му стадоше осуђивати.“
47. Предлог *из* замени одговарајућим предлогом који неће променити значење предлошко-падежне конструкције.
Урадила је йо из зависйи : *Урадила је йо* _____ *зависйи*.
48. Речи у облику аблативног генитива замени одговарајућом предлошко-падежном конструкцијом.
а) Ослободио се великог притиска : Ослободио се _____;
б) Чувај се аутомобила кад прелазиш улицу : Чувај се _____ кад прелазиш улицу.
49. Одреди падеже и предлошко-падежне конструкције подвучених речи.
а) *Назвао сам йа будалом*: _____;
б) *Назвао сам йа будала*: _____;
в) *Проїласили су ме за йредседника разредне заједнице*: _____.

ТАЧНИ ОДГОВОРИ НА ПРЕТХОДНА ПИТАЊА

1. а) именице; б) заменице; в) придеви; г) бројеви; д) глаголи; ђ) прилози; е) предлози; ж) везници; з) узвици; и) речце
2. а) шта, човек, дисати; б) доле, иза, кад
3. а) осми, један, три; б) пет, шест, сто
4. а) читко, мало, високо; б) још, увече, позади
5. грање, корење
6. а) челичан; б) гвозден
7. теча
8. номинатив, вокатив
9. предлошко-падежна конструкција
10. номинатив, једнина
11. а) пливаче; б) пливачу
12. а) ужета; б) ужад
13. плићи; плит-; -ји

14. а) неодређени; б) неодређени; в) неодређени; г) одређени
15. а) Од злог рода нек није порода; б) Поштена је чоека ласно преварити.
16. Ко те каменом, ти га хљебом.
17. свој
18. а) оволики; б) колики; в) нечији; г) ничији; д) свакакав
19. а) збирни; б) редни
20. бројне именице
21. бројни придев
22. инфинитив, радни глаголски придев, трпни глаголски придев, глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли
23. времена, начине
24. претрчавати, -ава
25. допливати, препливати
26. спавати
27. неправи повратни глагол
28. Такве сукње су се носиле прошлог лета.
29. Људи су јој свод златом извезли, ступове мраморне златном жицом опточили.
30. Свануо је дан.
31. кукавице
32. много, неколико, парче
33. а) партитивног, правог; б) аблативног, неправог
34. временски генитив
35. од, до, временско
36. ради, упркос
37. к(а)
38. а) месно; б) временско; в) намене; г) узрочно
39. прилошких одредби
40. атрибута
41. локатив; на, у, о, по, према, при
42. а) датив; б) локатив
43. а) инструментал; б) акузатив
44. а) младић плаве косе; б) младић с(а) плавом косом
45. за председника
46. Јавно мњење окрете фронт према младом песнику. Чак и оно што су му отпре приписивали у добре стране, сад му стадоше осуђивати.
47. Урадила је то због зависти.
48. а) од великог притиска; б) од аутомобила
49. а) инструментал; б) номинатив; в) за + акузатив

РЕЧ КАО РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАН

50. Подвучи помоћне речи у следећем одломку из *Јабуре на друму* Вељка Петровића: *Извесни рачуни суседнога насеља изражили су да се иравац старијег друма, цомбасте „царске царе“, баш код ње иновије, ие она осџа, с комадом давнаишеј јарка, у окуци.*
51. Подвучи реч без синтаксичке функције у реченици из *Мајке Борислава Михајловића Михиза*: *Јегџе ви само, децо, ја сам сиџа, јела сам џамо у селу.*
52. Допиши предлог који се јавља у предлошко-падежним конструкцијама са именском речју у локативу: на, у, о, по, према, _____.

РЕЧЕНИЦА

53. Одреди број комуникативних и предикатских реченица у следећем примеру из народне приповетке *Међедовић*: *Кад дијете нарасте повелико, оно навали да иде из пећине у свијет.*
- а) број комуникативних реченица: _____
- б) број предикатских реченица: _____
54. У тексту *Койор у власџи деце* из дневних новина *Блиц* одреди број комуникативних реченица и укупан број предикатских реченица: „Градоначелница Котора је малишанима предала кључеве града и они ће све до 10. јула 2005. владати древним градом. Петнаест представа закупило је пажњу малишана којих је највише у Котору. Домаћи клинци и њихови гости сваке вечери испуне Летњу позорницу, которске тргове и салу Центра за културу, где се изводе представе. У уторак ће најмлађи моћи да на Летњој позорници у 21 сат погледају представу *Сан леџње ноћи* позоришта Пулс из Лазаревца, а на Тргу од оружја ће у 22 сата гледати представу *Баш ире неки дан* позоришта Црвени крст из Смедерева.“
- а) Број комуникативних реченица: _____
- б) Број предикатских реченица: _____
55. Одреди врсте наведених комуникативних реченица према њиховој говорној улози.
- а) *Помери џај бакрач у сџрану!* (Антоније Исаковић) _____
- б) *Јеге леџник!* (Антоније Исаковић) _____
- в) *Ти ја иознајеш?* (Радоје Домановић) _____
- г) *Знам ја сваки од нас колико је џежак!* (Радоје Домановић) _____
- д) *Осџави ирице, молим ие!* (Радоје Домановић) _____
- ђ) *Па како осџасмо ми, Симане?* (Иво Андрић) _____

56. Одреди врсте комуникативних реченица према њиховој говорној улози у следећим рекламама:
 а) Скенирана реклама за Милку
 б) Скенирана реклама за МТС
57. а) Одреди врсте комуникативних реченица у одломку из књиге *Сујеверице и грује речи* Бранка В. Радичевића:
 Дабогдатенебило!Невиделатеоком!Нетаклатеруком!Нектеземљапрогута!
 Нек те ватра претвори у црни пеп'о! _____
 б) Ове реченице су: поздрави, здравице, клетве, благослови. Подвуци тачан одговор.

СИНТАГМА

58. Подвуци главне чланове следећих синтагми: сваки дан, бесплатно летовање, седми разред; гужва пред амбасадом, обала без плаже, одлазак на море; даноноћни редови за визе, пријатан боравак у планини, први дан распуста.
59. Одреди ширу и ужу синтагму у примеру из дела Милоша Црњанског: *Остјавивши своја села, остјављао је и све шио му беше разумљиво и видљиво.*
 а) Шири синтагма: _____
 б) Ужи синтагма: _____
60. У претходном питању шири синтагма је према врсти главне речи _____, а ужи синтагма је _____.
61. Подвучена реч у синтагми *неуморна њлејисанко* (Лаза Костић) врши функцију _____.
62. У синтагми *обилазећи села и прагове* (Милош Црњански) подвучени допунски чланови синтагми, који се налазе у напоредном односу, врше функцију _____.
63. Подвуци главне чланове у прилошким синтагмама: *врло лепо, мноо добро, незамисливо сјоро.*
64. Напиши какве су следеће синтагме према врсти речи у функцији главног члана.
 врло добар, сасвим писмен, довољно образован: _____
65. а) У реклами за савремени аутомобил подвуци пет синтагми:
 Реализација С4 указује на креативност, динамичност и изузетан квалитет како по изгледу тако и по техничким особинама: од безбедносних и

електронских система, преко оригиналних и јединствених техничких решења, све до широке и поуздане палете мотора.

б) Издвој главне чланове синтагми: 1) _____, 2) _____,

3) _____, 4) _____, 5) _____.

в) У три случаја атрибути се налазе у _____ односу.

ТАЧНИ ОДГОВОРИ НА ПРЕТХОДНА ПИТАЊА

50. Извесни рачуни суседнога насеља тражили су да се правац старога друма, џомбасте „царске џаде“, баш код ње повије, те она оста, с комадом давнашњег јарка, у окуци.

51. Једите ви само, децо, ја сам сита, јела сам тамо у селу.

52. при

53. а) 1 (једна); б) 3 (три)

54. а) 4 (четири); б) 8 (осам)

55. а) заповедна; б) узвична; в) упитна; г) узвична; д) заповедна; љ) упитна

56. а) заповедна; б) узвична

57. а) жељне; б) клетве

58. сваки дан, бесплатно летовање, седми разред; гужва пред амбасадом, обала без плаже, одлазак на море; даноноћни редови за визе, пријатан боравак у планини, први дан распуста.

59. а) оставивши своја села; б) своја села

60. глаголска, именичка

61. атрибута

62. правог објекта

63. врло лепо, много добро, незамисливо споро

64. придевске

65. а) изузетан квалитет, техничким особинама, безбедносних и електронских система, оригиналних и јединствених техничких решења, широке и поуздане палете мотора; б) квалитет, особинама, система, решења, палете; в) напоредном

РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАНОВИ

Субјекат

1. Главни реченични чланови су: _____ и _____
2. Подвуци и одреди главне реченичне чланове у реченици: *Онда ја цар враћи најраі ѿворећи му.* (Немушѿи језик, народна бајка)
 - а) Субјекат: _____
 - б) Предикат: _____
3. Наведи два основна типа субјекта према падежу у којем се налазе.

4. Подвуци субјекат у следећим реченицама:
 - а) *Тај мали коњиц ѿсѿаде објединиѿељ свеіа.* (Радослав Братић)
 - б) *Најуре даде Фочић на срѿски једно ѿсмо ѿред свима ѿрочиѿаѿи.* (Прота Матеја Ненадовић)
 - в) *Од суве сѿудени на њему се бијаше све накостѿријешило и укочило.* (Петар Кочић)
 - г) *Пилиенда ѿусѿи ілас.* (Симо Матавуљ)
 - д) *Износи их један младић.* (Растко Петровић)
5. У следећим реченицама подвуци субјекат и одреди тип субјекта:
 - а) *Сави је драіо збоі ѿоіа.* (разговорно)

 - б) *За њим ѿрисѿаде кайеѿаница с мајком и дейеѿом.* (Лаза Лазаревић)

 - в) *Нас ѿо може да заболи.* (разговорно)

6. Одреди субјекат у реченици *Плаве, велике очи оборила си доле.* (Борисав Станковић)

7. Како би са нормалним редом речи гласио стих Јована Грчића Миленка *У ірању ѿѿице ћуіе?*

Предикат

8. Подвучи предикат у следећим реченицама:
- а) *То нису хћели да знају.* (Борислав Пекић)
 - б) *У шри часа ѿо ѿодне ѿочне дувати редован веттар Охридској језера.*
(Јован Цвијић)
 - в) *Целоја дана ова мешавина воде и вина била је мој сан и моја ућеха.*
(Раство Петровић)
 - г) *Оркесттар је ѿресћао да свира.* (Борислав Пекић)
 - д) *Нико не жели да ѿочне бројање.* (Добрица Ђосић)
9. Подвучи предикат и одреди његов тип:
- а) *Око је ѿрави ѿлумац.* (Исидора Секулић)

 - б) *Месечева ѿуна свећлосћ обухвати им лица.* (Иво Ђипико)

 - в) *Наша кућа беше сћара, широка, сува, ѿломазна.* (Борисав Станковић)

 - г) *Сад ја ѿрво морам да се издувам.* (Драгослав Михаиловић)

10. Одреди синтаксичке функције подвучених речи у примеру *Пућ је ѿежак* (Драгојло Дудић).
- а) је: _____
 - б) ѿежак: _____
11. Део сложеног предиката који је у облику са везником *да* и презентом замени обликом у инфинитиву: *Не можеш ѿи ѿу да се ѿровучеш.* (Драгослав Михаиловић)

Зависни реченични чланови

12. Два основна типа зависних реченичних чланова су: _____

13. Наведи три основна типа именичких одредби. _____,
_____ и _____.

Прави објекат

14. Подвуди праве објекте у следећим реченицама:
- а) *Дохваћила је иле и њредиво.* (Владан Десница)
 - б) *Једном он украде њушку.* (народна бајка *Злаћорони ован*)
 - в) *Нема њредаха, нема ниједне њаузе.* (Јован Христић)
 - г) *Човек њошњено њрича своје бројно сћање.* (Добрица Ђосић)

Неправи објекат

15. У наведеним реченицама подвуди неправи објекат и одреди у ком је падежу:

а) *Онда ће јој њредаћи наћраду.* (Данило Киш)

б) *Змија му одјовори.* (народна бајка *Немушћи језик*)

в) *Не брини се нимало за овце.* (народна бајка *Немушћи језик*)

г) *Они њричају о доћаћају.* (Драгојло Дудић)

16. Како би гласио нормалан ред речи у стиху *Девојка се сунцу њрошћивила* из лирске народне песме *Девојка и сунце*?
-

Атрибут

17. Подвуди атрибуте у реченицама:

а) *Мајсћорова соба личи на њрвобитћну библијску слику.* (Радослав Братић)

б) *Тада лейоћу језерску увећавају и леје језерске њћице.* (Јован Цвијић)

в) *Бејасће ли, браћо моја млада* (Јован Јовановић Змај)

г) *Павле їледа у њрљаву обућу и њене беле, їоле ноје.* (Иво Ђипико)

18. У реченици *У сећању крићичара осћаје њрио чиновника који је мајсћорски водио Предраћ Лаковић* (Јован Христић) падежне атрибуте замени придевским атрибутима.

19. У реченици *Риђобради* *јусар* је мој омиљени јунак придевски атрибут замени могућим падежним атрибутима.

- а) _____
б) _____

Апозиција

20. У наведеном примеру, из једне читанке, подвуци апозиције:
Дугић, Драјојло, војник са Солунској фронти, њросвећен сељак, одазива се устианку 1941. године њроштив окујашора.

21. Главне речи у оквиру апозиција у претходном примеру су: _____

22. Подвуци апозицију у следећим примерима:

- а) *У њрејрашку њрзао је Курјел, сишан, риђ, њошво сијед мајарац шанких ноју* (Симо Матавуљ);
б) *Зар Ви нисте Фема, њокојној мајстор-Томе ојанчара жена* (Јован Стерија Поповић).

Апозитив

23. Подвуци апозитив у следећој реченици: *Чика Сшанко, изузетно сшар и онемоћао, сео је на клују у њарку.*

24. У реченици *Милица, врло болесна од њрија, ошшла је у дом здравља* подвуци главну реч апозитива.

Прилошке одредбе

25. У наведеним реченицама подвуци прилошке одредбе.

- а) *Тола Дачић с врећом на рамену њрешражује болницу, ходнике, шује.* (Добрица Ђосић)
б) *Филиј је Вишњић њрешао у Србију 1809. године.* (Вук Стефановић Караџић)
в) *Главе обаде мейне Фочић више себе на чардак.* (Прота Матеја Ненадовић)

26. У датим реченицама подвуци прилошку одредбу и одреди њен тип:

- а) *У Риму њослужило је владику и добро време и добро здравље.* (Љубомир Ненадовић) _____

б) *Сад се у хајдуке одмећу зли људи.* (Бранислав Нушић)

в) *Исакович њоче да их лони вежбама.* (Милош Црњански)

г) *Сѣарац је сѣуѣао ѡоїнуѣо.* (Петар Кочић)

27. Одреди типове прилошких одредби у следећем примеру: *Мрјуд ћуѣећи узе коња левом руком за їриву на їлави.* (Иван Сергејевић Тургењев, превод)
- а) ћуећи: _____
- б) левом руком: _____
- в) за гриву на глави: _____

Главни и зависни реченични чланови

28. Синтаксички анализирај стих Јована Грчића Миленка *Ја нађох извор бајан* и одреди:
- а) субјекат: _____ ;
- б) предикат: _____ ;
- в) објекат: _____ ;
- г) атрибут у оквиру објекатске синтагме: _____ .
29. У реченици писца Радослава Братића *Мајсѣор им їрилази ѣажљиво* одреди синтаксичке функције речи:
- а) *Мајсѣор*: _____
- б) *им*: _____
- в) *їрилази*: _____
- г) *ѣажљиво*: _____
30. У реченици писца Слободана Селенића *Плач ми је сѣеїао їрло* одреди синтаксичке функције за речи:
- а) *їлач*: _____
- б) *ми*: _____
- в) *је сѣеїао*: _____
- г) *їрло*: _____
31. Синтаксички анализирај реченицу (истог писца) *Месецима није хїела да ми исїрича ниједну їричу са жалосним крајем* и одреди:
- а) предикат: _____ ;

- б) прави објекат: _____ ;
 в) неправи објекат: _____ ;
 г) прилошку одредбу: _____ ;
 д) придевски атрибут у објекатској синтагми: _____ ;
 ђ) падежни атрибут у објекатској синтагми: _____ ;
 е) субјекат: _____ .

32. У реченици, из дела Данила Киша, *После ће њозвајџи моју маму и њосџођу Риџо, моју учџиџељџицу* одреди:

- а) предикат: _____ ;
 б) субјекат: _____ ;
 в) прави објекат: _____ ;
 г) апозицију у објекатској синтагми: _____ ;
 д) главну реч у оквиру апозиције: _____ .

33. Прецизно одреди синтаксичку функцију подвучених речи:

а) *Дјевојка ња оком зајалила.* (народна песма *Травник зајалеџен очима*)

б) *Очију џвојџих да није* (Васко Попа)

в) *Некад је он био најнајреднији и најзџоднији домаћин на цијелој Крајџни.* (Петар Кочић)

г) *Ми сви њокуњисмо џлаве.* (Бранислав Нушић)

д) *Онда јој чобан џружи свој шџџај џреко ваџре.* (народна бајка *Немушџи језик*)

ђ) *Царевић се џрејане и џочне ња молиџи да му ојросџи.* (народна бајка *Баш-Челик*)

34. Детаљно синтаксички анализирај следећу реченицу из *Мемоара* проте Матеје Ненадовића: *Дахије џошљу у сваку касабу својим муселимима зајовесџи џајно.*

- а) Субјекат: _____, врста речи: _____, облик: _____ ;
 б) Предикат: _____, врста речи: _____, облик: _____ ;
 в) Прави објекат: _____, врста речи: _____, облик: _____ ;

- г) Неправи објекат: _____, облик: _____;
- д) Атрибут у оквиру неправог објекта: _____, врста речи: _____;
- ђ) Главна реч у оквиру неправог објекта: _____, врста речи: _____;
- е) Прилошка одредба за место: _____, облик: _____;
- ж) Атрибут у оквиру прилошке одредбе: _____, врста речи: _____;
- з) Главна реч у оквиру прилошке одредбе: _____, врста речи: _____;
- и) Прилошка одредба за начин: _____, врста речи: _____.

ТАЧНИ ОДГОВОРИ НА ПРЕТХОДНА ПИТАЊА

Субјекат

1. субјекат и предикат
2. Онда га цар врати натраг говорећи му; а) субјекат: цар; б) предикат: врати
3. граматички и логички субјекат
4. а) Тај мали коњиц постаде објединитељ свега.
 б) Најпре даде Фочић на српски једно писмо пред свима прочитати.
 б) Од суве студени на њему се бијаше све накостијешило и укочило.
 г) Пилипенда пусти глас.
 д) Износи их један младић.
5. а) Сави је драго због тога; логички;
 б) За њим пристаде капетаница с мајком и дететом; граматички
 в) Нас то може да заболи; логички
6. изостављен („ти“)
7. Птице ћуте у грању.

Предикат

8. а) То нису хтели да знају.
 б) У три часа по подне почне дувати редован ветар Охридског језера.
 в) Целога дана ова мешавина воде и вина била је мој сан и моја утеха.
 г) Оркестар је престао да свира.
 д) Нико не жели да почне бројање.

9. а) Око је прави глумац.
Именски предикат
б) Месечева пуна светлост обухвати им лица.
Глаголски предикат
в) Наша кућа беше стара, широка, сува, гломазна.
Именски предикат
г) Сад ја прво морам да се издувам.
Сложени глаголски предикат

10. а) глаголски део именског предиката
б) именски део именског предиката

11. Не можеш се ти ту провући.

Зависни реченични чланови

12. допуне и одредбе

13. атрибут, апозиција и апозитив

Прави објекат

14. а) Дохватила је игле и предиво.
б) Једном он украде пушку.
в) Нема предаха, нема ниједне паузе.
г) Човек поштено прича своје бројно стање.

Неправи објекат

15. а) Онда ће јој предати награду.
Датив
б) Змија му одговори.
Датив
в) Не брини се нимало за овце.
За + акузатив
г) Они причају о догађају.
О + локатив

16. Девојка се противила сунцу

Атрибут

17. а) Мајсторова соба личи на првобитну библијску слику.
б) Тада лепоту језерску увећавају и лепе језерске птице.
в) Бејасте ли, браћо моја млада
г) Павле гледа у прљаву обућу и њене беле, голе ноге.
18. У критичаревом сећању остаје чиновнички трио који је мајсторски водио Предраг Лаковић.
19. а) Гусар риђе браде је мој омиљени јунак.
б) Гусар са риђом брадом је мој омиљени јунак.

Апозиција

20. Дудић, Драгојло, војник са Солунског фронта, просвећен сељак, одазива се устанку 1941. године против окупатора.
21. војник и сељак
22. а) У прегратку гризао је Курјел, ситан, риђ, готово сијед магарац танких ногу; б) Зар Ви нисте Фема, покојног мајстор-Томе опанчара жена

Апозитив

23. Чика Станко, врло стар и болестан, сео је на клупу у парку.
24. Милица, врло болесна од грипа, отишла је у дом здравља.

Прилошке одредбе

25. а) Тола Дачић с врећом на рамену претражује болницу, ходнике, шупе.
б) Филип је Вишњић прешао у Србију 1809. године.
в) Главе обадве метне Фочић више себе на чардак.
г) После неколико дана, већ, беше сасвим затупео мозгом.
26. а) У Риму послужило је владику и добро време и добро здравље.
прилошка одредба за место
б) Сад се у хајдуке одмећу зли људи.
прилошка одредба за време

- в) Исакович поче да их ломи вежбама.
прилошка одредба за средство
- г) Старац је ступао погнуто.
прилошка одредба за начин
27. а) прилошка одредба за начин
б) прилошка одредба за средство
в) прилошка одредба за место

Главни и зависни реченични чланови

28. а) Ја
б) нађох
в) извор бајан
г) бајан
29. а) субјекат (граматички)
б) неправи објекат
в) предикат
г) прилошка одредба за начин
30. а) субјекат (граматички)
б) логички субјекат
в) предикат
г) прави објекат
31. а) није хтела да исприча
б) ниједну причу са жалосним крајем
в) ми
г) месецима
д) ниједну
ђ) са жалосним крајем
е) Субјекат: изостављен
32. а) ће позвати
б) изостављен
в) моју маму и госпођу Риго, моју учитељицу
г) моју учитељицу
д) учитељицу
33. а) прилошка одредба за средство
б) придевски атрибут
в) глаголски део именског предиката

- г) прави објекат
- д) неправи објекат
- ђ) сложени предикат

34. а) Дахије, именица, номинатив множине
 б) пошљу, глагол, 3. лице множине презента
 в) заповест, именица, акузатив једнине
 г) својим муселимима, датив множине
 д) својим, заменица
 ђ) муселимима, именица
 е) у сваку касабу, у + акузатив једнине
 ж) сваку, заменица
 з) касабу, именица
 и) тајно, прилог

ПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

1. Заокружи слово испред основног типа предикатских реченица у српском језику:
 - а) *Заљуљано царство сурвало се с вама.* (Милан Ракић)
 - б) *Рано је за закључке.* (Полиџика)
 - в) *Чека се судијин последњи звиждук.* (телевизијски пренос утакмице)
 - г) *Жалбе није било.* (Вечерње новости)
2. Тип реченице у примеру из претходног питања назива се _____ реченица.
3. У следећем одломку из романа Миодрага Булатовића дат је разговор два књижевна лика (криминалца) који користе жаргон:

„Виктор, хуљо, где си се био скрио?“, јакнуо је.
 „Мишек, нисам се скрио!“, његово њојло чишћо је Ариџонових. „Побеао сам ти! Не желим да ми више будеш јорила!“
 „Где сам њојрешио, шефе?!“
 „Није!“
 „А наша закљичања?“
 „Цев у цей, лудо једна! Ојкриће нас, њохвајће нас!“
 „И њреба, Вики, њохвајћии људе од сламе!“
 „Мишек, ако ти робије није било досја, ти се њредај, ња лези за обојцу!
 Мене ни ти, ни наша Јуја, нећете видети! Досја ми је свеја, разумеш ли!“

„Викторе, а ја?“

Ариџонових је мењао место, боју гласа:

„Мишек, слободан си. За нас, људе од сламе, нема више награде!“

а) Из одломка препиши непотпуне реченице:

1) _____ ; 2) _____ ;
3) _____ ; 4) _____

б) Међу њима су упитне _____ и _____.

в) Како би гласиле ове реченице да су потпуне (предикатске):

1) _____
2) _____
3) _____
4) _____

4. Прочитај разговор књижевних ликова из романа Горана Петровића:

– Је ли спремио јањ?

– Спремио.

– Секиру?

– И секиру. А што ти стално зайиш кујеш?!

а) Одреди број предикатских реченица. _____

б) Препиши непотпуне реченице. _____

в) Како би гласиле потпуне (предикатске) реченице?

5. У примеру из претходног питања поједини реченични чланови су изостављени зато што се:

а) подразумевају, па су сувишни у разговору;

б) не знају;

в) нема их по природи ствари.

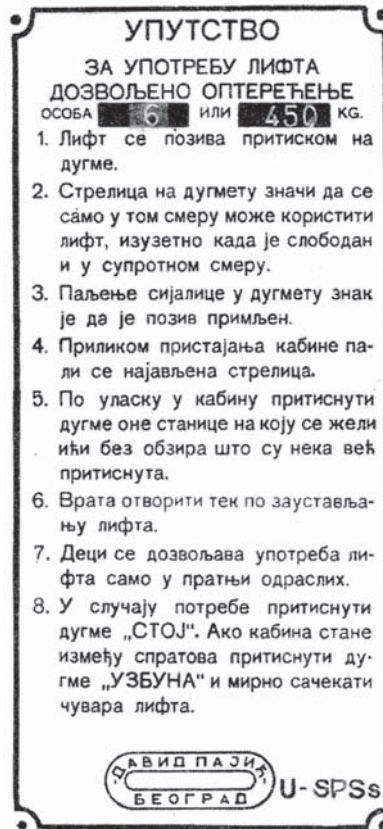
Заокружи слово испред тачног одговора.

6. Прочитај Упутство за употребу лифта.

Одговори на следећа питања.

а) Која реч је изостављена у непотпуним реченицама *Врати отворити шек по заустављању лифта* и *У случају употребе притиснути дугме „СТО“*? _____

б) Каква је, с обзиром на глаголски облик у предикату, предикатска реченица *да је позив примљен*? _____

Тачни одговори на претходна питања

1. а)
2. субјекатско-предикатским
3. а) 1) Нигде!; 2) А наша заклинања?; 3) Цев у џеп, лудо једна!; 4) Викторе, а ја?
б) А наша заклинања?; Викторе, а ја?
в) 1) Нигде ниси погрешео!; 2) А шта је са нашим заклинањима?; 3) Стави цев у џеп, лудо једна!; 4) Викторе, а шта ја да радим?
4. а) 2 (две)
б) – Секиру? – И секиру.
в) – Јеси ли спремио секиру? – Спремио сам секиру.
5. а)
6. а) треба (ваља)
б) пасивна

СЛАГАЊЕ РЕЧЕНИЧНИХ ЧЛАНОВА (КОНГРУЕНЦИЈА)

1. Подвучи речи које се са именицама слажу у роду броју и падежу:
„У XV веку Венецијанска Република (код нас чешће звана Млетачка Република) израсла је у значајну поморску и трговачку силу, чији су бродови господарили највећим делом Средоземља. Куповином поседа и ратовима, проширила се на целу далматинску обалу са острвима, заузела велики део Истре, Боку Которску, област Паштровића са Будвом и делове албанске обале. Северни поседи до ушћа Неретве носили су име *Далмација*, а они од Боке Которске ка југу *Млетачка Арбанија* (сасвим неоправдано тај назив је због албанских поседа био проширен на Паштровиће и Боку). (...) Носиоци млетачке власти у тим крајевима били су кнезови, капетани и провидури. После 1597, целокупна војна и цивилна власт сједињене су у рукама *генералног провидура* са седиштем у Задру.“ (Нова историја српског народа, приредио Душан Т. Батаковић)
2. Скоро све подвучене речи у претходном примеру врше синтаксичку функцију _____. Две речи које немају ту функцију су _____ и _____.
3. Пажљиво прочитај следеће реченице из уџбеника информатике:
„Срце“ сваког рачунара је процесор.
Управљачка јединица је део централног процесора.
Регистри су меморијске ћелије.
Машински код је запис информације у облику нула и јединица.
 - а) Која врста речи врши функцију именског дела предиката (предикатива)? _____
 - б) У којим граматичким категоријама се именски део предиката (предикатив) слаже са субјектом? _____, _____
 - в) Да ли се овакав предикатив слаже са субјектом у роду? _____
4. Прочитај следеће примере из читанки за седми и осми разред?
Песме су биле лепе, њуне дубокој, искреној осећања и идеала. (Радоје Домановић)
Слике нису биле рђаве. (Радоје Домановић)
Вид је важнији од слуха. (Исидора Секулић)
Памћење му је одлично. (Исидора Секулић)
Гране су му биле тврде, крајке, дебеле, тусе. (Ћамил Сијарић)
Ти су наборићи јако обли. (Јован Цвијић)
Моја ће мајка бити јако улашена. (Данило Киш)

- а) Која врста речи врши функцију именског дела предиката (предикатива)? _____
- б) У којим граматичким категоријама се именски део предиката (предикатив) слаже са субјектом? _____, _____, _____
- в) Да ли се овакав предикатив слаже са субјектом у роду? _____
5. У којим граматичким категоријама се слажу глаголски предикати са субјектима у следећим примерима?
Војник се захваљиваше нейресџано. (Лаза Лазаревић)
Катикад мећава уиоли, вјеширови се смуре, сџишају. (Петар Кочић)
Тола Дачић с врећом на рамену ѓреџражује болницу. (Добрица Ћосић)
Мајсџор ѓриђе лавору, насайуња браду и обрија се. (Радослав Братић)
 Слажу се у _____ и _____.
6. У којим граматичким категоријама се слажу глаголски предикати са субјектима у следећим примерима?
Ема их је остџавила насамо. (Владан Десница)
Зайаљено смреково коријење давало је више дима неџо ѓламена. (Симо Матавуљ)
Плач ми је сџеџао ѓрло. (Слободан Селенић)
Савез ѓроџив мене је склойљен. (Борислав Пекић)
 Слажу се у _____, _____ и _____.
7. У ком падежу и броју се налазе подвучене речи у синтагмама *две друџарице*, *џри недеље*, *четџири књџе*? _____
8. У ком падежу и броју се налазе подвучене речи у синтагмама *шестџ дана јуна*, *неколико каменчића*, *мноџо ѓриџаџељџца*? _____
9. Напиши одговарајућу реч којом означавамо две особе:
 а) мушкарац и мушкарац: _____;
 б) мушкарац и жена: _____;
 в) жена и жена: _____.
10. Напиши реченице у којима ће:
 а) субјекат бити именица *насџавник* са бројем *два*, предикат бити глагол *ѓроџиџиваџи* у перфекту, а прилошка одредба за време прилог *данас*;

- б) субјекат бити именица *грујарица* са бројем *йей*, предикат бити глагол *ошићи* у перфекту, а прилошка одредба за место предлошко-падежна конструкција *на село*.
-
-

ТАЧНИ ОДГОВОРИ НА ПРЕТХОДНА ПИТАЊА

1. „У XV веку Венецијанска Република (код нас чешће звана Млетачка Република) израсла је у значајну поморску и трговачку силу, чији су бродови господарили највећим делом Средоземља. Куповином поседа и ратовима, проширила се на целу далматинску обалу са острвима, заузела велики део Истре, Боку Которску, област Паштровића са Будвом и делове албанске обале. Северни поседи до ушћа Неретве носили су име Далмација, а они од Боке Которске ка југу Млејачка Арбанија (сасвим неоправдано тај назив је због албанских поседа био проширен на Паштровиће и Боку). (...) Носиоци млетачке власти у тим крајевима били су кнезови, капетани и провидури. После 1597, целокупна војна и цивилна власт сједињене су у рукама јенералној йровидура са седиштем у Задру.“ (*Нова историја српској народа*, приредио Душан Т. Батаковић)
2. придевских атрибута; *йроширен* и *сједињене*
3. а) именице
б) број и падеж
в) не
4. а) придеви
б) род, број и падеж
в) да
5. лицу и броју
6. лицу, броју и роду
7. У номинативу множине
8. У генитиву множине
9. а) двојица (два)
б) двоје
в) две

10. а) Два наставника су пропитивала данас. / Два наставника су пропитивали данас.
б) Пет другарица је отишло на село. / Пет другарица су отишле на село.

НЕЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ У НАПОРЕДНОМ ОДНОСУ

1. Сложена реченица која се састоји од две или више реченица у напоредном односу назива се _____ реченица.
2. Које се јединице налазе у напоредном односу у следећем примеру?
Уморни и малаксали од силној најрезања и ошћрој шибанја разљућених вјешћрова, они би засћајали да одахну. (Петар Кочић)
_____ и _____
3. Наброј напоредне (независне) односе између реченица. _____, _____, _____, _____.
4. Наведи пет саставних везника. _____
5. Радње које следе једна за другом означавају се саставним везницима _____ и _____.
6. Одреди врсту следећих независнослужених реченица:
а) *Пријећоше йланину и сићоше у йоље.* (Петар Кочић) _____
б) *Торови йрекрили йоља, а сћаје се окуйиле око заравњака као мала касабa.* (Петар Кочић) _____
в) *Ожеднео сам, зайћо идем ја до чесме.* (разговорно) _____
г) *Нишћта му не рече, само блаћим очима йоказа йућћ врайћа.* (Лаза Лазаревић) _____
7. Који раставни везник мора да се употреби испред сваке од раставних реченица? _____
8. Допиши супротни везник који недостаје: *а, но, нећо, већ,* _____.
9. Подвучи везник у искључној реченици *Долазим сћо йосћо, само шћо мало касним.* (разговорно)
10. Наведи закључни везник којим се истиче увереност у закључак.

ТАЧНИ ОДГОВОРИ НА ПРЕТХОДНА ПИТАЊА

1. независносложена
2. речи и синтагме
3. саставни, супротни, раставни, искључни, закључни
4. и, ни, нити, па, те
5. па, те
6. а) саставна
б) супротна
в) закључна
г) искључна
7. било да
8. али
9. Долазимо сто посто, само што мало касним.
10. сигурно

ИСКАЗИВАЊЕ РЕЧЕНИЧНИХ ЧЛАНОВА

1. а) Подвучи субјекат у реченици: *Ко мноо даје, мало њрима.* (Арсен Дедић)
б) Синтаксичка јединица која врши функцију субјекта је _____.
в) Зашто се иза ње у овом и сличним примерима обавезно пише запета?

2. Допиши синтаксичке функције које могу бити исказане синтагмом или реченицом: субјекат, именски део предиката (предикатив), објекат, _____ и _____.
3. Синтагму са службом апозиције претвори у реченицу са истом синтаксичком службом: *Станковић, Борисав (Врање, 1875–1927), њалениовани њришоведач, волео је своје родно Врање, нарочиио њејову њрошлост и њуде.* (Читанка за осми разред)

ТАЧНИ ОДГОВОРИ НА ПРЕТХОДНА ПИТАЊА

Исказивање реченичних чланова

1. а) Ко много даје, мало прима.
б) реченица
в) Зато што је зависна реченица у инверзији (обрнутом реду).
2. атрибут и апозиција
3. Станковић, Борисав (Врање, 1875–1927), који је био талентовани приповедач, волео је своје родно Врање, нарочито његову прошлост и људе.

АКЦЕНАТ РЕЧИ У РЕЧЕНИЦИ

1. Допуни реченице.
У српском књижевном језику постоје _____ акцента. Према дужини они се деле на _____ и _____, а према кретању тона на _____ и _____.

2. У датом одломку из народне песме *Диоба Јакшића*: подвучи неакцентоване речи.

Мјесец кара звијезду Даницу:

„Ђе си била, звијездо Данице?

Ђе си била, ђе си данџубила,

данџубила џри бијела дана?“

Даница се њему одговара:

„Ја сам била, ја сам данџубила

више б'јела града Биограда,

їледајући чуда великоїа,

ђе дијеле браћа очевину,

Јакшић Дмиїар и Јакшић Боїдане.

Лијейо се браћа џоїодише,

очевину своју џод'јелише:

Дмиїар узе земљу Каравлашку,

Каравлашку и Карабоїданску

и сав Банай до воде Дунава;

Боїдан узе Сријем – земљу равну,

Сријем-земљу и равно Посавље
и Србију до Ужица њрада;
Дмићар узе доњи крај од њрада
и Небојшу на Дунаву кулу;
Бојдан узе њорњи крај од њрада
и Ружицу цркву на сред њрада.

3. Подвучене неакцентоване речи из претходног питања подели на:
а) проклитике: _____;
б) енклитике: _____.
4. У стиху одломка наведене песме *очевину своју њод'јелише*:
а) подвучи вокале који су носиоци акцентованих слогова;
б) одреди реч која има дуги акценат: _____;
в) с обзиром на слог на којем се налази, тај дуги акценат по кретању тона мора бити _____, дакле то је _____ акценат;
г) од две преостале речи једна има краткосилазан акценат (реч _____), друга краткоузлазан акценат (реч _____).
5. а) Подвучи неакцентоване речи у следећем одломку из народне приповетке *Немушњи језик*:
У некаква човека био један чобан који ња је мноћо њодина верно и њошњено служио. Једном идући за овцама чује у шуми неку њиску, а не знадијаше шња је. На њај њлас ошње он у шуму да види шња је.
б) Подвучене проклитике су: _____
в) Подвучене енклитике су: _____
6. У истој приповеци постоји следећа реченица: *У њожару змија њишњи.*
а) Која реч је неакцентована? _____
б) Која реч има дугоузлазни акценат? _____
в) Од преостале две речи једна има краткосилазни акценат: _____
г) Преостала је реч са краткоузлазним акцентом, _____.
7. а) Подвучи речи које имају дуг акценат: *враш* – *браш*, *кекс* – *кост*, *вир* – *сир*, *крш* – *крв*.
б) Зато што су једносложне, све оне имају _____ акценте.
8. У почетном стиху народне песме *Хасанајиница* постоје неакцентоване и акцентоване речи са кратким акцентима: *Шшо се бијели у њори зеленој*.

- а) Проклитика је _____.
- б) Енклитика је _____.
- в) Подвуци вокале који су носиоци акцентованих слогова у осталим речима.
- г) На унутрашњем слогу акценат је у речи _____, па мора бити _____ акценат.
- д) Реч *шио* је једносложна, па је у њој _____ акценат.
- ђ) У преостале две речи на првом слогу је _____ акценат.
9. Следеће речи разврстај према акценту у њима: *лубеница, ѿланина, ѿем-ѿераѿура, ѿвеѿарац, ѿахуѿица, ѿелерина, ѿаѿуѿак, бициклѿиѿа*.
- а) Са краткоузлазним акцентом: _____
- б) Са дугоузлазним акцентом: _____
10. У сваком од три наведена пара речи једна има краткосилазни, друга краткоузлазни акценат: *село – коло, звоно – ѿеро, весло – блаѿо*. Разврстај их.
- а) Речи са краткосилазним акцентом: _____
- б) Речи са краткоузлазним акцентом: _____

ТАЧНИ ОДГОВОРИ НА ПРЕТХОДНА ПИТАЊА

1. 4 (четири); кратке и дуге; силазне и узлазне

2. Мјесец кара звијезду Даницу:

„Ђе си била, звијездо Данице?

Ђе си била, ђе си дангубила,
дангубила три бијела дана?”

Даница се њему одговара:

„Ја сам била, ја сам дангубила
више б’јела града Биограда,

гледајући чуда великога,

ђе дијеле браћа очевину,

Јакшић Дмитар и Јакшић Богдане.

Лијепо се браћа погодише,

очевину своју под’јелише:

Дмитар узе земљу Каравлашку,

Каравлашку и Карабогданску

и сав Банат до воде Дунава;

Богдан узе Сријем – земљу равну,

Сријем-земљу и равно Посавље

и Србију до Ужица града;
Дмитар узео доњи крај од града
и Небојшу на Дунаву кулу;
Богдан узео горњи крај од града
и Ружицу цркву насрeд града.

3. а) и, до, од, насред
б) си, сам, се

4. а) очевину своју под'јелише
б) под'јелише
в) узлазан, дугоузлазан
г) очевину, своју

5. а) У некаква човека био један чобан који га је много година верно и поштено служио. Једном идући за овцама чује у шуми неку писку, а не знадијаше шта је. На тај глас отиде он у шуму да види шта је.
б) у, и, за, а, не, на, да
в) га, је

6. а) у
б) пишти
в) пожару
г) змија

7. а) врат, кост, вир, крв
б) силазне

8. а) се
б) у
в) Што се бијели у гори зеленој
г) бијели, краткоузлазни
д) краткосилазни
ђ) краткоузлазни

9. а) лубеница, планина, пахуљица, бициклиста
б) температура, поветарац, пелерина, патуљак

10. а) коло, звоно, блато
б) село, перо, весло

ПРАВОПИС

Запета

1. Напиши запете (зарезе) тамо где су потребне.

Зубни су њласови д т з с и ц.

У Београду јуна 2005. године

Мајко мајко види на шња личи њвој син!

Према њоме немој долазињи на њај сасњанак.

Била је кажу лења девојка.

Љубиња Сњефан Мињров (Будва 1822–1878) њрињведеач и њолињичар био је самоук.

Не мирињу ми зумбули а и њи ме изневери.

Не моју да њоједем ни сендвич а камоли чњњав ручак или вечеру.

Био је бесан није хњео ни да њовори али ињак зањо њојео је са Сњеваном велику крињику хлеба сланине и комад њечене кокоњи.

Поњњо је чакњире исњењао обавио је једно колено њалом.

Имајуњи све њо у виду рењили смо да вам дамо јоњ једну њансу.

Оњињао је брзо и одлучно не њроњоворивњи ни речи.

2. Препиши правилно, писаним словима, реченицу из песме, Бијелог дугмета: РЕКОХ САМО ПУТУЈ СЕЛМА И МОЛИМ ТЕ НЕ НАГИЊИ СЕ КРОЗ ПРОЗОР.

3. Зашто су у многим белешкама (о писцима, уметницима и сл.) на крају уњбеника имена написана на следењи начин *Миљковић*, *Бранко*, тј. са запетом између презимена и имена?

Тачка и запета

4. Ставите одговарајуће интерпункцијске знаке при набрајању:

а) *Куњиња њрве њомоњи њреба да садржи:*

- *анњињбиоњску кремњу*
- *њаблење њроњив болова*
- *њаблење за снижавање њовињене њемњерњњуре*
- *еласњични завој*
- *њермометњар*

б) *Акњивносњи на друњњвеној мобилизацији:*

укључивање добровољца у рад на њроналажењу и довођењу невакцинисане деце у службу за имунизацију

укључивање истакнутих локалних организација (организација жена, учитеља, школске деце...) у програме
организовање кампање о значају имунизације у школи, верским објектима
и у местима где је велики број невакцинисане деце

Заграда

5. Реченицу МАТАВУЉ СИМО ШИБЕНИК 1852 1908 ПРИПОВЕДАЧ ЧИЈЕ СЕ ДЕЛО
ОДЛИКУЈЕ ЖИВИМ И СЛИКОВИТИМ ЈЕЗИКОМ И СТИЛОМ препиши правилно,
писаним словима _____

6. Упиши заграде где су потребне:
*Гласови се деле на вокале самогласнике, сонанте и консонанте су-
гласнике.*

Црта

7. Исправи правописну грешку у следећем примеру: *Примамо сџранке од
10-14 часова.* _____
8. а) Упиши одговарајући правописни знак: *релација Београд Нови Сад.*
б) Треба да буде уписана цртица – црта (подвуци тачан одговор).

Цртица

9. Напиши следећу реченицу користећи арапске цифре: *Током њедесетих
година жаргон је био друшачији него данас.* _____

10. Исправи правописну грешку: *Има много лејих новогодишњих чесишћки
у УНИЦЕФу.* _____

11. Подели на слоге реч *генерација.* _____

Писање слова ј

12. Генитив именице *радио* гласи: _____.

13. Изведи придев од именице *Аустралија* додавањем суфикса *-ски*: _____
_____. Води рачуна о писању великог или малог слова!
14. Друго лице множине императива глагола *йийи* гласи: _____

ТАЧНИ ОДГОВОРИ НА ПРЕТХОДНА ПИТАЊА

1. Зубни су гласови *g*, *й*, *з*, *с* и *ц*.
У Београду, јуна 2005. године
Мајко, мајко, види на шта личи твој син!
Према томе, немој долазити на тај састанак.
Била је, кажу, лепа девојка.
Љубиша, Стефан Митров (Будва, 1822–1878), приповедач и политичар,
био је самоук.
Не миришу ми зумбули, а и ти ме изневери.
Не могу да поједем ни сендвич, а камоли читав ручак или вечеру.
Био је бесан, није хтео ни да говори, али ипак зато појео је са Стеваном
велику кришку хлеба, сланине и комад печене кокоши.
Пошто је чакшире исцепао, обавио је једно колено шалом.
Имајући све то у виду, решили смо да вам дамо још једну шансу.
Отишао је брзо и одлучно, не проговоривши ни речи.
2. Рекох само: „Путуј, Селма, и, молим те, не нагињи се кроз прозор!“
3. У питању је инверзија (обрнут ред речи).
4. а) Кутија прве помоћи треба да садржи:
- антибиотску крему,
 - таблете против болова,
 - таблете за снижавање повишене температуре,
 - еластични завој,
 - термометар.
- б) Активности на друштвеној мобилизацији:
- укључивање добровољаца у рад на проналажењу и довођењу невакцинисане деце у службу за имунизацију;
 - укључивање истакнутих локалних организација (организација жена, учитеља, школске деце...) у програм;

– организовање кампање о значају имунизације у школи, верским објектима и у местима где је велики број невакцинисане деце.

5. Матавуљ, Симо (Шибеник 1852–1908), приповедач чије се дело одликује живим и сликовитим језиком и стилем.
6. Гласови се деле на вокале (самогласнике), сонанте и консонанте (сугласнике).
7. Примамо странке од 10 до 14 часова.
8. а) релација Београд – Нови Сад
б) црта
9. Током 50-их година жаргон је био другачији него данас.
10. Има много лепих новогодишњих честитки у УНИЦЕФ-у.
11. ге-не-ра-ци-ја
12. радија
13. аустралијски
14. пијмо

САДРЖАЈ

ИСТОРИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Српски народни и књижевни језик	6
Старословенски језик	7
Српскословенски језик	8
Рускословенски језик	9
Славеносрпски језик	9
Вукова реформа језика, писма и правописа	10
Вуковски језик	12
Тест 1	15

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТИ

Територијална раслојеност народног језика	16
Подела српских дијалеката	16
Тест 2	19

ФОНЕТИКА

ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ

Једначење по звучности	22
<i>Правойис</i>	23
Једначење по месту творбе	24
<i>Правойис</i>	25
Губљење сугласника	25
<i>Правойис</i>	26
Палатализација	27
Сибиларизација	29
Јотовање	31
<i>Правойис</i>	33
Промена <i>Л</i> у <i>О</i>	33
Тест 3	35

МОРФОЛОГИЈА

ПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

38

ИМЕНИЦЕ

Врсте именица по значењу	38
Властите, заједничке и збирне именице	38
Градивне именице	40
Апстрактне именице	40
Граматицке категорије именица	42
Граматицки и природни род именица	43
Неслагање граматицког и природног рода	44

Именице мушког рода	44
Проширење основе именица мушког рода у множини	45
Окрњена основа именица мушког рода у множини	46
Именице средњег рода	48
Проширење основе именица средњег рода	48
Допунска множина именица средњег рода	49
Именице женског рода	50
Гласовне промене у деклинацији именица	51

ПРИДЕВИ

Врсте придева према њиховом значењу	52
Синтаксичка функција придева	53
Слагање (конгруенција) придева са именицом	53
Поређење (компарација) придева	54
Неодређени и одређени вид придева	56
Појава покретних вокала код придева	58
Гласовне промене у деклинацији придева	58

ЗАМЕНИЦЕ

Именичке заменице	60
Придевске заменице	61
Присвојне заменице	61
Показне заменице	62
Упитно-односне заменице	63
Неодређене заменице	63
Одричне заменице	63
Опште заменице	63

БРОЈЕВИ

Подела бројева: основни, редни, збирни	65
Друге врсте речи са значењем бројева	66
Бројне именице	66
Бројни придеви	67

ГЛАГОЛИ

Времена и начини	68
Глаголски вид (подела глагола према трајању радње)	69
Грађење несвршених глагола од свршених	69
Грађење свршених глагола од несвршених	70
Глаголски род (подела глагола према прелазности радње)	71
Подела повратних глагола	71
Активно и пасивно стање глагола	72
Пасивни глаголски облици са трпним глаголским придевом	74
Пасивни глаголски облици са рефлексивном речцом <i>се</i>	75
Лични и безлични глаголи	77

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	79
ПРИЛОЗИ	79
ПРЕДЛОЗИ	82
ВЕЗНИЦИ	84
РЕЧЦЕ	86
УЗВИЦИ	87
Тест 4	88

ТВОРБА РЕЧИ

ТВОРБА РЕЧИ

Изведенице.....	90
Именице које означавају особу.....	91
Именице које означавају предмет.....	93
Именице које означавају простор.....	94
Апстрактне именице.....	94
Деминутиви и аутментативи.....	95
Изведени придеви.....	96
Изведени глаголи.....	98
Сложенице.....	100
Сложене именице.....	100
Сложени придеви.....	101
Сложени глаголи.....	103
Сложенице у осталим врстама речи.....	104
Тест 5	105

СИНТАКСА

ПАДЕЖИ

Значења и функције падежа.....	108
Номинатив.....	110
Вокатив.....	111
Генитив.....	113
Генитив без предлога.....	113
Аблативни генитив.....	114
Квалитативни генитив.....	114
Временски генитив.....	114
Генитив с предлозима.....	115
Датив.....	116
Датив без предлога.....	116
Датив с предлозима.....	116
Акузатив.....	117
Акузатив без предлога.....	117
Акузатив с предлозима.....	118
Инструментал.....	118
Инструментал без предлога.....	119
Инструментал с предлозима.....	119
Локатив.....	120

Означавање места завршетка кретања и места налажења	121
Датив и локатив	121
Акузатив и локатив	121
Акузатив и инструментал	122
Генитив	122
Падежна синонимија	123
Синонимија квалитативног генитива и квалитативног инструментала	124

РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАНОВИ

ГЛАВНИ РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАНОВИ

Субјекат	126
Реч у функцији субјекта	126
Синтагма у функцији субјекта	127
Реченица у функцији субјекта	127
Више субјеката у напоредном односу	127
Врсте речи у функцији субјекта	127
Типови субјекта према падежу у коме се налазе	128
Положај субјекта у реченици	128
Изостављање субјекта	129
Предикат	130
Типови предиката	130

ЗАВИСНИ РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАНОВИ

Допуне	134
Прави објекат	134
Позиција правог објекта у реченици	135
Неправи објекат	135

ОДРЕДБЕ

Именичке одредбе	136
Атрибут	136
Апозиција	137
Апозитив	137
Прилошке одредбе	138
Прилошка одредба за време	139
Прилошка одредба за место	139
Прилошка одредба за начин	139
Прилошка одредба за средство	140
Прилошка одредба за меру и количину	140
Прилошка одредба за узрок	140
Графички приказ реченичних чланова	141

РЕЧЕНИЦА

Реченица као комуникативна и граматичка јединица	142
Односи између предикатских реченица – напоредни и зависни	144

Напоредни (независни) однос	144
Зависни однос	145
Комуникативне врсте реченица према говорној улози	148
Обавештајне реченице	149
Узвичне реченице	149
Упитне реченице	150
Заповедне реченице	150
Жељне реченице	151
Истицање значења реченица интонацијом	152
Предикатске реченице	153
Независне реченице у напоредном односу	154
Саставне реченице	155
Супротне реченице	157
Раставне реченице	157
Искључне реченице	158
Закључне реченице	159
Исказивање реченичних чланова	160
Именски део предиката	160
Објекат	161
Прилошка одредба	161
Атрибут	162
Апозиција	162
Функције зависних реченица	163
Субјекатске реченице	163
Предикативне реченице	164
Објекатске реченице	164
Прилошкоодредбене реченице	165
Атрибутске реченице	166
Апозицијске реченице	167
Ред реченица у зависноскоженој реченици	168
Нормалан и обрнут ред реченица	168
Уметнуте реченице	168
Врсте зависних реченица према значењу	169
Односне реченице	169
Изричне реченице	171
Месне реченице	172
Временске реченице	173
Узрочне реченице	174
Последичне реченице	175
Намерне реченице	176
Условне реченице	178
Начинске (поредбене) реченице	179
Допусне реченице	180
Тест 6	181

ПРАВОПИС

Писање великог слова	184
Имена небеских тела и сазвежђа	184
Географска имена	184
Имена градских насеља, тргова и улица	185
Имена установа и организација	186
Интерпункцијски и правописни знаци	186
Тачка	186
Три тачке	187
Употреба запете у зависноскоженој реченици	187
Тест 7	188

СРПСКИ АКЦЕНТИ

Четвороакценатски систем	190
Правила акцентовања	191
Акценат речи у реченици	191
Уочавање разлике између кратких акцената	192
Реченични акценат	193
Тест 8	195

ДОДАТАК

ГРАМАТИЧКЕ ВЕЖБЕ

Врсте речи, значења и функције падежа, падежна синонимија	198
Тачни одговори	202
Реч као реченични члан	204
Реченица	204
Синтагма	205
Тачни одговори	206
Реченични чланови	207
Тачни одговори	213
Предикатске реченице	217
Тачни одговори	219
Слагање реченичних чланова (конгруенција)	220
Тачни одговори	222
Независне реченице у напоредном односу	223
Тачни одговори	224
Исказивање реченичних чланова	224
Тачни одговори	225
Акценат речи у реченици	225
Тачни одговори	227
Правопис	229
Тачни одговори	231

Александар Милановић
Драгана Милановић

СРПСКИ ЈЕЗИК И КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА

Грамматика за старији узраст ученика
7. и 8. разреда основне школе
Посебан програм образовања
и васпитања у иностранству

Прво издање, 2011. година

Завод за уџбенике, Београд
Обилићев венац 5
www.zavod.co.rs

Лектори
Биљана Несџоровић
Ирена Канкараш

Ликовни уредник
Биљана Савић

Графички уредник
Мирослав Радић

Коректор
Маријана Васић Свјетковић

Компјутерска припрема
ЈП Завод за уџбенике, Београд
Одељење у Новом Саду
Бранка Пајић

Обим
30 штампарских табака

Формат
20,5 × 26,5 cm

